

Б. Мохкевич
сотник В. З.

Похід Болбоочама на Крим

БОРИС МОНКЕВИЧ
сотник В. З.

PROPERTY OF
VASYL LUCHKIW
49 WINDMILL LANE
NEW CITY, N. Y. 10956

СЛІДАМИ НОВІТНІХ ЗАПОРОЖЦІВ

ПОХІД
БОЛБОЧАНА НА КРИМ

з ілюстраціями

ВИДАННЯ ДРУГЕ
(фотостатом першого видання, Львів 1928.)
НЮ ЙОРК 1956.

НАКЛАДОМ Т-ВА ЗАПОРОЖЦІВ
ІМ. ПОЛК. ПЕТРА БОЛБОЧАНА
В АМЕРИЦІ
(Видавнича Секція)

...Сумно похилите голову, корч болю стяг-
не ваші уста і жаль попливе до свідомости
нащадків...

Полковник ПЕТРО БОЛБОЧАН

Лицар, Великий Полководець і Полум'яний Патріот.
Організатор і Творець новітнього Війська Запорож-
ського після зруйнування Української Збройної Сили.
Командір Запорожського Корпусу й Головнокоман-
дуючий Українською Армією на Лівобережжю в 1918-
1919 рр.

Нар. 5. X. 1883 р. в с. Гіждеу, Хотинського пов. на
Бесарабщині. Трагічно загинув, 29-го червня 1919 р.
в Балині на Поділлію.

ВІД ВИДАВНИЦТВА:

Дорогі імена, славного минулого бережемо не тільки в своїм наболілім серці, заховуємо в пам'яті.

— „Славної пам'яті Полковник Болбочан трагічно загинув на своїй землі в маленьким містечку Балині на Поділлі. Та не в бою, — впав від кулі брата Українця... Не несли козаки на руках свого Батька-Отамана, не накрили червоною китайкою домовини, не греміли гармати на прощання, навіть не дали лихий люди пан-отцеві відпровадити його на місце вічного спочинку, поховали тихцем, щоб не зобачив народ.. і не спитався „за що?“....

Ніхто не розріє могили, бо... її не має, а велика Ганьба затерла всі сліди за собою!”

Минає час, пливе своєю дорогою, не оглядаючись за собою й не помічаючи, що закарбував — це справа історії, обов'язок народу накреслити свою минувшину такою, якою вона дійсно була.

Україні лишив час Великий Зрив, криваву боротьбу за волю й безконечні жертви на спустошеній вогнем і мечем Землі. І більш нічого, крім невмирущої ІДЕЇ...

Біля нас пройшов сприятливий невикористаний момент можливості відбудови Держави на правах Божих і Старої Традиції.

Часом коло людини проходить щастя, майже торкаючись її та вона не вміє його взяти; подібно Український Нарід випустив зі своїх рук долю Укра-

їни. Причини?..

Більшість тогочасної інтелігенції була натхнена чужим ідеалом, в її руках опинилась керма, вона ж і не оцінила *ваги Збройної Сили*, побудованої на національно-козацьких традиціях в рамках загально-принятих вимог регулярних армій. Українська Армія на *Придніпрянщині* народилась в болях і муках; коли вона крепла, коли слабла — однаково її бито й *руйновано* нерозумом або злобою.

Дух пацифізму і соціальних гасел *неподільно* папував проводом. А коли хтось „прозрівав”, то пробував будувати військо, нехтуючи аполітичністю, кваліфікацією й авторитетом воєначальників. Партія заздрісно берегла своїх впливів і звідсила пішла „отаманщина” та присвоювання титулів людям, котрі ніколи не тримали в своїх руках зброї, а мали *претенсії* й великі амбіції командувати військом.

Це була трагедія народу, котрого пробуджені національно-козацькі почування загнано в русло інтернаціональної ріки, *яка простувала до моря „світової революції”*. Провід боявся проявів козацького духа, жахався укрїнських „Наполеонів”, Гетьманів і не перебирав ані середниками ані засобами, щоб тільки забезпечити себе перед уявленою загрозою. Тому свідомо й несвідомо плентався в хвості за *гаслами* одностудців-нових володарів упавшої російської імперії. В таких обставинах обезголовлений нарід мусів загубити *національну* дорогу й пійти *манівцями*...

Чи могли мати успіх в таких умовах героїчні спроби визначних *полководців-патріотів*?..

Українці змарнували нагоду, не збудували *Дер-*

жави — видно така доля. Господь-Бог хотів нас випробувати й ми не здали іспиту. Однак *ідея* боротьби за Волю горить в серцях поколінь: там і там вибухає полум'я, що готове перекинутись на цілий народ. Але нас огортає непокий, бо на видно-кругу *сучасної* дії відтворюється образ минувшини в привабливих кольорах трагічних помилок, які привели вже Україну до *упадку й руїни*. Рівночасно світлі сторінки посвяти, *слави бойового чину*, вкладу розваги, державницької думки й турбот за Батьківщину *затемнюється* або промовчується. *Покликани* не хочуть ясно передати поколінню, що шалений гін тогочасної молоді до *козацької Традиції* самочинно створив у 1917 році *Військо* і намітив покаяння цілої України з територіальними полками. *Ця Ідея* навіть охопила *загал* і так *горіла*, що лякала ворогів. Але Провід був сліпий і глухий, бо ставка була на базу „народньої міліції”.

Мало лишилося в живих ідеалістів, полум'яних патріотів, горячих прихильників *Козацької України* — свідків *нашої Слави*, Світла й Тіни — вони догорюють в чужинецьких санаторіях, добродійних притулках. Тільки неповна сотня лицарів-запорожців має змогу в свободній країні *Америці* заробити на свій прожиток і підтримувати *ідею новітнього Запорозжя*. Незадовго і цих не стане, а *стяг Війська Запорозького* знайдеться в руках молоді. Отже скажимо *правду* про вклад Запорозжців у дію визвольних змагань за Україну, скажимо *правду* про славного *Полководця Петра Болбочана*. Його ім'я *неподільно* зв'язане з новітнім *Військом Запорозьким*; це його *ідея*, його

праця і так сказати рідна дитина. Запорожці пройшли не тільки *найславніший* бойовий шлях, шлях блискучих перемог, — Запорожці пройшли *Хрестну Дорогу на Голгофу*, а тяжкий *Хрест Мученика* виніс на собі наш Полководець Болбочан; він *окупив* усі гріхи нерозважних, засліплених тогочасних провідників і за це прийняв *смерть*.

Лицар і Патріот Болбочан, що любив безмежно Україну, *подвійно* вмирав з руки *Каїна* — вперед морально, а потім фізично. Тому вдармо себе в груди і щиро помолімся:

„Боже! милостив буди мені грішному“.

Наші побратими УСС щасливі — вони мають своїх істориків, співаків слави, поетів і композиторів. І загал належно оцінює та шанує Українських Січових Стрільців, а про *новітнє Запорожське Козацтво* майже *мертва тиша* . . .

Тому вельми цінною є праця сотника Бориса Монкевича, і ми щиро дякуємо йому й бажаємо успіху ще видати другу частину літопису: *„Боротьба Болбочана за Лівобережжя. Смерть полк. Болбочана“*.

Прихильна й тепла зустріч цієї самотньої праці нашого побратима дасть нам *полегшу в турботах* за *майбутність* України, допоможе *реабілітації* чесного імені Болбочана, та скріпить надію в *шляхетність* і *справедливість* Української людини. Останні з Могикан гарячо просять *Бога* допомогти нам в майбутнім оминути ті гріхи-перешкоди, котрі *колись не* *дозволили* дійти до великої *МЕТИ* — *Вільної України*.

**Т-ВО ЗАПОРОЖЦІВ ІМ. ПОЛК. БОЛБОЧАНА
В АМЕРИЦІ.**

(Видавнича Секція)

»Головна річ не в тім, що нам потрібна армія — бо це розуміють усі — а в тім як нам створити таку армію, якаб захищала нашу державу, а не руйнувала її: була її опорою, а не найбільшою для неї небезпекою».

Вячеслав Липинський

ПЕРЕДМОВА

Майже 200 літ Україна не творила своєї військової історії. Підіймались і падали інші народи, доходили до вершка своєї могутности, то знову, вичерпані, корились сильнішому. Але нам не світило сонце Австерліцу, не краяла серця чорна розпука Ватерльо і не палали лиця ганьбою Седану. Од Мазепи українська нація наче спала, не переживаючи тих зворушень і катастроф, які навідують кожну самостійну державу і дають їй якби новий імпульс, нову енергію та спихають її на нові тори існування як політичного, так і соціального. Коли з одного боку дивитись на війну, як на кару Божу, як на чин, що суперечить усім моральним і природнім законам, то з другого боку не можна не погодитись з тим, що війна в житті народів відіграла велику роль. Не зважаючи на всі досягнення цивілізації, на розумовання і теоретичну боротьбу з війною певних філософів, війна залишається найважливішим фактом життя народів.

Їй приноситься в жертву не тільки кольосальна витрата грошей і людської енергії, але і найцінніший скарб природи — життя людини.

»Коли якесь явище, каже Гюстав Ле Бон, показується з такою постійною правильністю, то треба погодитись, що воно є виразом неминучої конечности. Отже протестувати проти цієї неминучости булоб так само даремне, як повставати проти старости, або смерти, тим більше, що змагання між народами все були джерелом поступу. Тяжко збагнути, яким способом вийшлиб без них перші люди зі стану варварства і змоглиб заснувати величезні держави з розцвілими науками, мистецтвом і промисловістю. Яка велика цивілізація не завдячує своє повстання війні? Який паціфістичний нарід грав якусь ролю в історії?»

Коли в 1917 р., після революції, почали стихійно формуватись українські військові частини та вільне козацтво і коли український нарід в цілій своїй масі стремів до утворення мілітарної сили, чи не був це стимул поступу, чи ці стремління не були найкращим показчиком, що наш нарід заховав усі ті прикмети, які свідчили про його здібність до самостійного життя?

Войовничість уславленого Війська Запорізького жила в нащадках. Століття неволі не могли знищити в психології народу того комплексу почувань, який зветься військовим духом.

»Без цього духа нарід — каже той самий Ле Бон — якби він не був озброєний, є лише розлізлою, нездібною до опору чередою. Отже вважаймо за найнебезпечніших ворогів нації, за злочинців тих письменників і промовців, які намагаються знищити цього духа«.

На нещастя, на чолі нашого відродження і вільного руху в більшості станули оті «письменники і промовці», про яких говорить Ле Бон. Чи ж може бути більшою для нації трагедією, коли біля стерня держави стають не сини нації і землі, не

виразники того стихійного, того нестримного, що заховано в самій глибині народньої душі, а стають люди одірвані од свого народу, яким партійний егоїзм засліплює очі. Їх порожні гасла і суперечки нагадували теологічні суперечки византійців у той час, коли Магомет вдерся до мурів їхньої столиці. У ворога, котрий сидів у нас на плечах і нахабно придушував самостійні змагання нашого народу, наші провідники шукали згоди і братерства на «Капіталові» Маркса. Вони не тільки не хотіли розуміти усієї ваги творення національного війська, не тільки не полегшували його творення, але й перешкаджали. Що значили зусилля горстки військової старшини, яка намагалася оформити і закріпити ці починання? Військо творилося не згори, а здолу і тому воно не мало тієї міцї і тої відпорної сили на пізнішу більшовицьку агітацію.

Для нації найбільше значіння мають комбінації прикмет у керуючій особі, котрі рідко ходять в парі. Сильна і невтомна енергія зустрічається у людей досить часто, а високий ідеалізм теж не рідко. Натомість дуже рідко ті дві прикмети лучаться разом в одній людині. Нахил до спокою розповсюджений серед людей слабих, понурих, лякливих, недалеко видячих. Смілість і відвага зустрічаються часто у людей злого характеру і шкідливих. Але ані одно, ані друге не вистарчає, бо тільки люди сильні, відважні і пройняті високим ідеалізмом можуть провадити націю до відродження.

«Тільки люди сильні і відважні, люблячі спокій, але цінячі справедливість вище над спокій, можуть піднести рівень людства», каже державний муж Зеднаних Держав Північної Америки, був. президент Рузвельт. Чиж ми бачили хоч одно-

го такого провідника на початку наших визвольних змагань? Були кабінетні теоретики, ідеаліст-мрійники, експериментатори, письменники, поети, котрі пізніше в більшості продали свою совість нашим ворогам. Чи могли ці люди зрозуміти всю вагу свого становища, чи могли вони випроводити свій нарід на ясний шлях державного життя? Правду каже Платон, що поетів і музикантів треба далеко тримати від політики.

Ігнорування справи війська було вже певним доказом, що будова нашої державности пройде тяжким, тернистим шляхом.

Історія Запоріжського корпусу показує, що були всі дані до створення мілітарної сили України, тільки використати їх не вмів жаден Уряд України.

Моя праця це виключно мої спомини, доповнені споминами моїх товаришів.

Крім цього користувався записками ссавула 2-го

Запор. п. сот. Коржа.

На цьому місці висловлюю мою щирю подяку сотникові Авраменкові за достарчені мені матеріали що до історії Запоріжського корпусу.

З виходом книжки вважаю, що свій довг перед Запорозжцями як також і перед історією я виконав.

Монкевич Борис, сот. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п.

АВТОР

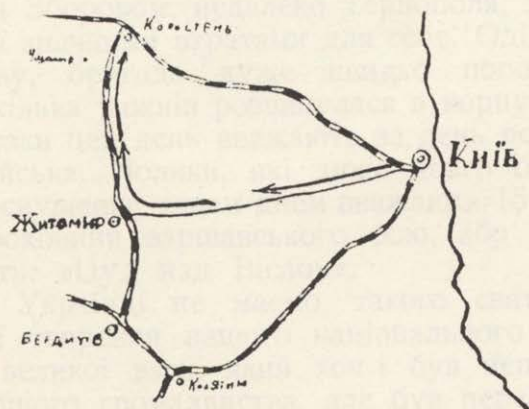

Схема А. (17 сторінки тексту

Від Житомира до Харкова

ЗАЛИШЕННЯ КИЇВА

В житті кожної держави, що повстала після великої світової війни, колюсальну ролю відіграло своє національне військо. Бо тільки з народженням війська повстає держава. Тому ці народи святкують якийсь день в році, як свято повстання війська. Так Чехи святкують 19 червня. Цей день є роковинами бою 19 червня 1917 р., коли чехословацька бригада брала участь в останньому наступі російського війська в Галичині і тут під Зборовом, недалеко Тернополя, хоробро билася зі значними втратами для себе. Одійшовши в резерву, бригада дуже швидко поповнилася і через кілька тижнів розвинулася в корпус. Тому чехословаки цей день вважають за день повстання свого війська. Поляки, які дуже довго боролися за своє існування, таким днем вважають 15 серпня, себ-то роковини варшавського бою, або як його називають: »Цуд над Віслом«.

Ми, Українці не маємо такого свята. Але в історії творення нашого національного війська є день великої ваги, який хоч і був непомітним для ширшого громадянства, але був переломовим в історії творення нашої мілітарної сили.

В ніч з 26 на 27 січня (ст. ст.) 1918 року рештки української армії під натиском більшовицьких банд Муравйова відступали зі своєї столиці, золотоверхого Києва. Київ горів. Чути було стріли ворожих гармат і кулеметів. Чути було, як ворог посувався по місту, займаючи залишені нами позиції. А тимчасом по Святошинській шосі тихо посувалися відступаючі рештки частин київської залоги. Де-не-де чувся плач людей, що прощалися зі своїми рідинами. Червона луна пожежі надавала постатям якогось мітичного вигляду. Попереду їхав обоз з раненими і хорими.

Уряд проїхав на автах. За Урядом їхали інституції, а за ними без обозу, без харчів, без запасу набоїв йшли в невідому будучність непоборні.

Одні в широких штанах з «оселедцями» на голові, другі з довгими кольоровими шликами на шапках, з кривими шаблями й пістолями за очкуром. Йшли в шинелях без наплечників, з рушницями без багнетів. Сердюки богданівці йшли в чорних баранкових шапках з кулеметними стрічками через плече. Гайдамаки в червоних козушках з довгими червоними шликами.

Йшли озброєні до зубів вільні козаки от. Ковенка. Інші несли кулемети Люїса і Кольта. Гармати котилися по рівній дорозі, обвішані ранцями і торбами. Старшини і юнаки ген. Прісовського йшли в рівних рядах. Позаду всіх, прикриваючи відступ, йшов полк. Болбочан зі своїм відділом. Зі Святошина всі численні частини на рано перейшли в село Гнатівку. Яких тут тільки не було відділів і частин!

Тут була ціла армія, яка начислювала кілька дивізій, кошів, відділів Вільного Козацтва і всяких інших окремих військових одиниць, а крім того багато штабів неіснуючих частин. Але всі

Генерал-Хор К. ПРИСОВСЬКИЙ.

Командуючий Запорозьким Загоном, вибраний старшинським Збором в с. Гнатівці, під Києвом, як найстарший рангою, висококваліфікований і добрий вояк. Вибір мав особливе значення після дезорганізації Збройної Сили. Тим чином Військо показало, що не хоче бездарного, невмілого, головню не-військового командування, до якого брались цивільні люди з партійним квитком і великими амбіціями ОТАМАНІВ.

Полковник ПЕТРО БОЛБОЧАН

Помічник Командуючого Запорозьким Загоном, Ок-
ремою Запорозьською Бригадою-Дивізією, Команду-
ючий Армією в Поході на Крим, незмінний К-р 2-го
Запорозького пішого полку, найславнішої бойової
одиниці Укр. Армії.

*Нар. 5. X, 1883 р. в с. Гіждеу, Хотинського пов. на
Бесарабщині. Трагічно загинув, 29-го червня 1919 р.
в Балині на Поділлі.*

ці частини були дуже маленькі складом, а декотрі з них мали всього по кілька чоловік, так напр.: Георгієвський полк — 8 чол., Полуботківський — 5 чол., Наливайківський полк — 21 чол., Сагайдачного — 6 чол., Богданівців — 120, Дорошенківців — 80 і т. д. Найбільшою частиною були Республиканці полк. Болбочана.

В Гнатівці скликано нараду всіх командирів окремих частин. Тут полк. Болбочан і ген. Прісовський запропонували, щоб усі ці частини звести в Окремий Запоріжський загін під командою одного Начальника. Деякі »отамани« заперестували проти знищення їх окремих »загонів«, але їм заявлено, що залишать їх самих з їхніми загонами в Гнатівці, і вони волею-неволею мусіли погодитись. Один тільки С. Петлюра зі своїм кошем відмовився підлягати командирові загону і цілий час тримався окремо.

Командиром 1-го Запоріжського Загону був вибраний ген. Прісовський. Крім того ухвалено, що військо є аполітичне і всякі комітети й комісарі, які дезорганізували і розпалювали до цього часу армію, не повинні мати в ній місця. Дисциплінарна влада належить старшинам. Цей власне момент можна вважати переломовим в історії творення українського війська, бо з цього часу воно набирає тих прикмет, які характеризують кожную регулярну армію.

Тут—же було вирішено, по змозі, найдовше триматися в напрямку Київ-Житомир, щоб дати можливість правительству і Центральній Раді зібратися в Житомирі.

Сам генерал Прісовський призначив собі начальника штабу, помішника і командирів курінів та сотень. Дуже не подобалося Урядові, що на чолі війська став »генерал«, значить »реакціонер«.

Починаючи від голови Центральної Ради і кінчаючи військовим міністром Жуківським, увесь Уряд підтримував Гайдамацький Слобідський Кіш, уважаючи його за свою найкращу віддану частину, та не любили цієї нової формації «Запоріжців» за «контр-революцію».

Багато минуло часу і розлилось море крові, заки Уряд і сам Симон Петлюра переконалися, хто такі Гайдамаки, а хто Запоріжці.

1-ий Запоріжський загін був розділений на 2 куріні. 1-шим командував полковник Загородський, а 2-гим полковник Болбочан, на которого покладено й обов'язки помішника ген. Прісовського.

В склад 1-го куріня головною основою ввійшли Богданівський і Дорошенківський полки, Залізничий курінь і Вільні Козаки.

В склад 2-го куріня ввійшли, крім Республіканського полку Болбочана, ще старшинський відділ ген. Прісовського і полки: Полуботківський — 5 чол., Наливайківський — 21 чол., Богунівський — 8 чол. Вільні козаки от. Ковенка прилучилися до гайдамаків от. Петлюри.

Артилерія і кіннота були виділені в окремі бойові одиниці. Всього взагалі було понад 3.000 чоловіка. Комітетів і комісарів у цих частинах не було, не вважаючи на домагання Уряду. Грабунків і сваволі за час походу не було зовсім, а коли трапився один випадок з підстаршиною і козаком, то їх розстріляли на місці. Взагалі в керуванні з цього часу відчувалася тверда військова рука.

Вирушили з Гнатівки на Житомир, а звідтіля на Коростень *). На курінь дістали по кілька фірманок.

*) Гл. Схема „А“

Ситуація на заході України була слідуюча: бувша VII дієва армія, виключно більшовицька, що наступала з фронту вкупі з 2-гим гвардійським корпусом, забравши Проскурів, Жмеринку та Козятин; довідавшись про те, що Київ забрали більшовики, вона повернула до Бердичева, який і захопила 1 лютого. Наміром її було йти до Житомиру, щоб захопити Центральну Раду й останки українського війська, але Рада виїхала до Володимира Волинського, а війська перейшли в Коростень, і збиті з панталику більшовики занехали переслідування.

В Коростені знаходилися великі склади військового майна. Тут закінчено формування цілого загону.

Умови розташування в м. Коростені були погані. Населення більш співчувало більшовикам, тому військ не можна було розташувати в місті і по селах. Жили зпочатку в холодних вагонах, а потім у бараках.

Тимчасом з австрійського фронту повертали до дому частини бувшої російської армії. Всі вони були здеморалізовані, несли з собою демagogічні більшовицькі гасла і були вороже настроєні проти національної державної української ідеї.

Де-кілька ешелонів цього війська, скупчившись на ст. Сарни, пробувало пробитись через ст. Коростень, але це їм не вдалося. Наприкінці постою в Коростені 2 Запорізький курінь був післаний на Сарни, де обеззброїв усі ці ешелони. Найбільш упертий бій видержав курінь з частинами збільшовиченої 2-гої Фінляндської дивізії. Нарешті вона вся була забрана в полон, обеззброєна, посажена в вагони, замкнена ззовні

й відправлена на північ. В Сарнах залишено залогу.

Дня 5 лютого, після зайняття Сарн, Болбочан одержав наказ зайняти Житомир і одночасно одержав призначення на посаду губерніяльного команданта Волині. Житомир був зайнятий боєм з 11 лютого. Військо розташувалося на відпочинок, увесь час тримаючись на поготівлі, бо в Житомирі тоді стояв чехо-словацький корпус. Чехо-словаки вороже дивились на українське військо й український рух уважали за німецьку інтригу. Чехо-словаків було багато і тому треба було бути готовими, тим більше, що між Чехами і більшовиками йшли пертрактації за пропуск чехословацьких полків через Московщину до Архангельська, або на Далекий Схід до Владивостоку.

Тимчасом губерніяльний командант зорганізував самоохорону міста; почалася майже нормальна праця в інституціях. Непевний елемент унешкодливувався. Крім того губ. командант оголосив у Житомирі мобілізацію старшин і підстаршин, як потрібного в той час елементу. Це розпорядження викликало сильне незадоволення Уряду, який не хотів створювати в демократичній Республіці регулярної армії, а тим більш мобілізації, елементу контрреволюційного. Мобілізація всеж таки відбулася.

Прийняті були розділені на дві групи. Першу призначено для охорони міста і повіту. Другу розділено між частинами Запоріжського загону, по бажанню самих мобілізованих.

Ще раніш секретар військових справ Петлюра скасував усі відзнаки й ранги в армії. Полковник же Болбочан зпочатку завів відзнаки для старшин і козаків у своєму куріні, а потім намовив до цього і генерала Прісовського. Старшини на

посадах носили на лівому рукаві перевязь з блакитної широкої стрічки з золотим гальоном посередині. Старшини не на посадах і козаки носили жовто-блакитну перевязь.

Золотий гальон по посаді мав ту чи іншу форму.

З часу перебування Болбочана в Житомирі як губерніяльного команданта починає рости його популярність як серед війська, так і серед населення. Це був перший командант від початку революції, котрий замість мітінгів, які збирали його попередники, почав твердою рукою і ділом, а не словом, творити лад і спокійне життя.

Популярність полковника Болбочана занепокоїла Вищу Владу. Деякі, як я згадував вище, розпорядки не входили в програм с.-р. і с.-д. Але в кого сила, в того право. Болбочан мав 1000 людей під командою і робив не по теорії партій, а так, як говорили йому розум і досвід.

Військове Міністерство прислало наказ Болбочанові здати курінь (тоді це був вже окремий курінь, який мав свою артилерію і кінноту) прапорщикові Мацюкові, який мав виступити на Бердичів, а самому залишитися губерніяльним командантом.

Мацюк був чоловіком партійним, отже йому вірила влада, яка в таких випадках на військові здібности менше звертала уваги.

Не маючи морального права залишити свою частину, Болбочан не міг знову не послухатися Уряду. Тому, скликавши старшинське зібрання свого куріня, поінформував їх про ситуацію.

Старшинське зібрання одноголосно ухвалило просити Уряд і самого полковника Болбочана залишитись командиром куріня.

Одначе до призначення нового свого заступника Болбочан мусів залишитися в Житомирі, тимчасово здавши команду Мацюкові.

Курінь вирушив у напрямку м. Бердичева, маючи завданням вибити звідтіля більшовиків і зайняти місто.

БІЙ ПІД УШОМІРОМ

Невдовзі по прибутті війська до Коростеня, команда запорізького загону була попереджена залізничниками, що в напрямку Коростеня з Шепетівки просувається Фінляндський корпус. Частини цього корпусу одержали від більшовицької головної команди в Києві наказ знищити українське військо.

Команда загону рахувалася зі своєю кількістю козаків і відсутністю певних технічних засобів, приймаючи на увагу, що ворог добре заосмотрений у всі засоби оружно́ї боротьби, а також перевищує кількістю людського матеріалу.

Але з цього положення був тільки оден вихід — прийняти бій і за всяку ціну його виграти.

Головні сили ворога йшли з боку Шепетівки на Новоград-Волинський-Ушомир, маючи на увазі відрізати можливість всякого відступу українського війська на лінію Збруча — старих російських позицій.

Команда загону вирішила не допустити ворога близько до місця осередку загону — Коростеня і зустріти його в районі ст. Ушомир. Для цього наказано 1-му куріневі висунутись на лінію ст. Ушомир і затримати ворожий наступ. Таким чином ворог мав бути примушений або відмовитись від заміру захопити Коростень, або повинен

був розвернути всі свої сили і тоді в залежності від відповідної ситуації треба було нанести йому рішучий удар.

Зробити це випало на долю 1-го куріня під командою сотника Загородського тому, що він складався з тих людей, які вже в боях у Києві під Арсеналом і інших місцях уміли доказати свою готовість вмерти за українську ідею і свою особисту відвагу.

До куріня додано артилерію й ешелон вирушив на зазначену лінію.

Треба додати до цього, що сторожеву охорону з означеного куріня вже давно вислано вперед за залізничний міст.

В разі несподіваного наступу ворожих ешелонів сторожа повинна була висадити місток, бо рельси вже були зірвані.

Ст. Ушомир повідомила слідуючі стації в напрямку Новгорода-Волинського, що жадних потягів вона не приймає.

Сторожа, підсилена сотнею Дорошенківців, доносила, що з боку ворога на обрію показався димок і що мабуть це їде ворожий потяг.

Зараз-же в напрямку моста вислано наш «солюмянний» бронепотяг.

Ворожий потяг став у сфері гарматного вогню і почав виладовувати людей, які приймали боевий порядок і невдовзі вирушили вперед уздовж шин залізниці.

Стало ясным, що ворог постановив силою пробитись через ті перешкоди, які ставило йому українське військо.

Задзвеніла команда і гармата з нашого бронепотягу післала першу гранату, яка впала коло самого ворожого потягу.

Результат був додатний, бо стріляли на відкриту ціль.

Димок показався знову і ворожий потяг дав контрапару, відходячи із сфери гарматного вогню.

В той-же час наші лави розпочали проти-наступ.

Ворожі лави зпочатку не звернули уваги на нашу гарматню стрілянину по ешелонові, але коли набої нашої гармати стали лягати на лави, а ще до того вони побачили, що їх потяг утік, почалось в їх рядах замішання. А тут затріщали наші кулемети.

Ворог хвилинку затримався і розпочав відворот, а коли до того всього вихопився наш бронепотяг, став утікати.

На місці залишились забиті нашим гарматнім вогнем.

Щоб унеможливити всяку спробу ворога прорватись, міст висаджено і запалено.

Другий день пройшов спокійно. Ворожі стежі показувались, але на крісовий стріл не наближались.

Натомість наша розвідка доносила, що на слідуєчій стації прибули нові ворожі ешелони, які вивантажують артилерію.

І дійсно, коли наша розвідка появилася біля спаленого містка, ворог почав її обстрілювати гарматнім вогнем.

Треба було сподіватись, що ворог готується до наступу і в першу чергу схоче опанувати спалений місток, щоб його направити і пересунути свої ешелони до Коростеня.

Третя ніч принесла несподіванку для нас. Упав великий сніг і настав мороз. Застави, які

були висунуті на 3—4 верстві за стацію, залишивши сторожі, поховалися до хат.

В цей час ворог розпочав нічний наступ. Коли наша сторожа спостерегла вже близько ворожі лави, почала стрілянину. Кулемет, який був ще з вечера пристріляний до певних цілей, відмовився стріляти, бо від морозу загусла на мазь.

Прийшлося кулемет відтягнути, а сторожі відступити назад.

Щоб не дати ворогові зорієнтуватися, прийнято наступ цілим курінем. Були введені в гру Богданівці, щоб обов'язково возстановити старе положення с. т. повернути позицію біля спаленого містка. Ворог підтягнув артилерію і відкрив вогонь з 7—8 гармат.

Але не дивлячись на це, ворога відкинуто назад з великими втратами.

Наша впертість зробила на ворога гнітюче вражіння, хоч він і знав, скільки нас, бо вдалось йому захопити в полон нашу розвідку: 2-ох козаків і поручника Лисицю.

Злапала їх розвідка ворога і привела до штабу, який містився на стації.

До штабу збіглися усі «товаріщі», подивитись на козаків, які для них мусіли являться чимось страшним. Отже і вся їх злість обрушилась тепер на них, як на винувників того, що вони до цього часу сидять тут і не можуть добратись до «Рассей». Солдати рішили катувати неповинних. Роздягли їх до нага, пообривали оселедці, прикотили дві кухні і постановили вкинути їх в окріп, а одного пустити, який побачивши все тут, пішов і розказавби своїм. Та не судилось прийняти таку смерть козакам.

Очікуючи на свою смерть, Дорошенківці рап-

том почули стрілянину. Стріляли з рушниць та ручних кулеметів по ешелонах.

Піднялась страшна паніка. Варта і вся юрба, яка очікувала на езекуцію, почала тікати.

З цього скористали засуджені, вискочили і давай Бог ноги.

Добігли до ліса, де знайшли якийсь одяг і повернули до своїх.

Під натиском наших частин ворог спішно відступив.

До цієї перемоги теж причинилася і наша кіннота. Кінний Гордієнківський полк (офіційно він носив тоді назву 3-го запоріжського куріня) ще зарані був ешелонами висланий з Коростеня в бік Олевська. Тут на сусідній стації він вигрузився і мав співпрацювати з правим крилом 1-го куріня, забезпечуючи його з боку західнього фронту.

Поява кінноти на лівому крилі ворога ще збільшила його паніку і він поспішно відступив у бік Новгороду-Волинського.

БОЇ ПІД БЕРДИЧЕВОМ

В мент вирушення 2-го куріня Запоріжського загону на Бердичів, там були скупчені переважачі сили ворога, що складалися головним чином з частин бувшої VII армії і матросів. Вони мали велику кількість артилерії, панцирних авт, броневиків, піхоти і кінноти.

За 10 верст від Бердичева наші авангарди попали вже під гарматний обстріл ворога. Тут прапорщик Мацюк виявив усю свою нездатність до військового діла. Він попровадив справу та: що за кілька годин курінь перейшов від наступ

до оборони і відступу. Більшовики, користаючи з великої переваги, повели протинаступ, стараючись охопити на крилах відступаючий курінь.

Прапорщик Мацюк, побачивши грізне положення куріня, ганебно утік зі своїм ешелоном до Житомира, залишивши частину без проводу.

Становище куріня було фатальне. Охоплений на боках і під сильним гарматним вогнем у центрі, мусів він поспішно відступати.

При цьому виявила свою героїчну відвагу батарея сотника Савінського. Опинившись зпереду стрілецьких ровів, вона під страшним обстрілом ворога продовжувала вогонь, побиваючи кольону більшовиків, що обходила нас, але ці, маючи перевагу в силах, приневодили українські частини відійти й накинулись на батарею. Ця шалена відвага сотника Савінського і його козаків врятувала курінь від остаточної загибелі.

Курінь, залишивши масу кулеметів,раних і півбатерію, відступив і тільки завдяки тому, що відділ був здисциплінований та складався переважно зі старшин, вдалось його затримати перед Житомиром і не дати більшовикам можливості зайняти місто.

В цьому бою впав смертю хоробрих сотник Савінський з цілою першою півбатерією. Таким чином, не маючи над собою проводу, курінь лише завдяки ініціативі й досвідові сотенних командирів та непохитності козаків, зміг вийти зі скрутного положення і нарешті затримати ворога, не даючи йому просунутись на Житомир.

Старшинами, завдяки яким вдалось врятувати курінь і затримати його до захисту Житомира, були: сотник Кустовський, сотник Зелінський, Гоженко, Гончарів, Шепель, Халаїм і командир кімнати сотник Благо.

Сотник Кустовський своєю розпорядливістю та енергією втримав курінь, привів його до ладу і припинив наступ більшовиків.

Розгром куріня зробив гнітюче вражіння на всіх. Особливо для полковника Болбочана було це великим ударом.

Не чекаючи наказу, самовільно здав помішникові посаду губерніяльного команданта і обняв команду над курінем, усунувши Мацюка.

Привівши сотні до порядку Болбочан провадив їх у протинаступ на більшовиків.

Відкинувши ворога від Житомира, Болбочан посунувся в напрямі Бердичева, але тут прийшлося йому змагатись з переважаючими силами ворога.

Кілька разів кіннота ворога обходила курінь з боків, але відкидав її вогонь наших кулеметів. Один раз ворожа кіннота при допомозі броневиків зробила глибокий обхід і вийшла на задні наших позицій з метою захопити наші ешелони, які знаходилися в 10 верстах від місця бою, та викликати паніку на задах нашого війська. Але дякуючи енергії Болбочана і при допомозі сотника Шелеста, команданта штабу куріня, який керував прикриттям ешелонів, та командира батареї сотника Лощенка, ворожу кінноту вдалось відбити.

Натомість у центрі наші лави перейшли в наступ по залізниці і захопили в полон один броневик, а другий був зірваний відступаючим ворогом. Ніч припинила дальшу боротьбу.

В цьому бою вдалося Болбочанові відбити назад батарею, залишену завдяки Мацюкові. Біля неї знайдено тіла по звірськи вбитих сотника Савінського і його козаків. Всіх їх, як виявилось при огляді, по звірськи замучено. В сотника Савінського обрубано пальці на руках, оскальпо-

вано голову і зібрано шкіру на руках. Тіла цих героїв забрано до ешелону і пізніше поховано в Києві на Аскольдовій могилі. Батерію з того часу іменовано: »1-ша батерія ім. Савінського«.

В дві години ранку більшовики пішли в протинаступ, та понесли тяжкі втрати вбитими і полоненими.

Стративши двох командирів полків забитими і командира матроського відділу раненим і полоненим, більшовики відступили з великим поспіхом, залишаючи м. Бердичів, де не встигли розстріляти арештованих »буржуїв«.

Міське самоврядування взяло на себе прохарчування цілого куріня на весь час перебування його в Бердичеві.

Виславши авангард у слід відступаючих більшовиків, Болбочан послав Урядові звіт про наслідки наступу.

В Бердичеві Болбочан поповнив свій курінь і обоз зброєю, набоями, одягом і різним військовим майном, що залишилося від південно-західного фронту, і почав готувитися до наступу на Київ через Козятин-Фастів. Якраз тоді одержано відомости, що більшовики вивозять багато майна з Поділля й Одеси через Жмеринку - Київ.

В самому Києві кожного дня розстрілювали сотні людей. Стації Козятин і Фастів були забиті ешелонами.

З усього цього виникало, що необхідно було йти зараз по горячих слідах за більшовиками і захопити Козятин та Фастів.

Болбочан чекав наказу і готовився до бою, Ввечері другого дня після зайняття Бердичева прибув ешелон Німців.

Дивно й чудно було якось для всіх сьогодні

бачити так близько тих, з якими кілька років би-
лися, та ще в ролі своїх спільників.

Німці ставились до Запоріжців дуже коректно і все робили за згодою Болбочана.

На другий день прийшов наказ вирушити на Київ, але не через Козятин-Фастів, а через Коростень.

Чому вийшло таке розпорядження, трудно було дізнатися, але було ясно, що Німці перші займуть Київ, а ми зявимося вже як гості, і, крім того, втратимо всю здобич.

Болбочан ще раніш, вказуючи на ці причини, просив Уряд дати наказ про наступ на Київ через Козятин.

Але наказ був поданий у категоричній формі про наступ через Коростень і тому прийшлося вертати назад на Житомир.

В Житомирі сидів уже новий командант зі «своїх людей». Він мудро віддав наказ, що розпорядження попереднього команданта касуються, як контрреволюційні.

Все, що робив Болбочан, уважалося небезпечне для революції. Громадяни заплутувалися між трьома деревами.

В Коростені Запоріжці застали Німців, які позаймали всі склади і нічого для нас не видавали. Сюдиж прибув і перший курінь Запоріжського загону разом з ген. Прісовським, який обняв команду всього загону в цьому наступі на Київ.

В авангарді вирушив броневик, а за ним ешелонами вирушили всі запоріжські частини на Київ.
(Схема I).

На станцію Ірпень більшовики пробували дати одсіч, та згуродили досить поважні сили. Тут генерал Прісовський, недоїзжаючи до Ірпеня, вила-

СХЕМА 1

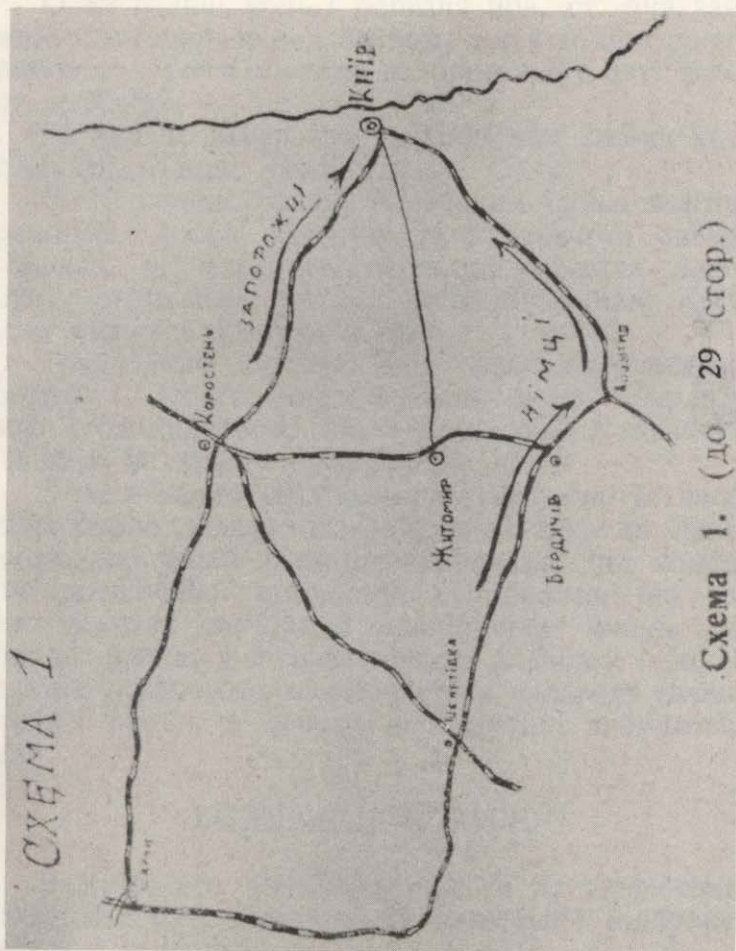

Схема 1. (до 29 стор.)

довував усі свої сили, розвернув їх і повів на ворога. Бій тягнувся недовго і більшовики, цілковито розбиті, мусіли відступати, висадивши передтим у повітря залізничний міст на ріці Ірпені.

О 12 годині ночі 1 березня нов. ст. був зайнятий Святошин перед Києвом, а о 4 годині ранку Болбочан з розвідчиками на броневому авті вскочив до Києва.

За ним до Києва, який маячив вже своїми хрестами, підходили Запоріжці.

О 10 годині ранку, з великим синьо-жовтим прапором, добре одягнуті, з палаючими очима, з високо піднесеними головами, входили Запоріжці стрункими рядами в золотоверхий Київ, після місячної розлуки з ним.

Тою самою дорогою, якою вони, пригноблені, розбиті і неорганізовані місяць тому покидали свою столицю, тепер йшли повні віри і завзяття, з надією на кращу будучину.

З величезним ентузіазмом зустрічало їх населення Києва. Люди плакали, дивлячись на Запоріжців, які йшли рівними кольонами, під командою досвідченої старшини. Надіялися, що час революційних вигуків і кличів уже минув, що прийде влада, навчена гірким досвідом і попередніми помилками, що почнеться налагоджування життя і праця, а сльози висохнуть і забудеться лихо.

ЗАПОРІЖЦІ В КИЇВІ

В Києві все військо зібралося на Софійській площі, де був відслужений молебен і відбулася парада всіх частин.

Звідсіля все військо пройшло через цілий Київ на Печерськ, де й розташувалось.

Біля Міської Думи з балькону витав військо в імени Думи і «народу» член Центральної Ради жид Рафес. Він закликав підтримати і перевести в життя соціалізм. Балькон був удекорований трьома прапорами: двома величезними червоними і одним маленьким українським.

Це зробило на Запоріжцях гнітюче вражіння і в де-кого показалися на очах сльози. В рядах розпочався крик, щоб скинути червоні прапори — емблему ворога. Зчинилася велика колотнеча, ряди захиталися. Полковник Болбочан, який прибув на місце цього випадку і встановив лад у частинах, післав сказати в Думу, щоб зняли червоні прапори і залишили тільки жовто-блакитний, а від Рафеса зажадав пояснення, що мають значити ці червоні прапори. В Думі якраз в цей час ішло засідання і Рафес від імени всіх членів Думи відмовився дати пояснення на вимогу Болбочана. Натомість перед юрбою народу вони почали кричати, що Болбочан реакціонер, закликаючи «народ» захищати їх перед самоволею військових. Бажаючи уникнути скандалу в перший день вступу до Києва, Запоріжці рушили далі.

Частина людей 1-го Запоріжського куріня була одправлена для охорони мостів через Дніпро.

Штаб загону розташувався в готелю «Паляс». Там-же відкрилось бюро для запису добровольців.

На другий день 1-ша сотня 2 запоріжського куріня під командою сотника Зелінського йшла змінити варту коло мосту.

Проходячи біля Думи, побачив сотн. Зелінський, що червоні прапори як висіли, так і висять.

З трьома старшинами зайшов він в Думу і запропонував скинути червоні прапори, а коли правління знову відмовилось, сам зірвав прапори, пошматував і кинув у салю засідань.*Цей інци-

Сот. ПЕТРО СОДОЛЬ
ЗІЛИНСЬКИЙ,

Учасник Кримського Походу в складі 2 Зап. п. Аю-
тант Штабу II п. Дивізії.
К-р 31-го Роменського пол.
за Директорії. К-р 1-го Кур-
рія 3-го п. С.С. Повітовий
Комендант Ямпільщини, на
Поділля.

Цап Степан, хор., пізн. сот.
Комсотня Штабу Окр.
Запор. див., Корпусу і 1
Зап. Бр. старшина для
доручень, учасник Походу
на Крим.

Ученые: д-р Н. Давыдов, д-р М. Давыдов, д-р С. Давыдов,
д-р Л. Давыдов.

дент викликав цілу бурю. Якась партія внесла запит у Центральну Раду й вимагала віддання під суд винних старшин. Кричали, що це нечувана зневага емблеми революції, вимагали вислати з Київа цю реакційну частину, як загрозу революції. Преса так само заговорила.

Військове Міністерство зажадало від Болбочана в'яснення справи і віддання судові винних. Для Запоріжців було це громом з ясного неба. Але Болбочан відмовився виконати цей наказ і заявив, що він цілком поділяє погляди своїх підлеглих і не бачить в їх вчинку нічого поганого.

Тоді на Запоріжців почали робити натиск з іншого боку. Одежі і грошей для укомплектування нових добровольців не давали. В наборі добровольців перешкоджали і з дня на день збиралися випхнути з Київа.

А в той-же час почали знов формуватися різні коші та появилися »батьки«. Охорону міста Уряд доручив російській організації, яка складалася з офіцерів, що тут залишилися.

Ця охорона користувалася супроти Запоріжців величезними привілеями. Вона, наприклад, заборонювала відкривати бюро для прийому добровольців, покликаючись на накази Уряду. Висмівали як Український Уряд (що не дивно, але болюче), так і саму українську ідею. На цю охорону оперся пізніше Гетьман, а взявши владу в руки, мусів вигнати її на Дон.

Запідозрюючи в неблагонадійности ген. Прісовського, Військове Міністерство під прикриттям вищої почесної посади, запропонувало йому бути губерніяльним командантом Київщини, а Запоріжський загін здати тому, кого призначить Уряд.

Генерал Прісовський за якийсь місяць часу зумів при допомозі Болбочана дати Запоріжцям

добру організацію, карність і викоринити все те, що залишилося з революційних часів.

Увесь час уникаючи залежності від ген. Прісовського, Петлюра зі своїм Слобідським кошем держався окремо й не зумів дати йому того правного зрозуміння справи, карності й закономірності, без котрих військо руйнує лад, а не боронить його. Зараз-же по прибутті до Києва, Слобідський кіш почав самочинні розстріли комуністів на схилах Михайлівського саду, що привело до гострого конфлікту поміж Прісовським і Петлюрою. Після цього Петлюра залишив військо.

Підчас походів Київ-Житомир-Київ біля Запоріжців трималися сторонні люди, котрі, не будучи в рядах, тимчасом переховувалися. Тут були: відомий пізніше повстанець Григорев, відомий тепер «гетьман» Полтавець - Остряниця, д-р Луценко з частиною президії партії соціалістів-самостійників, брати Макаренки й багато інших.

Пізніше, на підставі симпатій полковника Болбочана до партії соціалістів-самостійників, останні старалися скрізь поширити чутки, що вся запорізьська дивізія належить до самостійників і виконує їхні накази.

Навіть саме формування ставили в заслугу п. Павлові Макаренкові, що був колись комісаром у полку Болбочана, ще в 5 російському корпусові, який і тепер терся при Запоріжцях.

Чоловік він був незлий, але, як потім виявилося, був не тим, за кого себе видавав.

При вступі до Києва Запорізьський загін нарахував коло 5.000 людей. В той час ніяких інших українських регулярних частин, як не числити дивізії синьо-жупанців, не було. Тому Запоріжці складали кадр будучої армії.

Необхідно було утворити відділи армії, ввійти

в підлеглість Міністерству Війни і виробити відповідні штати.

На скликаній нараді командирів усіх окремих частин загону вирішено переформуватися в 1-ший Запоріжський корпус, про що й подано прохання до Міністерства. Фактично, кадр старшин і підстаршин був, бо 80% Запоріжців склалися з бувших офіцерів російської армії.

Військове Міністерство згодилося переформувати загін в окрему Запоріжську дивізію і включило в її склад гайдамаків.

Затверджено штати окремої Запоріжської дивізії. В склад дивізії входили: 1-ший запоріжський імени гетьмана Дорошенка піший полк, командант полковник*) Загородський; 2-гий запоріжський піший полк, команд. полковник Болбочан; 3-тий гайдамацький піший полк, команд. полковник Сікевич, старий полковник російської армії, який отримав призначіння на місце Петлюри. Богданівський полк, як реакційний, не був виділений в окрему військову одиницю. Крім того, в склад дивізії входили: гарматний запоріжський полк — команд. полк. Парфенев; кінний ім. Костя Гордієнка полк — команд. полк. Петрів; інженірний полк — команд. полк. Козьма; панцирний дивізіон — команд. сотник Болдирів.

Дивізія підлягала Міністерству і, як окрема мала права корпусу. Прохання призначити командантом дивізії ген. Прісовського Уряд одмовив, мотивуючи це тим, що ген. Прісовський виконує обов'язки губ. команданта Київщини, а на його місце призначив штабс-капітана Шинкаря з метою, як висловився один зі старшин В. Мі-

*) Тоді рангів не було і команданти називалися по посадах.

ністерства, вигнати всіх »реакційних і контр-революційних духів«. Але Шинкареві передали, що коли він зявиться в дивізії, то буде розстріляний.

Уряд, довідавшись про настрій Запоріжців, запропонував підполковника Капкана, а потім Петлюру.

Бачучи, що нічого не вийде, Болбочан, за згодою решти командантів частин, звернувся до ген. Прісовського, щоб він допоміг у призначенню командантом дивізії бувшого інспектора артилерії Запоріжського загону полковника Натієва.

Він був по національності Грузином, громадянству цілком невідомий, тому Уряд дуже скоро погодився призначити його командантом дивізії, бо боятись його популярности на перші часи не приходилось, а призначення не-Українця командантом одинокої на Україні дивізії надавало вигляд на перший погляд інтернаціональний.

Але кращого призначення не могло й бути.

Натієв був гідним старшиною. Кристалево чесний, бездоганної хоробрости, він швидко став любленим командиром. Співчуючи українському національному рухові, він, як син поневоленої нації, служив своїй новій батьківщині не за страх, а за совість. Одночасно з призначенням Натієва, Болбочан був призначений його помішником з виконанням обовязків командира 2-го Запоріжського полку (так переіменовано його курінь).

В перших днях березня окрема Запоріжська дивізія, без Гайдамацького полку, який залишився при Уряді, вирушила з Києва, маючи завданням очистити від ворога Полтаву й Харків.

Всі піші, кінні й гарматні частини йшли під керуванням полк. Болбочана. Технічні, допомогові

й інтендантські частини йшли з задю з отаманом *) Натієвим. Перший кермував боевими операціями, другий налагоджуванням адміністративного апарату на місцях і підтримуванням контакту з урядом і німецьким командуванням. Постачанням завідував сотник Ткач.

Відїзджаючи, запоріжці прощались з Києвом, до якого вже не судилось їм більш вернутися.

ПОГЛЯД НІМЦІВ НА УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО.

І так, українське військо було кинуте в головному напрямку Полтава-Харків.

Українська армія безпосередно підлягала Військовому Міністерству, а з німецькою армією входила лише в контакт.

Ці нові і перші наші союзники легковажили значіння української армії і тільки пізніше, в міру розвою боевих подій, почали її поважати.

Характерним прикладом цього може служити доклад начальникові оперативного відділу Німецького східного фронту про становище на Українці в березні місяці 1918 р. **) Цей доклад дуже цікавий і я тут подаю деякі уривки з нього.

»Підчас вступу німецьких військ на Україну — пишеться в докладі — там панував повний хаос. При захопленню Києва більшовиками значна частина українського війська заявила про свою неутральність. І коли вірне Урядові військо розбито, то Рада й міністри втікли до Житомира. Однак у Житомирі Раду відмовились прийняти і вона розбіглася в різні сторони. В окремих

*) Команданти дивізій і корпусів носили назву отаманів.

**) Архив Русской Революції т. I.

ділянках декотрі українські частини ще трималися, але вони не підтримували зв'язку поміж собою, і можна сказати, що Рада до моменту підписання мирного договору фактично не мала ні влади, ні прихильників у краю.

Внутрішнє положення України пригадує стан Мексика після впадку Гуерти. В країні немає жадної центральної влади, якаб охоплювала більшменш значну територію. Вся країна поділена на цілий ряд окремих округ у межах повіту, а часом і окремих сіл.

Влада в таких районах належить ріжним політичним партіям, а також і окремим політичним авантюристам, розбійникам і диктаторам. Можна зустрінути села, оточені окопами, які ведуть поміж собою війну за поміщицьку землю. (?)

Окремі отамани верховодять у районах, які собі підбивають за поміччу свого оточення й наймитів. В їх розпорядженні знаходяться кулемети, гармати і панцирні самоходи. (?)

Українське військо (регулярне) — військо наємне. Воно складається з бувших жовнірів і офіцерів, безробітних і авантюристів. В основі своїй воно абсолютно демократичне. Рангів жадних не має, є тільки посади керуючих окремими військовими одиницями. Прості козаки одержують 333 карб. в місяць, а крім цього харчі, одяг і мешкання.

Родини їх одержують допомогу.

Командуючий кожної військової одиниці одержує на 15% більш від йому підлеглого.

Влада й авторитет командуючого дуже не великі. Джур і служок немає навіть у вищих старшин. Військовий міністр сам собі чистить чоботи. Характерно, що в поїзді військового міні-

стра — австрійські полонені виконують обов'язки кухарів.

Кількість української армії рівняється 2000 чол. *) Армія ділиться на цілий ряд відділів, які різняться поміж собою формою.

В її розпорядженні знаходиться невелика кількість гармат, кулеметів і автопанцирників.

Боева їх сила дуже мала.

Командуючим усіма озброєними силами є військовий міністр Жуківський.

Начальник його штабу, генерал Осецький. (?)

Оба, як видно, офіцери російського генерального штабу. Крім них, є особливо помітні генерали Прісовський і Петлюра, що користуються великою популярністю.

Зміна керівників військового і цивільного управління дуже часта. Оскільки є погоджена робота військової і цивільної влади й оскільки вона утруднюється взаємними інтригами, трудно сказати. Як видно, йде жорстока боротьба за владу.

Пізніше генерал Петлюра подався до димісії. Можливо, що його велика популярність, яка проявилася підчас вступу українського війська до Києва, показалася небезпечною військовому міністрові. Сам Жуківський уявляє собою енергійну людину, яка знає, чого хоче.

Під цей момент він надзвичайно напружено працює над тим, щоб узяти армію в руки. Він хоче поступенно привчити військо до дисципліни, а крім цього, по його пляну, в ряди армії повинні бути покликані новобранці за один рік.

Українське військо носить покищо російську

*) Кількість укр. армії в той час була 5.000 чоловіка.

форму, відріжняючим знаком її є блакитна, або жовто-блакитна перевязь на лівій руці. Фантастичним, не то козацьким, не то татарським головним убором у формі довгих кольорових каптурів і т. п., стараються придати військові національний характер і цим вплинути на моральний стан і національне почуття козаків. (?) Озброєння дуже різноманітне. На взірєць усіх революційних військ, кожний хоче мати на собі якнайбільше зброї.

При дальніших військових операціях не можна рахувати на поважну підтримку з боку українського війська, але воно важне, яко політична декорація».

Автор доповіді, відомий німецький публіцист Колін Рос, який служив в осени 1917 р. в військовому відділі німецького міністерства закордонних справ. Його обов'язком достарчати пресі відомости про хід військових операцій.

При вступі Німців на Україну Колін Рос знаходився в передових німецьких відділах, з котрими і вступив до Києва.

Брак правдивих інформацій є причиною трохи фантастичного освітлення фактів у його доповіді. які в деяких місцях доходять до гіперболі.

Але цьому годі дивуватись, бо Україна була новою незнаною країною і кожний уявляв собі її по своїйому.

Не краще уявляли собі Україну і всі вищі чинники німецької армії, яка вступала в глибину нашої країни.

Але Німці скоро переконалися про неправдивість свого погляду на українську армію.

ВИЗВОЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПОЛТАВСЬКИЙ НАПРЯМ

З моменту вирушення з Києва на Лівобережжя Запоріжці ввесь час як в офіційних звідомленнях військового міністерства, так і на сторінках тодішньої преси, носили назву »бригади Натієва«, не зважаючи на те, що пізніше Запоріжці розвернулися в корпус.

Ще в Києві вироблено загальний плян боротьби з більшовиками на Лівобережній Україні, при чому Запоріжцям поставлено як завдання: посуватися на ст. Гребінка й Полтава, здобути Полтаву, Харків і вигнати більшовиків за межі Української Республіки.

Запоріжці мали в повній мірі гармати, інтендантське й інженірне майно, а також живність. Усе це, а разом і повна дисциплінованість та запал козаків зробили з бригади грізну силу, перед якою не могли вдержатися далеко численніші більшовицькі загони.

Відомости про більшовиків, що відступали на Полтаву, були такі: червоногвардійці й матроси відступали першими, при чому їх прикривали чехословацькі частини, яких сили досягали корпусу.

Виїхала запоріжська дивізія ешелонами з Києва через провізоричний деревляний міст на Дніпрі (бо залізничний був попсований більшовиками) і скупчилась у Дарниці. Тут вирішено порядок руху частин.

На чолі йшов ешелонами Богданівський курінь 1-го запоріжського полку, а за ним решта частин.

Дня 4-го березня в Березані наш авангард наздигнав німецький авангардний відділ. У Березані Богданівці разом з Німцями пішли в наступ на

ст. Яготин. Перед Яготином стояв арегардний відділ чехо-словаків з броневиком.

Першими пішли в наступ по залізниці Німці, за ними в резерві посувались Богданівці. Ворожий броневик відкрив вогонь з усіх своїх кулеметів і гармат.

Німці залягли й почали копати під собою окопи для прикриття від огню броневика. Під рушничим вогнем німецької піхоти, ворог мусів податись трохи назад. Користаючи з цього, Німці знялись і пішли на право, в обхід ворога, а Богданівцям наказано зайняти їхні окопи.

Одна сотня Богданівців, яка в той час стояла за залізничною будкою, вирушила, щоб зайняти залишені німецькі позиції.

По дорозі лежало два трупи забитих Німців. Один високий і товстий мущина, другий молоденький хлопець в окулярах. Це були перші трупи Німців, яких бачили Запоріжці.

Дивне вражіння робили ці трупи. Десь під Яготином, на чужій для них Україні, знайшли вони собі спочинок. В старшого мущини підчас падання відчинився ранець і з ного висипались різні причандали, багато листів і фотографія якоїсь молодої жінки. Козаки підняли фотографію і забрали з собою.

Хто був на ній? Чи жінка, чи дочка, чи сестра його — для нас було тайною.

А тимчасом броневик повернувся на попередні позиції і розпочав сильний вогонь по імпровізованих наших окопах. Цілий дощ кулеметних куль летів на ці окопи, які могли закрити тільки плечі і голову.

Гарматні набої густо падали то перед лінією, то позаду неї, підкидаючи стовбурі землі і диму.

Старі козаки лежали й одстрілювались, а мо-

лоді гімназисти, що записалися в Києві, поховали голови в окопчики і не дихали. Один тільки командир сотні, сотник Кіриченко, стояв у цілий зріст і кричав на молодих, щоб не ховали голів, і жартував на кожний вибух гранати.

Вогонь броневика ставав щораз влучнішим і багатьох булиб Богданівці не дочислились у себе, колиб не Німці, які в час обхопили праве крило ворога й змусили його до відвороту.

Це був перший бій на лівобережжі, на щастя, без жертв з нашого боку.

Ворог відступив аж до Гребінки, рубаючи по дорозі телеграфічні стовпи і псуючи мости.

Запоріжські ешелони цілком вільно посунулися до ст. Кононівка.

Дня 13 березня на підступах Гребінки знову виникла сутичка з більшовиками, але після невеликого бою, в якому брали участь Німці і Гордієнківський кінний полк, ворог залишив ст. Гребінку і відступив на Лубни.

Міст через ріку Сиру Оржицю, який зірвали більшовики, трохи спинив наступ.

На ст. Гребінка було захоплено кілька гармат, броневик і багато ешелонів з військовим майном.

В Гребінці Німці спинилися, заявляючи, що далі посуватися не будуть аж до прибуття головних сил і важкої артилерії. По відомостям, одержаним від полонених більшовиків у Гребінці, ворог сильно закріплював лінію Кременчуг-Ромодан-Ромин, підвозячи артилерію і зміцнюючи кількість війська. Крім цього одержано відомости про те, що чехо-словаки зовсім приєдналися до більшовиків і головне командування над зєдиненими силами прийняв командуючий чеським корпусом, який уже розпочав акцію проти Гребінки.

Доцільним буде згадати дещо про чехо-словацьке військо.

Чехо-словацьке військо утворилося в Росії ще за царських часів 1914 р. Тоді мало воно всього оден легіон під назвою »Чеська дружина«. В грудні 1915 р. головне російське командування дозволило втілити в ряди легіону австрійських полонених Чехів і Словаків.

Національні організації Чехословаччини тимчасом видають таємну відозву до чехословаків в австрійському війську на протиросійському фронті, щоб вони піддавалися Москалям при кожній нагоді. Вже в жінці грудня 1915 р. утворюється один полк чехословацького війська, а в цвітні 1916 року перша бригада.

Революція 1917 року дала можливість до організації великої національної армії, що було ухвалено чеським національним зїздом в м. Києві 20 цвітня 1917 р. Чехословацька бригада розвернулася в корпус. Берестейський трактат застав чехословацьке військо на Україні. Відступало воно перед Німцями щораз дальше на схід.

Командиром чехо-словацького корпусу був російський генерал Шокорів, а начальником його штабу генерал Дитерікс.

На засаді умови, складеної з більшовицьким урядом, Чехословаки мали вільний шлях до Владивостоку і відтіля вони мали бути перетранспортовані до Франції. Але більшовики умови не дотримали і предявили їм нові вимоги. Тільки за ціну оборони лінії Кременчуг-Ромодан-Ромин, більшовики згоджувались перепустити Чехословаків на Сибір.

Чехословацьке військо дуже добре зорганізоване, здисципліноване й чудово озброєне, було

поважною військовою силою. Це і примусило Німців зупинитися в Гребінці й зажадати допомоги.

Натомість українське командування рішило використати зупинку Німців і відкинувши ворога від Гребінки, перейти в наступ та захопити Лубни, Ромодан і самостійно просуватись на Полтаву. Начальник німецького відділу не міг навіть відважитись піти слідом за Запоріжцями, не сподіваючись успіху цієї акції.

Припинивши наступ Чехословаків на Гребінку, після дводневного бою 16 березня українське військо зайняло м. Лубни. В цьому бою особливо відзначився кінний Гордієнківський полк, під командою полковника Петрова, який разом з кінногірською батареєю зробив глибокий обхід зправа й зайняв місто несподівано для ворога. Захоплення Лубен було таке нагле, що більшовики не встигли, по своєму звичаю, зірвати станцію і міст через Сулу. Зіпсували тільки стрілки і спалили рухомий залізничний состав.

Ціле населення міста з радістю витало українське військо, а до рядів його вступило багато нових жовнів.

Записувались переважно студенти, вчителі, гімназисти й семинаристи.

Всюди по дорозі наступу до рук українського війська переходили великі склади військового майна. Від більшовиків відбивалися також численні залізничні валки, навантажені всяким майном, пограбованим у населення, а також забраним з військових складів.

Ця військова добыча була вічно причиною сварки з німецьким командуванням, котре по умові з Урядом Центральної Ради мало право на більшу частину військових запасів.

Бажання спасти склади майна для держави

було саме головною причиною, для чого українське командування розпочало наступ, не ждучи на Німців.

Не дивлячись на це, відносини між Запоріжцями й німецькими частинами, в міру розвою спільної бойової праці, ставали щораз то кращими.

БОЇ ЗА РОМОДАН

Після захоплення Запорожцями Лубен, після німецькому командуванню в Гребінку телеграму з пропозицією просунутись на лінію Лубен.

Але Німці цій телеграмі не повірили і були певні, що її прислали більшовики, щоб їх спровокувати і знищити Запоріжців.

Прийшлося посилати спеціальний поїзд і тоді Німці прислали 1 баталіон піхоти і два броневики, а решта залишилась у Гребінці.

На станції Лубни українське командування виробило план дальшого руху дивізії на Полтаву.

Порядок руху був слідуючий. На чолі залізничним шляхом мав просуватися 2-гий запоріжський полк, за ним резерва цього полку Богданівський курінь 1-го запоріжського полку, а позаду резерва дивізії — решта 1-го запоріжського полку.

Кінний Гордієнківський полк одержував окреме завдання. Він мав просуватися на Хорол-Білоцерківку-Решетилівку і біля останньої перетяти залізничний шлях на Полтаву.

Наступ розпочався ранком 17 березня.

Колиж Німці дізналися, що українське командування залишило вигідну для оборони позицію на р. Сулі і частини дивізії вирушили на Ромодан, назвали цей вчинок божевільним.

Правда, умови для успішного наступу були

дуже не вигідні і тому Німці не розуміли, як можна йти в чоловій наступ з меншими силами на ворога, що займає домінуючі позиції.

І дійсно, правий беріг р. Сули, на котрому стояло м. Лубни, був високий, а протилежний низький з поступенним підемом у бік Ромодана, так що місто Ромодан займало пануючі височини і захищаних підступів не мало. Всякий рух наших військ ворог спостерігав, як на долоні і приймав до того відповідні міри.

Крім того запоріжські гармати мусіли ставати на відкритих позиціях, що давало змогу ворогові параліжувати їх працю. Таким чином наша піхота залишалася без захисту і прикриття гарматного вогню. При таких умовах розпочався наступ Запоріжців.

Ще в перший день після захоплення Лубен піші частини перейшли річку Сулу і зайняли позиції на верству перед стацією Солоницькою, котру більшовики тримали міцно в своїх руках.

Стація Солоницька знаходиться в історичному місці.

Недалеко від неї колись Наливайко зі своїми козаками отаборився під Солоницею над Сулою і довго витримував облогу польських військ.

Трагічний був кінець цієї облоги, вигинули майже усі наливайківці, але не вмерла ідея, яку тепер їх нащадки новітні Запоріжці несли на своїх багнетах. Пухка і чорна Солоницька земля у щерть напоена кров'ю наших прадідів, зачервоніла знова кров'ю їх правнуків — Запоріжців.

Сама станція Солоницька лежить у долині і з високого лубенського берега наші гармати обстрілювали увесь двірець і його околиці, не даючи там скупчуватись ворогові.

Але вночі, прикриваючись темнотою, ворожі

броневики підходили майже до Сули і обстрілювали м. Лубни та залізничу стацію, де стояли ешелони з Запоріжцями.

Авангард Запоріжців, не маючи зі собою гармат, не міг боротись з ними. Зірвати залізницю позаду бронепотягів та так відрізати їм шлях відвороту, теж не було можливости, тому що в одну лінію наступали завсіди не менше, як 4 бронепотяги.

Після закінчення підготовки до наступу дано 2-му запорізьському полкові наказ зайняти ст. Солоницьку і село Березополь.

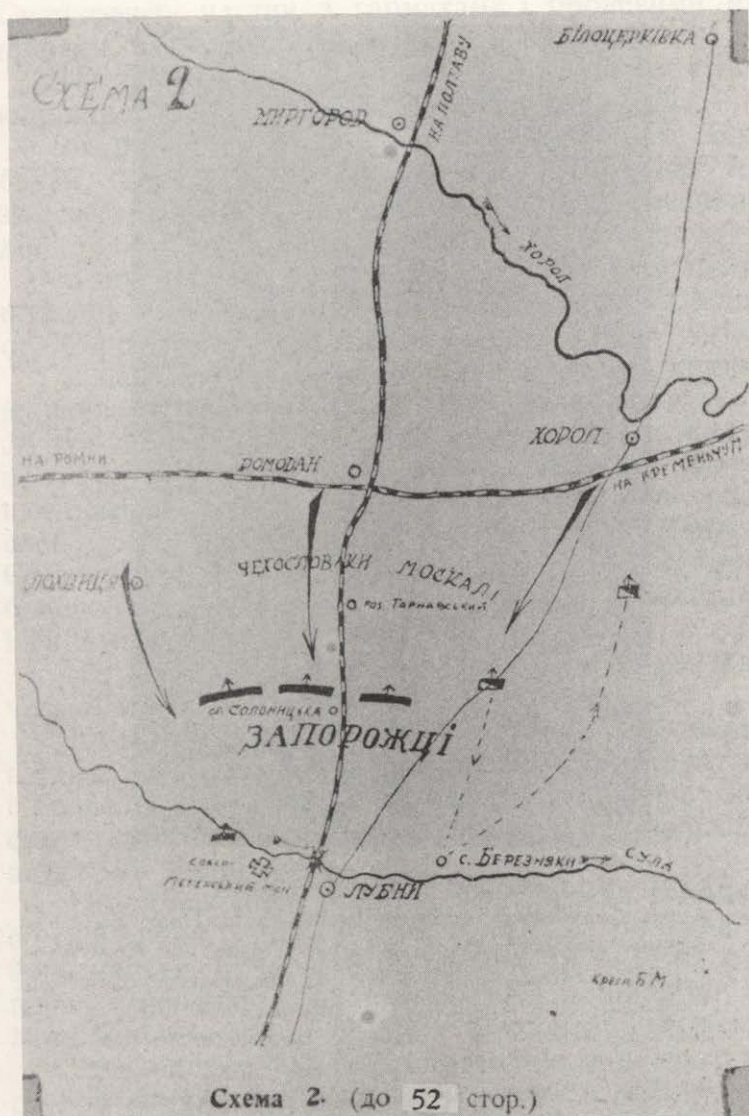
Полк підсилений полагодженими бронепотягами, відбитими раніш у ворога, повів рішучий наступ, зайняв с. Березополь і флянковим ударом захопив ст. Солоницьку.

З Березополя передові частини підійшли на один стріл до залізниці, а праве крило їх упиралося в шлях на Хорол.

Цілий день 17 березня ворожа піхота з броневиками провадила протинаступ на позиції Запоріжців.

Користуючись тим, що наші бронепотяги не могли в день через відкриту місцевість прийти на станцію Солоницьку для її захисту, ворожі панцирні поїзди найкращої конструкції підходили дуже близько, наскільки їм лише дозволяли запорізьські гармати, розташовані на правому березі р. Сули, і своїм вогнем приносили нам великі втрати. Але відібрати ст. Солоницьку і відкинути Запоріжців за р. Сулу, ворогові не вдалося, а після того, як наші гармати підбили один бронепотяг, а піхота забрала його в полон, ворог припинив наступ на цей день.

Вночі полковник Болбочан зі своїм штабом пересунувся на ст. Солоницьку й перевів через

Полковник ІВАН ДУБОВИЙ

Один з найближчих співпрацівників св. п. Полк. Болбочана, Лицар Залізного Хреста Української Армії. Командір 2-го Курія 2-го піш. Запорозького полку, Командір 2-го Запор. п., останній з Болбочанівських вихованків, Командір Запорозького Корпусу з 13. 4. 1919 до травня 1919 року, Командір¹ Бригади в Зимовим Поході Укр. Армії на тилах ворога, Командір І-ї Стр. Запорозької Бригади Укр. Армії в 1920 р.

Сулу решту частин з гарматами і броневими машинами.

На рано Болбочан перейшов в наступ і відкинув ворога на стацію розїзд Тарнавський.

Закріпившись на цих нових позиціях, Болбочан почав готуватись до загального наступу з метою захопити Ромодан і відрізати залізничну лінію Ромодан-Кременчук.

В цьому останньому бою захоплено в полон штаб чехословацького баталіону, який обороняв ст. Солоницьку.

З наказів і паперів цього штабу стало відомо, що чехословаки одержали завдання зайняти місто Лубни не пізніше 19 березня і розпочати наступ на Гребінку-Київ. З наказу було видно, що за цю поміч в операціях, більшовики обіцяли чехословакам перепустити їх через Сибір на Далекий Схід, куди Чехи тікали від Німців. В разі відмови більшовики загрожували обезброїти чехословаків і видати їх Німцям.

Загальний провід боевими операціями мало чеське командування.

Крім чехословаків на фронті були великі відділи матросів і красногвардійців з гарматами і броневими машинами, які перекинуто тут з Донського фронту, де вони боролися з добровольчими відділами Корнілова.

Щоби не дати ворогові можливості захопити в свої руки ініціативу і бажаючи попередити його наступ, полковник Болбочан 18 березня розпочав генеральний наступ по всій лінії всіми силами Запоріжців, що були в його розпорядженні.

Але наступ Запоріжців зустрівся з протинаступом ворога. **(Схема 2).**

Відношення сил і вогню обидвох сторін було слідує: З боку Запоріжців уведено в бій 2 пол-

ки піхоти кількістю в 2000 багнетів, кінноти 450 шабель, 2 бронепотяги, 4 автопанцирники, 12 легких гармат, 4 гірських і 2 тяжких. З боку ворога: 2 піші чехословацькі полки силою в 2400 багнетів, відділ Сіверса*) 600 багнетів, відділ матросів Гусева 500 багнетів, бригада кінноти 500 шабель, 10 броневи́ків, 15 панцирних авт, 6 батерій легких і одна далекосяжна.

Таким чином, як бачимо, відношення сил обох сторін були далеко не рівні.

Запоріжці мусіли протиставитись ворогові, який у два рази перевищував їх кількістю жовнів і в чотири рази силою вогню.

Тому наступ Запоріжців зустрівся з сильним протинаступом ворога, який підсилений бронепотягами й густим гарматним вогнем, старався відкинути запоріжців за ст. Солоницьку. Натомість наші гармати, не маючи добрих позицій на лівому березі Сули, не могли протиставитись ворожому вогневі; так само і бронепотяги не могли користуватись вільно підїздом. Через те Запоріжці за цілий день не могли просунутись ані кроку вперед.

Дня 19-го березня рано ворог розпочав загальний пляновий наступ, з метою зайняти м. Лубни і просуватись на Гребінку.

Ворог наступав у трьох напрямках.

Проти лівого нашого крила сильний відділ ворога з Лохвиці посувався на Лубни, з метою обхопити українські частини і зайти на їх зади.

В центрі наступали головні сили ворога, тримаючись залізничного шляху. Ці сили мали спо-

*) Прапорщик Сіверс за часів Керенського видавав комуністичну газету „Окопная Правда“.

магати обхопленню і відрізання шляху відвороту Запоріжцям відділом, що прямував з м. Лохвиці.

Проти правого нашого крила наступав з м. Хорола сильний відділ, який складався з чехословаків, бригади кінноти, артилерії і броневих машин. Цей відділ посувався шляхом Хорол-Лубни.

На лівому нашому крилі ворог глибоко обхопив наші позиції, але цей маневр завчасу помітила наша заслона, що стояла на березі р. Сули край Спасо-Мегерського монастиря і відбила всі наступи ворога з великими для нього втратами.

Натомість відділ, який наступав з Хоролу, збив на своєму шляху запорожські броневики і кінноту Петрова, які відступили на с. Березняки, а ворог почав наближатись до Лубен.

Одночасно головні ворожі сили повели рішучий наступ на центр наших позицій. Вогнем легкої і далекосяжної артилерії ворог приневолив замовкнути гармати Запоріжців. Користуючись цим, 6 ворожих бронепотягів підійшли щільно до наших позицій, сіючи навколо смерть. І тільки зірвавши залізничний шлях, вдалося припинити наступ бронепотягів, які загрожували нам катастрофою.

Під захистом цих бронепотягів, ворожа піхота підійшла дуже близько до наших позицій. Наступали чехословаки зразково і тільки зупинення бронепотягів спинило і ці лави, які під вогнем наших рушниць і кулеметів, мусіли залягти.

Не дивлячись на переважаючу кількість ворога і великі втрати, Запоріжці витримали його натиск і на вечір ворожий наступ припинено.

Але всеж таки положення наше було тяжке. З двох боків обхоплюючи крила, ворог був глибоко на наших задах. Проти трицяти наших гармат, роз-

кинутих на цілیم фронті, ворог в одному тільки центрі протиставив 20 гармат. Самі бронепотяги його давали до десяти гармат і велику кількість кулеметів.

Але не дивлячись на те, полковник Болбочан в ночі з 19 на 20 березня перейшов у наступ, використовуючи для цього резерви й кінноту.

Кіннота запоріжська на чолі з Гордієнківським полком одержала наказ з кінно-гірською батареєю, піхотою на самоходах і броневидами знищити ворога, наступавшого шляхом Хорол-Лубни і захопити Хорол.

Цим кроком перерізувано залізничу лінію Ромодан-Кременчук і так загрожувало обхопленням ворога.

В Хоролі кіннота мусіла зачекати, поки головні сили Запоріжців не займуть Ромодану і потім через Білоцерківку-Решетилівку наступати на Полтаву.

Кіннота своє завдання виконала блискучо і ранком 20 березня всяку загрозу обходу з права усунено; кіннота захопила в ночі Хорол.

Одночасно полковник Болбочан перейшов у центрі несподівано в наступ з 2-гим запоріжським полком і зайняв розізд Тарнавський.

Наскок був так несподіваний для ворога, що тут захоплено, майже без спротиву, 4 бронепотяги й ешелони з чехословаками і раненими. Крім того захоплено кілька гармат.

Ворог відступив у паніці на Ромодан. Селяни околичних сіл оповідали, як чехословаки відступаючи плакали, що їм приходить битись з Славянами-Українцями і нарікали на більшовиків.

Коли більшовики довідались про захоплення нашою кіннотою м. Хорол, почали спішно

евакуувати Ромодан в напрямку на Полтаву.

Тепер більшовики, залишивши усі спроби наступу, перейшли до оборони. І не дивлячись на своє скрутне положення та великі втрати, ворог уперто оборонявся.

На вечір тогож таки 20 березня на допомогу Запоріжцям прибуло 3 баталіони Німців з 4-ма батареями.

Бравурово віхали карером німецькі батареї в передні лави Запоріжців, блискавкою скинули гармати з передків й одразу відкрили швидкий вогонь на ворожі позиції.

Це був авангард тих німецьких сил, котрих вижидали в Гребінці.

Вечером, щоби перешкодити евакуації Ромодану, наступ продовжувано. В ньому брала участь і німецька артилерія.

Дня 21 березня Ромодан занято.

Першими ввійшли 2-гий запоріжський полк і 3 батарея.

Тут до рук українського війська попала велика військова добыча: рухомі шпиталі, велика кількість поїздів, різне військово майно.

Треба завважити, що серед різної військової добычі були й бальони з задушливими газами.

Відступаючи чехословаки попсували залізничний шлях між розіздом Тарнавським і Ромоданом і цим на довго затримали пересування бронепотягів та ешелонів Запоріжців.

За відступаючим ворогом наспівали тільки кіннота і броневики.

Ворог відступив на Полтаву і відступаючи по дорозі зірвав залізничний міст на Хоролі.

В Ромодані негайно складено з вагонів два поїзди. В ці поїзди завантажився відділ Запоріжців і в супроводі захопленого бронепотягу

вирушив у бік Лохвиці, щоби знищити ворожу групу, яка оперувала на шляху Лохвиця - Гребінка.

Це завдання відділ виконав успішно.

В цих останніх боях полковник Болбочан проявив себе, як дуже добрий, зарадливий, енергійний, холоднокровний і смілий командир.

В той мент, коли здавалося, що все втрачено, він сміло і певно переходив у наступ, часто особисто ведучи Запоріжців у наступ.

Завдяки цьому Запоріжці проявляли великі діла хоробрости, непохитности й розбивали багато разів сильнішого ворога.

А ворог був дуже поважний — в головній мірі чехословаки і матроси. Чудово озброєні і на кращих позиціях — а проте були вони переможені далеко слабшими чисельно, але сильнішими духом і відвагою Запоріжцями.

У захоплених полонених знайдено накази і газети, в котрих можна було прослідкувати, як змінювався у більшовиків погляд на українське військо. З самого початку про українське військо нічого не споминалося, потім писалося, що з більшовиками б'ються банди Петлюри і Винниченка, а тепер писали, що під Ромоданом веде бій з Червоною Гвардією «сильний отряд запорожських войск под командой реакціонера старорежимного царскаво генерала Балбачана. Балбачан опаснейший пратівник саветской власті». За живого чи мертвого обіцяли заплатити 50.000 рублів.

Отже по цьому було видно, наскільки більшовики оцінили боеву діяльність українського війська і діяльність полковника Болбочана.

З Києва разом з військом вирушив як «око Уряду» комісар Павло Макаренко. При знайомстві він представлявся премірованим інжині-

ром, членом Російської і Французької Академії Наук і доктором права. Часто показував рисунки якоїсь гармати, що мала бити на 200 верст.

Як до представника Уряду всі старшини відносились до нього з повагою, а він досить жвавий, любив ділитися своїми думками з молодшим старшинством. Розказував про свої проекти електрифікації України за поміччю дніпровських порогів, розказував, що має братів, а всі вони великі патріоти й учені.

Підчас останніх боїв він перебував у Лубнах і негайно прибув до Ромодану по його захопленню.

Тут стався з ним такий випадок.

На станції був захоплений більшовицький санітарний потяг з раненими і хворими, з медичним персоналом, обслугою і великим запасом медикаментів.

Полковник Болбочан наказав, щоби після направлення залізничного шляху, відправити цей поїзд до Києва, бо раненим і полоненим ніколи кривди не робив.

Комісар Макаренко, довідавшись про цей поїзд і користуючись відсутністю полковника Болбочана, який поїхав до Натієва, наказав його в дві години звільнити від хорих і ранених більшовиків.

Треба зазначити, що цей поїзд був сформований ще за царських часів, мав прекрасні вагони, вагон кухню, лазню і т. д.

Розпорядження Макаренка виконав сотник Гемпель.

Коли приїхав полковник Болбочан і йому розповіли про звільнення поїзду, він не міг цьому повірити.

А тимчасом комісар Макаренко переніс до

поїзду свою резиденцію і наказав наготувати обід, на який запросив і Болбочана. У відповідь полковник Болбочан наказав негайно перенести назад у поїзд ранених і хорих. Наказ виконано, не дивлячись на спротив комісара Макаренка, який заявив, що поїзд потрібний йому як представникові «верховної влади». Від кари сотника Гемпеля спасло тільки гаряче заступництво Макаренка.

Цей випадок звернув увагу Болбочана на діяльність і блище оточення Макаренка.

СТАНОВИЩЕ СОЮЗНИХ АРМІЙ У БЕРЕЗНІ МІСЯЦІ 1918 Р.

В той час, коли українське військо захопило Гребінку, Лубни, Ромодан і форсовним маршем наближалось до Полтави, на Правобережжю і решті Лівобережжя йшло плянове звільнення України австро-німецькими арміями.

На Правобережжю після захоплення українсько-німецьким військом м. Києва, більшовики подалися на південь України. Гонило їх австро-германське військо в двох напрямках: 1) по залізниці від Козятина на Бобринську, Знаменку й Катеринослав і 2) понад морем од Одеси на Миколаїв і Херсон. (Схема 3).

Також звільняли від більшовиків стації і водяні дороги в околицях Ольвіополя й Вознесенська.

Більшовицькі відділи на цей час в цьому напрямку складалися з останків армії Асеева, яка була на півдні в районі Ольвіопіль-Рознесенськ, із армії Єгорова, яка тримала лінію Знамена-Катеринослав. та з матросів, солдатів і червоно-

PROPERTY OF
VASYL LUCHKIW
49 WINDMILL LANE
NEW CITY, N. Y. 10956

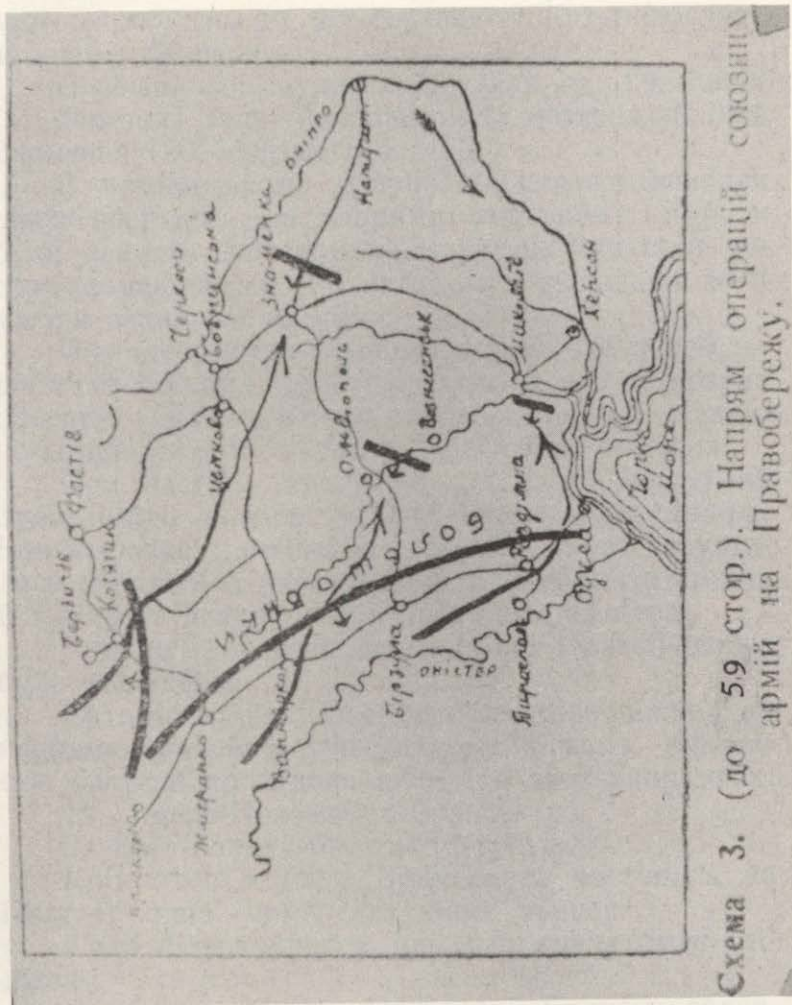
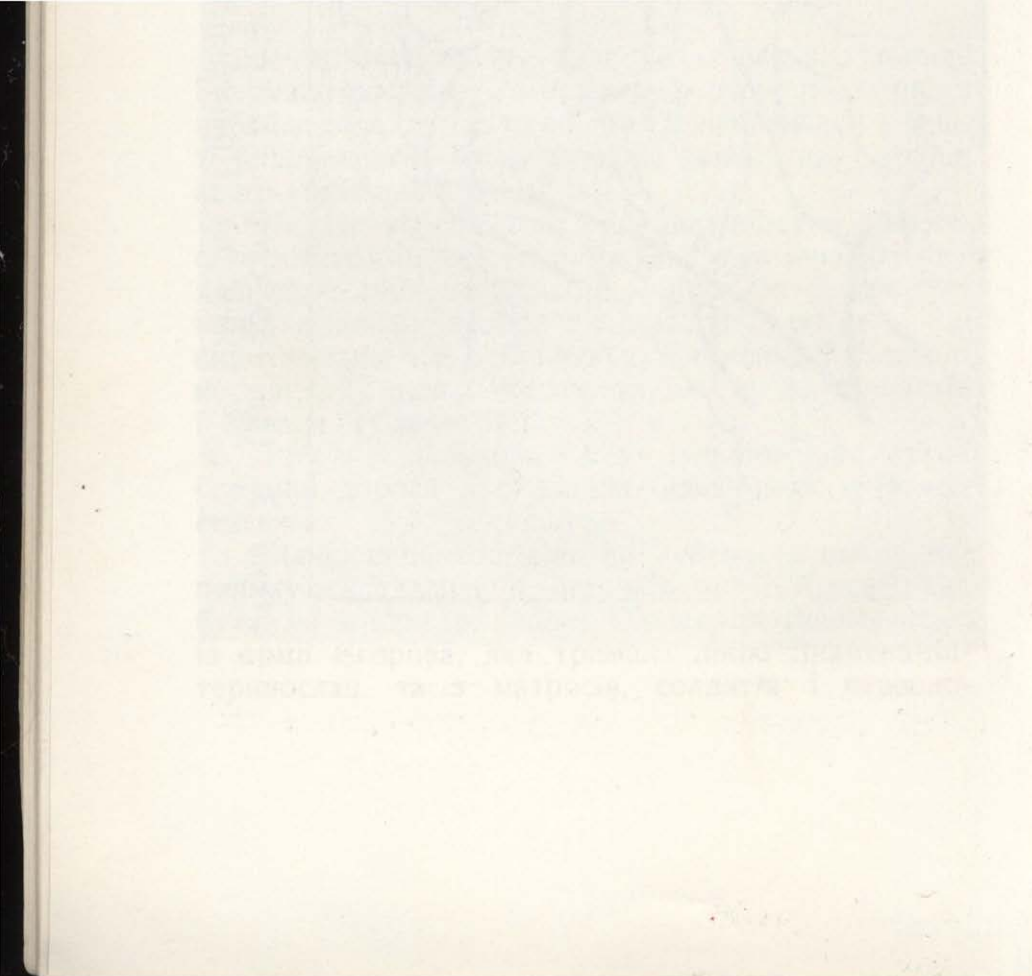

Схема 3. (до 59 стор.). Напрям операцій союзних армій на Правобережжю.

гвардійців, які оперували на приморському відтинку.

Всіми цими силами керував Муравйов, штаб якого пробував до 20 березня в Катеринославі, а потім у Харкові.

Поважні бої були лише біля ст. Помішної (17 березня), біля Миколаєва (18 березня) й біля Знаменки (20 березня)).

В приморському районі більшовики виявили деяку впертість. Так наприклад Миколаїв та Херсон були зайняті спочатку невеликими відділами австро-германців, але під натиском більшовиків вони мусіли залишити ці міста.

Пізніше австро-германці мусіли були збільшити свої сили і приступити до більш серйозних операцій, щоб закріпити за собою взагалі південно-дніпровські торговельно-промислові осередки.

При наступі незалежно від залізниць, Німці дуже вміло використовували і лінію Буго-Дніпра. Користуючись початком навігації, вони спустились у багатьох місцях цими водяними артеріями й тим дали значну поміч операціям на суші.

З кінцем березня майже ціле Правобережжя було звільнене.

Натомість на Лівобережжю рівнобіжно до напрямку операцій українського війська, германські частини провадили наступ в двох напрямках:

- 1) Гомель-Новозибків-Брянськ;
- 2) Київ-Бахмач-Ворожба-Курськ.

Крім того з боку Кременчуга наступала на Полтаву одна германська кінна дивізія.

Сили більшовиків у цих напрямках були слідуючі:

В напрямі Гомель-Новозибків-Брянськ головним чином билися недобитки полків південно-західного фронту. Ці останки були зібрані в так

звану першу революційну армію Степанова; особливого опору вона не давала.

В напрямі Київ-Бахмач оперували головню відділи червоно-гвардійців, яких набрано в Києві, але ці загони були мало придатні до боєвих операцій, при найменшому натискові тікали й легко здавали свої позиції.

Найбільший удар більшовикам нанесено в полтавському напрямі. І це було необхідне з двох причин. Перше, на цьому напрямі було зосереджено найсильнішу армію ворога (чехословаки, матроси), а по друге, цього вимагала важливість заволодіти вузловими стаціями, які лежали в напрямі найкоротшого шляху до Донецького басейну. А витиснути з нього більшовиків, було остаточною метою операцій українського війська.

Відступаючи в напрямку Гомель-Брянськ, більшовики зіпсували мости біля Річиці й Гомелю, чим трохи здержали переслідування їх. І тільки 21 березня встановлено контакт з ворогом у районі Новозибкова, де знаходився штаб I-ої більшовицької дивізії армії Степанова.

В напрямку Київ-Курськ німецькі частини, почавши переслідувати більшовиків, зайняли в перших числах березня, після невеличких сутичок ст. Ніжин і Крути. Потім 13 березня здобуто ст. Пліски, де більшовиків підтримували чехословаки.

19 березня біля Конотопу більшовики виявили деякий опір. Вони повели наступ з боку Ворожби під захистом панцирного потягу, який вихав з боку Хутора Михайлівського. Проте всі їх спроби зліквідовано і вони почали відступати до Ворожби. Панцирний поїзд захопили Німці в полон.

Як бачимо, всюди провадився рівнобіжний

наступ. Цей рівнобіжний наступ був викликаний по перше тим, що на цих напрямках якраз були зосередилися самостійні групи ворога, а по друге це було необхідне з огляду на те, що одночасне захоплення головних залізничних вузлів на різних напрямках перешкаджало ворогові установити зв'язок поміж групами своїх військ, які оперували окремо.

Справді, як бачимо, рівнобіжний наступ на Гомель, Бахмач, Гребінку не дав змоги супротивникові вільно маневрувати по фронті на шляхах Гомель-Бахмач і Бахмач-Гребінка.

Бахмач і Гребінка були зайняті україно-германським військом майже одночасно.

Так само одночасно захоплено Ромодан-Котопи, де більшовики виявили сильний спротив, переходячи до протинаступу.

Взагалі наступні операції союзних армій на Україні особливо затримувалися звірськими прийомами більшовиків, які всіма силами старалися псувати не тільки залізниці, але й усі станції, особливож вузлові. Коштовні мости псували вони також, не дивлячись на мільйонові втрати, які робили краєві.

Розглядаючись у вище згаданих подіях, можемо сказати, що звільнення України від більшовицьких банд ішло досить скорим темпом.

Причина цього була в правильному оцінюванні німецько-українським командуванням тієї мети, до якої воно йшло, а саме: наступання робилося широким фронтом по головних залізничних лініях, які ведуть в глибину краю, з наміром не дати ворогові можливості ні втекти з операційного поля, ні зробити донебудь більший центр для затримання наступу.

Рух союзних армій по рівнобіжних шляхах

плутав усякі здогади більшовицьких начальників, льокалізував їхні операції і разом з тим зміцнював загальний фронт наступаючого війська.

Вороже військо кидалося то сюди, то туди, не маючи змоги розгадати намірів наступаючого. Не могли також більшовики доцільно скористуватися і силами, котрі підтягали з інших районів, бо не знали, де вирішиться їхня доля.

Друга причина такого швидкого звільнення областей України — це відносні боеві і моральні здібності двох воюючих сторін. Більшовицька армія, не маючи справжнього командного складу, виявляла з себе розбійничі, розпутні банди, які цілком природно не могли протиставитись ні дисциплінованам та компактным масам германських військ, ні молодій патріотично настроєній українській армії.

НА ПОЛТАВУ

В цей час авангардні частини, які переслідували ворога і просунулись до р. Хорола, де більшовики зірвали міст, доносили, що головні сили ворога відступили на ст. Єреськи, займаючи арієргардом по Хоролу м. Миргород.

Дальший настрій через те, що міст через Хорол був зірваний і ешелони з бронепотягами мусяли залишитись, провадився нішим пересуванням без обозів, бо коней було за мало, а самоходи не могли їздити по розмоклій землі.

Для підтримки і захисту переправляючихся частин Запоріжців через р. Хорол, вжито в останнє бронепотягів.

Під захистом їхнього вогню, 2-гий запоріжський полк перейшов річку, збив більшовиків

з позицій на Хоролі й розпочав наступ на Миргород, який після невеликого бою зайняв 23 березня.

Ворог відступив, а за ним, не даючи йому можливості одпочити і закріпитися, йшли слідом Запоріжці.

Місцевість через весну й дощі була болотниста, тому Запоріжці посувалися вздовж залізничного полотна, без гармат, а щоб не дати ворогові часу вжити артилерії, приходилось наступати ввесь час без перестанку.

Ранком 24 березня запоріжський полк, що був тоді на р. Псьолі, несподівано наскочив на ворога, більшість котрого, не вспівши переправитись через річку, попала в полон.

Під захистом передросвітнього туману і користуючись панікою, яка повстала на другому березі Псьола, 2-гий запоріжський полк під особистим керуванням полковника Болбочана, перейшов р. Псьол і майже без втрат зайняв ст. Єреськи. Ворог відступив на ст. Сагайдак. Переслідувати ворога полковник Болбочан не мав змоги, бо Запоріжці просто падали від втоми і треба було відпочити.

Два дні і дві ночі люди без перестанку і спочинку провадили наступ. Промоклі наскрізь від дощу і голодні, вони не могли далше йти. Головна резерва в той час була в Миргороді, а Богданівці в Сорочинцях і не могли наспіти для зміни.

На станції Єреськи залишилась охорона, а решта Запоріжців перейшла в село на відпочинок. Люди поснули відразу, як забиті.

Просуватися далше без гармат було неможливо і тому вирішили чекати аж наспіють гар-

мати, які йшли боком під прикриттям кінноти і мали зеднатись з головними силами в Єреськах.

Вночі під покриттям бронепотягів, до стації Єреськи підійшли ешелони більшовиків і вивгрузивши піхоту, негайно повели наступ на стацію.

Перебивши охорону і забравши в полон душ 10 старшин і козаків, не бажаючи відступати, ворог далі збив сторожеву заставу і став посуватися на село, де були розташовані головні сили зі штабом. І треба було залізної енергії Болбочана, щоби підняти на ноги перетомлених, заспаних Запоріжців та зорганізувати їх до протинаступу.

Ворог підійшов так близько, що Запоріжці мусли без стрілу йти одразу на багнети. Як роздрочені оси кинулись Запоріжці в бій і при допомозі наспівших кулеметів завернули й пігнали ворожі лави, забираючи полонених.

Ешелони ворога поспішно відступили, не підбираючи своєї піхоти.

Бронепотяг, який прикривав відступ, боячись щоб його не відрізали від ст. Сагайдак, відступив так панічно, що з розгону налетів на свій власний ешелон, розбив його, а сам злетів зі шин. Команда, покидаючи його, висадила в повітря гармати, кулемети і паротяг.

Після захоплення з поворотом ст. Єреськи, Запоріжці не застали вже в живих героїв, що обороняли цю стацію.

Знайдено тільки понівечені трупи. В деяких з них була знята шкіра з голови і грудей, одрубані голови, в інших були сліди страшних опечень. Так немилосердно знущалися більшовики над полоненими.

Серед замучених було трьох семинаристів

Подільської Духовної Семинарії, яка в той час була евакуована до Лубен. Коли Запоріжці зайняли Лубни, ці молоді патріоти покинувши науку, пішли за голосом свого обов'язку і невдовзі нерозцвіле життя своє віддали за Україну.

Від полонених було відомо, що серед більшовиків почався розкол. Чехословаки понесли великі втрати під Ромоданом і відмовились далше битися, обвинувачуючи більшовиків у тому, що вони їх під Ромоданом підвели; на цьому ґрунті повстала між більшовиками і чехословаками сутичка.

В наступі на Єреськи чехословаки участі не брали, а почали відходити на Полтаву, боячись зустрінутись з Німцями.

За відсутністю гармат і перевтомою частин, переслідування ворога було неможливе.

Ранком 25 березня прибули Богданівці під командою полковника Шаповала і одна батарея під командою сотника Лощенка. Прибули вони з Миргорода, йдучи окруженим шляхом на м. Сорочинці. В Сорочинцях піймали й розстріляли військового «міністра» Совітського Українського Уряду, зрадника Нероновича. Накази цього «міністра» були розліплені по цілому шляху наступу Запоріжців; говорилося в них, щоб усе державне майно й установи спішно вивозити перед наступом банд гайдамаків.

Але після ромоданівської катастрофи «міністр» видно втертя віру в трівкість положення більшовиків і втік зі свого високого уряду до м. Сорочинець, де його і зловлено.

В день ворог знов розпочав наступ під прикриттям тяжкої артилерії і при допомозі кінноти, але був відбитий. Над вечір прибула на допомогу ворогові піхота і наступ відновився, та зеднаним

зусиллям 2-го запоріжського полку і Богданівців ворога відкинуто. Після того ворог відступив і тільки бронепотяги його обстрілювали ще наші позиції.

Від перебігчиків було відомо, що чехословаки вже цілком пірвали з більшовиками й виїхали на Полтаву. Команду над полтавською групою перейняв від чеського командування більшовик Соблін і обіцяв в скорому часі зайняти позиції на р. Псьол. Але настрій у більшовиків був пригнічений.

Довідавшись про такий стан річей у ворожому таборі, Болбочан не чекаючи підходу решти частин і артилерії, перейшов у наступ ранком 26 березня. Але більшовики тієї ночі поспішно відступили в бік Полтави.

Цілий день 26 березня йшли колони Запоріжців вздовж залізничного шляху не зустрічаючи ніде ворога і тільки над вечір під Решетилівкою стало відомо, що ворог скупчується на ст. Абазівка.

Ранком 27 березня запоріжські частини розпочали пляновний наступ на ст. Абазівку, а батарея Лощенка почала обстріл цієї станції. Але ворог не реагував і підійшовши до Абазівки Запоріжці побачили більшовицькі ешелони в огні, майно знищеним, а артилерію зірваною. Ворог зник у невідомому напрямі.

Виявилося, що Гордієнківський полк з кінногінською батареєю, післаний з Лубен через Хорол-Решетилівку на Полтаву, блискуче виконав своє завдання. В ночі з 26 на 27 березня несподівано наскочив він у Полтаву.

Більшовики в Абазівці, довідавшись, що шлях відвороту на Полтаву перетятий, покинули

підпаливши свої ешелони і розбіглись на всі боки.

Не затримуючися в Абазівці, Запоріжці вирушили далі й за кілька годин з піснями вступили в Полтаву.

Тогож таки дня в Полтаву вступили частини німецької кінної дивізії, яка наступала на Полтаву з боку Кременчуга, під командою генерала фон-дер-Гольца (молодшого). **(Схема 4).**

В ПОЛТАВІ

Був соняшний весняний день, як колони Запоріжців з піснями вступали в Полтаву, це патріархальне українське місто. Всюди видно було на лицях радість, вулиці переповнені людьми.

Міст через річку Ворсклу був зірваний і горів, а більшовики обстрілювали зі стації Полтава Харківська місто тяжкими гарматами. Скоро одна-че кінні частини, переправившись через Ворсклу зробили демонстрацію обходу і більшовики швидким темпом одійшли в двох напрямках: на Харків і на Лозову через Константиноград.

Під гук цих гармат витало населення вступаюче українське військо.

Більшовики, які, очевидно, не хотіли залишити величезних запасів майна робили ще деякі спроби наблизитися до Полтави, але всі ці спроби припинено.

Так кілька разів з боку ст. Кочубеївка несподівано з'являвся панцирний поїзд і випускав кілька набоїв по містові, при чому, під захистом цього поїзду, більшовики пробували розібрати свої склади.

На околицях міста було поставлено батарею, яка й припинила дальші спроби.

На ст. Полтава Харківська захоплено 85 паротягів і біля 1200 вагонів, а також колосальну кількість майна, навантаженого в вагони.

Після захоплення цієї стації, німецькі сапери почали направляти міст через Ворсклу; охорону самої стації передано до рук німецького війська.

Запоріжські частини скупчувались і відпочивали в Полтаві.

Невдовзі приїхав отаман Натієв і почалась реорганізація дивізії та доповнення її полтавськими добровольцями.

Спішно готовились до дальшого наступу.

За намовою полковника Болбочана отаман Натієв своєю владою, проти бажання Уряду, виділив зі складу Дорошенківського полку старшин і козаків 1-го Сердюцького ім. гетьмана Богдана Хмельницького полку, які входили туди окремим курінем. З них сформовано окремий полк під назвою: 3-тий запоріжський ім. гетьмана Богдана Хмельницького полк. Цим усунено несправедливе становище Українського Уряду до цього полку, якого Уряд не хотів ніяк реставрувати.

Отаман Натієв, рахуючися з заслугою Богданівців у минулому і сучасному перед Україною, пішов проти волі Уряду. Сам Болбочан вже після боїв під Ромоданом числився з Богданівцями, як з окремою частиною.

В Полтаві одержано відомість, що 3-тий Гайдацький полк вирушив з Києва на зеднання з дивізією.

Через два-три дні після вступу Запоріжців до Полтави Губерніяльне Земство влаштувало великий равт для старшин запоріжської і німець-

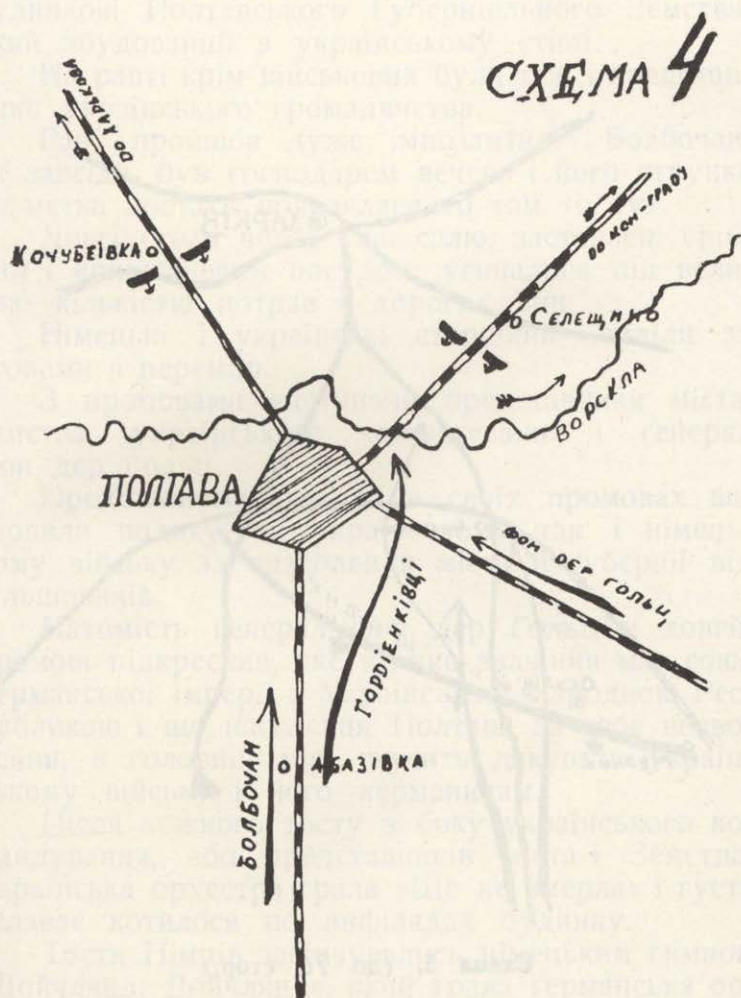

Схема 4. (до 69 стор.)

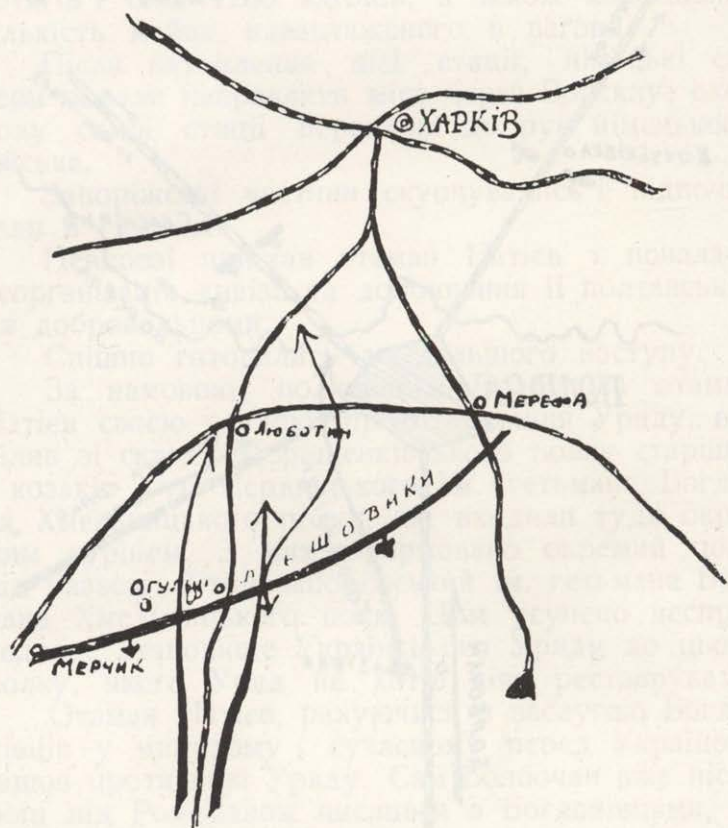

Схема 5. (до 76 стор.)

кої кінної дивізії. Равт відбувся в прекрасному будинкові Полтавського Губерніяльного Земства, який збудований в українському стилі.

На раві крім військових були теж і представники українського громадянства.

Равт пройшов дуже імпозантно. Болбочан, як завжди, був господарем вечера і його струнка та метка постать появлялася то там то тут.

Довгі столи через усю салю, заставлені срібним і кришталевим посудом, угиналися під великою кількістю потрав і дорогих вин.

Німецькі і українські старшини сиділи за столами в переміш.

З промовами виступали представники міста, земства, українського командування і генерал фон дер Гольц.

Представники земства в своїх промовах висловили подяку, як українському так і німецькому війську за визволення міста й губернії від більшовиків.

Натомість генерал фон дер Гольц у довгій промові підкреслив, яке велике значіння має союз Германської Імперії з Українською Народною Республікою і що населення Полтави за своє визволення, в головній мірі, мусить дякувати українському війську і його керманичам.

Після кожного тосту з боку українського командування, або представників міста і Земства, українська орхестра грала «Ще не вмерла» і густе «слава» котилося по анфілядах будинку.

Тости Німців закінчувались німецьким гимном «Дойчлянд, Дойчлянд», який грала германська орхестра і широким німецьким «гох».

Равт протягнувся далеко за північ і закінчився танцями.

В Полтаві комісар Макаренко знову звернув

на себе увагу українського командування. В той час у Полтаві жив відомий російський письменник Короленко, який сам був українського походження. Він поставився вороже до українського війська й виступав у місцевій пресі проти шовіністичного настрою Запоріжців.

Не маючи змоги виступити з відповіддю проти Короленка, як військова людина і командир Запоріжців, Болбочан звернувся до комісара Макаренка з пропозицією дати відповідь на закиди Короленка. Той написав коротеньку відповідь і підписався «академік Макаренко». Коли його полковник Болбочан запитав, чи треба це розуміти, що він є членом Російської Академії Наук, відповів, що він не є членом Академії, але Короленко є відома одиниця і коли він просто підпише своє прізвище, то це не зробить жадного вражіння на громадянстві; тому для противаги імені Короленка, він виставляє учену ступінь академіка. З цього часу до Макаренка і до його наукових ступнів всі почали відноситися більш критично.

В Полтаві в паперах більшовицького штабу знайдено перший заклик більшовиків до російського офіцирства стати в ряди червоної армії, для захисту Росії від Німців; заклик підписали генерал Бонч-Бруевич і генерал Клембовський.

В той час більшовики зрозуміли вже, що без армії не можна будувати держави і не можна провести в життя жадної ідеї.

ХАРКІВСЬКИЙ НАПРЯМ. БОІ ПІД ЛЮБОТИНОМ

В Полтаві дивізія відпочила, доповнюючись добровольцями, живим і мертвим інвентарем та технічними засобами.

Від більшовиків відбито таку масу різного майна, що дивізія дуже мало відчувала недостачу своїх господарчих ешелонів, залишених у Ромодані.

В перших числах цвітня місяця вирушили Запоріжці з Полтави двома напрямками на Харків і Лозову.

На Харків вирушили головні сили по лінії залізничного шляху. На Лозову були направлені 1-ший Дорошенківський полк з кінно-гірським дивізіоном і гарматами.

Вони мали завдання зайняти Константиноград і просуватися на Лозову й перетяти там шлях на Харків, не даючи більшовикам евакуувати міста в цьому напрямку.

Піхота з Полтави вирушила на Харків поїздами, пустивши попереду два бронепотяги, захоплені у ворога перед ст. Коломак.

Ворожі бронепотяги пробували затримати наступ, але мусіли відійти, попсувавши залізничний шлях.

Перед стацією Водяною ворог знова пробував затримати наступ, але втратив при цьому два бронепотяги і багато полонених.

Більшовики відійшли на лінію Максимівка-Ковяги-Валки, яку завчасу закріпили. Ця лінія була взята досить легко обходом Валок і виходом на зади ворога. Більшовики відійшли на головну свою лінію Мерчик-Огульці-Мерефа. Ця лінія мала окопи і була головною лінією оборони харківського залізничного вузла. Мала багато артилерії і технічних засобів.

Але після поразки під Ромоданом, що рішило долю Лівоберіжжя, більшовики не мали вже тої завзятости і тої певности.

2-гий запоріжський полк за допомогою бро-

невих машин у ніч з 3 на 4 цвітня вдерся на ст. Огульці, не дивлячись на спустошення від гармат на бронепотягах ворога, котрі користувалися тим, що залізниця проходила вздовж лінії укріплень і вони вільно по ній пересувалися.

Ранком 4 цвітня автопанцирний дивізіон разом з піхотою, посадженою на самоходи і кіннотою вдерлися на стацію Люботин. А тимчасом частина кінноти з автопанцирником порвалася на зади ворога й зірвала залізничний шлях між Люботином і Харковом. **(Схема 5).**

Більшовики, не підозріваючи цього, в поспішному відступі з Люботина налетіли на це місце і цілий їх потяг звалився під укіс, загорожуючи так шлях другим ешелонам. Більшовики втекли панічно, залишаючи ешелони.

На стації Люботин через те, що був підірваний залізничний шлях, до рук українського війська дісталася величезна кількість військового майна. Одних броневих авт захоплено аж 7 штук. Ця добича остаточно доставила все необхідне для дивізії.

Тут були гармати, броневики, аеропляни, радіостації, одяг, провіант і т. і.

Після захоплення ст. Люботин, Болбочан, бажаючи спасти величезні склади військового майна в м. Мерефі від грабунку і Німців, післав туди відділ, який захопив їх під свою охорону.

В ешелонах більшовиків знайдено багато постріляних і порізаних коней, яких більшовики в паніці не могли вивантажити, а щоб не дістались вони до рук Запоріжців, то вони їх помордували.

В одній із кімнат Люботинської стації знайдено багато людей арештованих більшовиками і присуджених на розстріл. Несподіваний наскок

Запоріжців урятував їм життя. Всі визволені від більшовиків вступили в ряди Запоріжців. Біля криниці лежало багато трупів замучених більшовиками людей, переважно офіцерів.

А тимчасом Запоріжці продовжували наступ на Харків і рано 6 цвітня його зайняли.

Більшовики відійшли на нову лінію Лозова-Словянськ-Ново-Астрахань, на захист Криму й Донецького водозбору.

В Люботині більшовики пробували забити полк. Болбочана. З цією метою залишили в місті багато своїх агентів, котрі мали вступити до рядів запоріжської дивізії і при нагоді забити полковника Болбочана. Цей намір почали вони здійснювати ще в Полтаві. Тут вступило в дивізію три сестри жалібниці, з котрих одна видавала себе за дочку генерала Келера. Потім вияснилось, що це були большевицькі агенти, які постійно піддержували зв'язок з більшовиками. Їх дуже скоро розшифрували, але не чіпали до самого Люботина, з метою розкрити цілу шпигунську організацію. В Люботині цілу шайку арештовано.

В мент арешту двох більшовиків - матросів, які раніш видавали себе за старшин, стріляли до Болбочана, але невдачно: поранили тільки двох старшин комендантської сотні.

В паперах одібраних арештованим найдено багато цікавого матеріалу що до характеристики шкідливої для держави роботи таких соціалістичних діячів, як Винниченко, Шинкар і Ко, які, як стверджено на підставі листування заарештованих, підтримували зв'язок з більшовиками.

Крім того знайдено багато агітаційної літератури.

Всіх арештованих разом з паперами відправлено в Київ до розпорядження Урядові.

Богданівський полк, який був у резерві, з огляду на успішну акцію головних сил, не потребував приймати в ній участі і так не вигружався з вагонів аж до самого Харкова.

Одночасно з вступом Запоріжців до Харкова, вступили там і німецькі частини, які наступали в напрямку Конотоп-Суми-Богодучів-Люботин.

КОНСТАНТИНОГРАДСЬКИЙ НАПРЯМ

Константиноградська група складалася з слідуючих частин: з 1-го запоріжського полку, кінного Гордієнківського полку, кінно-гірської батареї, інженірного відділу. Крім того до групи мав прилучитися і 3-й Гайдамацький полк, по прибуттю з Києва.

Команду групою доручено полковникові Петрову.

Загальне ведення Харківською і Константиноградською групами було в руках отамана Натієва.

Константиноградська група мала своїм завданням переслідувати ворога, здобути Константиноград і Лозову та в Лозовій чекати дальших розпоряджень.

Група полковника Петрова, маючи на чолі кінноту, без усяких перешкод 4 цвітня наближилася до ст. Карлівка, яку здобуто після недовгого бою.

На стаціях Селещино і Карлівка захоплено багато гарматних набоїв.

В цей час частини третьої більшовицької армії Лазарева зосередилися біля ст. Лапна й пе-

рейшли в протинаступ, розпочавши обхід з боку села Орчеково. (Схема 6).

Завязав з ними бій Гордієнківський полк, дві сотні якого поступали від Карлівки вздовж залізниці, одна на правому крилі і одна на лівому.

Правокрилова сотня, зустрінувши на своєму шляху частини ворога, які йшли в обхід від Орчеково, розбила їх і пігнала.

За допомогою підійшовшого пізніше Дорошенківського полку більшовиків вибито зі ст. Лапна й вони відступили на Константиноград, який захопили Запоріжці просто з наскоку.

Не вдержався ворог і в Лозовій, яку захопила кіннота.

Зайнявши Лозову, група Петрова задержалася там, ждучи дальших розпоряджень і висуваючи відділ в бік Барвінкова.

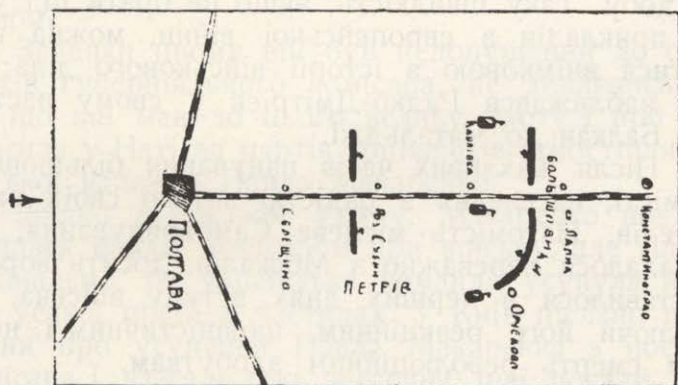

Схема 6.

Константиноградський напрям.

Похід Болбочана на Крим

ЗАПОРІЖЦІ В ХАРКОВІ

6 цвітня 1918 року побідно вступало українське військо в м. Харків.

На протязі місяця разом з німецькою армією побідним маршем пройшло воно сотні верст по лінії Київ-Полтава-Харків.

Пересічна швидкість руху українсько-німецьких військ на цьому шляху виносила 10—12 верст на добу. Таку швидкість, якщо не брати під увагу прикладів з європейської війни, можна вважати виїмковою в історії військового діла; до неї наближався Радко-Дмитрієв у своєму наступі від Балкан до Чатальджі.

Після жахливих часів панування більшовиків у місті, населення з радістю витало своїх вибавителів. Натомість місцеве Самоврядування, яке складалося переважно з Москалів, досить вороже поставилося в перших днях вступу війська, називаючи його реакційним, шовіністичним і несучим смерть революційним здобуткам.

Місцева преса, яка була під впливом і в руках Росіян та Жидів, зі свого боку теж підняла кампанію проти українського війська.

В мент вступу війська, в місті, крім Самовря-

дування, жадної влади не було і не було надії, що наш центральний Уряд скоро надішле свого губерніяльного команданта і губерніяльного комісара.

Тому полк. Болбочан тимчасово призначив на посаду губерніяльного команданта, ще зарані наміченого Натієвим, командира Богданівського полку полковника Олександра Шаповала, натомість його полкові наказано було нести в місті залогову службу.

А що трудно було наразі знайти відповідну людину, якаб обняла функції губерніяльного комісара, то полковникові Шаповалові доручено також і цивільну владу міста.

Правда, що при війську був комісар Уряду Павло Макаренко, але він себе дорогою скомпромітував і довів свою нездатність до тієї ролі, яку, як представник Уряду, мусів відгравати. Крім того в Харкові вияснилося, що він жадних наукових степенів не має, а є звичайним фершалом.

Завдяки цьому він був недопущений до обов'язків губерніяльного комісара, не дивлячись на те, що він мав до цього велику охоту і про що просила у Натієва партія соціалістів-самостійників, до якої належав Павло Макаренко.

Згідно з наказом Уряду, Макаренко ще залишився надалі комісаром при війську, але тільки номінально, бо українська команда усунула його від усякої праці в частинах. У Київ післано прохання про усунення Павла Макаренка з посади комісара і взагалі про знесення цієї посади при війську, як непотрібної і недоцільної.

В місті розташувалися полки: Богданівський, 2-гий запоріжський та допомогові частини. Артилерія розложилася на передмістях. Захоплене

місто, майже без бою, одразу відчуло ту зміну, яку внесло в життя прибуття нової влади.

Через реквізиції й репресії, які впроваджували більшовики підчас свого перебування, місто залишилося цілковито без довозу живності і в ньому розпочався формальний голод. З приходом українського війська селяни одразу відновили довіз і місто почало відживати.

Німці частинно теж розташувалися в Харкові, але головні їх сили пішли далі в напрямках: на Купянськ, на Білгород і на Ново-Борисоглібськ.

Українські частини відпочивали і поповнювались добровольцями, які зголошувались на відозви, розліплені по місті.

ПРИІЗД ОТ. НАТІЄВА. СКЛАД ЗАПОРІЖСЬКОГО КОРПУСУ

9 цвітня вечером прибув отаман Натієв зі своїм штабом і приступив до організації адміністративної влади в Харкові. Есі розпорядки полковника Болбочана затверджено й дальшу роботу ведено спільно з полковником Болбочаном.

Не можна оминати й не завважити того факту, що Натієв як вищий начальник був позбавлений хоробливого честилубства, яке було невідомою прикметою багатьох наших отаманів. Натієв умів оцінити заслуги і здібности своїх блищих помішників. Не будучи кар'єристом, він не боявся суперництва тих, що своїми заслугами і хистом підіймалися вище загального рівня.

Він одразу завважив видатну військову талановитість полковника Болбочана і не побоявся передати в його руки керування всіма боевими операціями на шляху від Києва до Харкова.

І дійсно, безпосередній провід усіми боевими операціями лежав на полковникові Болбочанові, натомість отаман Натієв зайнявся налаштуванням зв'язку з Урядом, організацією поповнень для фронтових частин і адміністрації в містах звільнених від більшовиків. І не було випадку, щоб отаман Натієв вміщувався в розпорядки полковника Болбочана, або в чимнебудь йому перешкаджав. Це була велика заслуга цього, дійсно, бувшого на висоті свого положення старшини.

Згідно з представленням Натієва, до Харкова надійшов наказ Військового Міністерства, що запорізька дивізія розвертається в окремий запорізький корпус.

У склад корпусу входили слідуєчі частини:

1-й Запорізький ім. Гетьмана Дорошенка піший полк. Командир полку полковник Загородський.

2-й Запорізький піший полк. Командир полку полковник Болбочан.

3-й Гайдамацький піший полк. Командир полку полковник Сікевич.

3-й Запорізький ім. Гетьмана Богдана Хмельницького піший полк. Командир полковник Шаповал.

Ці полки складали 1-шу дивізію і мали зі свого складу виділити другу дивізію. Командиром першої дивізії був призначений полковник Болбочан, начальником штабу підполковник Генденрайх.

Полковник Болбочан згодився прийняти посаду командира 1-ої Запорізької дивізії з тією умовою, що він разом з тим залишиться командиром свого улюбленого 2-го запорізького полку. Хоч сполучення двох таких посад недопустиме по військовому статуту, але на прохання Бол.

бочана і старшин полку, отаман Натієв дав свою згоду на це.

Окремо в склад корпусу входили:

1-й Запоріжський ім. Костя Гордієнка кінний полк. Командир полковник генштабу Петрів.

1-й Запоріжський гарматний полк. Командир полку полковник Парфенієв.

1-й Запоріжський інженірний полк. Командир полку полковник Козьма.

1-й авто-броневий дивізіон. Командир сотник Болдирів.

Кінно-гірський дивізіон. Командир полковник Алмазов.

Повітроплавний відділ.

Не дивлячись на так коротке існування, частини корпусу мали внутрішню спійку, великий запал до боротьби й високу патріотичність. Це був свіжий, здоровий, здатливий матеріал, з якого можна було тоді виплекати найкращих загартованих вояків, що моглиб стати міцним фундаментом будучої нашої армії.

Приклади історії новоповсталих держав підтверджують, що наша держава мала в Запоріжцях усі дані до того, щоб утворити свою власну міцну армію.

Легіони Пілсудского стали колыскою теперішньої польської армії і причинилися в головній мірі до відродження Польщі.

Чехословацький корпус, який формувався в Росії, став головним ядром чехословацької армії. Латвійські легіони причинилися до виборення Латвії незалежності.

Перейдемо тепер до характеристики окремих боєвих одиниць корпусу.

Богданівський полк був найстаршим полком у корпусі, бо був зформований іще в цвітні 1917

року. Він був невеликий складом, але дуже добре виходив зі своїх бойових завдань, бо мав гарний добір досвідчених старшин. Один тільки цей полк мав тоді в корпусі власний прапор, на котрому шовком вишитий портрет Великого Богдана, а на другому боці малинового полотнища золотом напис: »1-й Гетьмана Богдана Хмельницького козакий полк«. Цей прапор дар Фролівського жіночого монастиря, Богданівці свято берегли і заховують його по сьогоднішній день.

Дорошенківський полк був досить дібраною частиною, але з популярности в корпусі не користав. Особливо не любив його Богданівський полк за те, що в загальній нумерації полків він носив перший номер, що по праву належалося Богданівцям, як піонерам українського війська.

Але в цьому Дорошенківці не були винні. Винен був Уряд, який за »реакційність« не хотів бачити Богданівців, як окрему частину і тільки пізніше отаман Натієв за порадою полковника Болбочана, виділив їх в окремий полк.

Але цей маленький антагонізм можна ще пояснити тим суперництвом, яке виявляли ці два полки в бойовій своїй діяльності. Кожний з них хотів бути першим.

Не дивлячись на це, ці два полки, як двох братів, завсіди лучила спільна боротьба, спільні завдання і вони за цілий час існування запорізького корпусу не виходили зі складу одної дивізії.

Ці полки мали одну матір, бо оба утворилися й зформували в Києві та були найстаршими полками в цілій українській армії.

Вони бачили і весну української революції і добу »Керенщини«. Вони парадували на Софійській площі при оголошуванні усіх »Універсалів«

Центральної Ради і вони перші пролили кров за визволення рідного краю.

Центральна Рада надала їм назву «сердюцьких полків», яку потім одібрала як недемократичну.

Славетна оборона Києва від північних орд Муравйова в січні 1918 р. увіковічить Богданівців і Дорошенківців на сторінках нашої військової історії.

Гайдамацький полк, дитина Петлюри, як його називали, мав повне довіря Уряду. Залишений у Києві для залогової служби, тільки тепер перебував до корпусу зі столиці. Гайдамаки, колишній «Слюбідський кіш», в бою були хоробрі і запеклі, але розпропаговані й по антисемітськи настроєні.

Вони мали свою історію і вели своє існування від оборони підступів до столиці проти банд Муравйова в січні 1918 р.

Можеб гайдамаки в кінці кінців були примінились до загального рівня частин корпусу і не вносили певного дисонансу, колиб не така деструктивна одиниця, як сотник Волох, який власне і був злим генієм цього полку і причинився, далеко вже пізніше, до його згуби.

Але найкращою частиною корпусу був 2-й Запоріжський полк на чолі з Болбочаном. Полк був міцно споєний, зберіг кращі традиції російської армії і був національним полком, бо мав патріота командира.

Він був найбільшим по складу з полків і нарахуовував на той час до 4000 людей, з котрих 70—80% було старшин і інтелігенції. Мав 16 піших сотень, 1 кінну сотню, команду піших розвідчиків, команду наколісників, саперну сотню, команду звязку з четою кінних ординарців, 2 кулеметні сотні, одну бомболитну і немущтрову сотню.

Решта піших полків мала по 8 піших сотень

Стяг і Присяга 2-го Запорозького полку:

„Тобі мій краю дорогий
Складаю я свою присягу —
Тебе любить, Тобі служити
За Тебе вмерти біля Стягу.

І прапор наш жовто-блакитний
Клянусь до віку боронити,
І за народ забутий, рідний
Останню кров свою пролити”

Стяг і Присяга 2-го Запорозького полку:

„Тобі мій краю дорогий
Складаю я свою присягу —
Тебе любить, Тобі служити,
За Тебе вмерти біля Стягу.
І прапор наш жовто-блакитний
Клянусь до віку боронити,
І за народ забутий, рідний
Останню кров свою пролити”.

та стількиж допомогових сотень і команд, що й 2-ий полк.

Гордієнківський кінний полк мав кадру ще з революційних часів 1917 р. й організувався при участі комітетів і комісарів і тому в його рядах жив дух протестантства й революційности, що й погубило його підчас гетьманату. Командиром його був полковник генерального штабу Петрів, який теж віддавав певну данину революційному часові. Але в боевому відношенні полк був незамінимий. Він сміло і безстрашно робив глибокі рейди в запілля ворога. Мав гарні, здорові коні і ще кращих козаків. Не дивлячись на це все, полк завсіди потребував ока вищого начальства.

Кінно-гірський дивізіон, яким командував полковник Алмазов, був лялькою в порівнанні з рештою частин корпусу. Найкраще зорганізований, найкраще виєквіпований і на славу вишколений, він був окрасою Запоріжців. Дивізіон мав дві батареї гірських гармат і кілька полевих. У бій ходив завсіди при Гордієнківцях.

Запоріжський гарматний полк мав 6 легких і 2 тяжких батарей. Складався полк виключно зі старих гарматчиків російської служби і мав визначних старшин артилеристів, як: полковник Парфенев, сотник Лощенко, сотник Кузнеців, сотник Ярців.

Інженірний полк зразково поставлений мав таких військових інженірів, як полковник Козьма, полковник Рукін, сотник Єфімєв.

Авто-панцирний дивізіон числив у своєму складі 8 легких і 4 тяжких броневи машин.

З організацією корпусу приходилось думати і про якусь уніформу, бо її тоді властиво не було. Наказом Бійськового Міністра Петлюри ще в груд-

ні 1917 р. ранги й відзнаки скасовано і армія переходила на міліційний стан.

Викликане було це тоді тільки наслідкуванням більшовицьких декретів; та життя показало повну безпідставність і недоцільність такої роботи.

Командир корпусу призначив окрему комісію, яка розглянула кілька проєктів і вирішила: рангу відзначати на петлицях ковніра, а посаду вузлами на лівому рукаві, у старшин золотим позументом, у козаків синім сукном. Уніформу ухвалено дати в захистному кольорі англійського зразку. Кашкет теж англійський з кокардою, а властиво значком, на котрому був намальований Архистратиг Михайло. На взуття — чоботи, або черевики з овивачами.

В Харкові мобілізовано кравців і шевців та зусиллям корпусної інтендантури виєквіповано деякі частини, а головню 2 запоріжський полк.

Невдовзі по захопленню Харкова відбулася парада харківської військової залоги.

На параді були репрезентовані в великій кількості німецькі частини і від Запоріжського корпусу виступив на ній 2-й Запоріжський полк у повному складі.

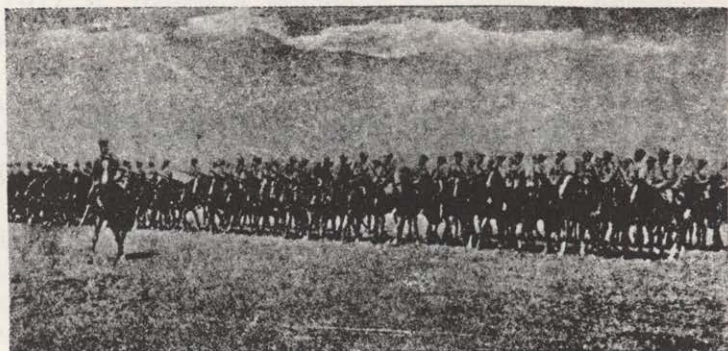
Парада української частини зробила велике враження на населенні міста і причинилася до вступу в ряди українського війська багатьох старшин і козаків.

Парада відбулася також і на відношенні до українського війська місцевих верхів, у більшості москалів, або помосковщених Українців. Люди на власні очі побачили регулярне, дисципліноване військо, побачили ту реальну силу, з якою повинні були числитися і вороги і друзі наші.

На другий день по параді до українського

Парада українсько-німецьких військ у Харкові,
по захопленні його. В середині отаман Натієв
(до 90 стор.)

Похід на Крим. Болбочан переглядає свою кінноту.

(полковник Дяченко — підполк. Бугарин — хорунжий Шевченко).

командування зголосилися представники місцевого самоврядування і запропонували свої услуги в постачанні військові всього необхідного.

НАКАЗ ПРО ПОХІД НА КРИМ І В ДОНБАС

9 цвітня прибув до Харкова представник Військового Міністерства, молодий отаман (прізвища його не памятаю) зі спеціальною метою ознайомитись з настроєм Запоріжців, їх політичними поглядами і роботою комісара Павла Макаренка при військові.

Цей добродій в своїй промові до старшин штабу дивізії підкреслював, що військо мусить бути демократичним, воно мусить виявляти в своїй загальній масі ті самі бажання і ті самі стремління, які має Уряд.

Зазначив, що уряд не терпить жадної реакційної і антидержавної думки війська і знайде засоби для її знищення.

Полковник Болбочан, бажаючи затерти сумне і прикре вражіння від цієї промови на старшин, підкреслив у своїй відповіді, що військо мусить бути аполітичне і що всякі заходи ввести до війська політику і партійність будуть у самій основі своїй викорінені. Просив передати Урядові горяче бажання Запоріжців, щоб він знявся організацією міцної армії на загально військових підвалинах і тим поклав головну основу для нашої правової держави.

Представник Міністерства обіцяв побажання Болбочана негайно телеграфічно передати Урядові.

На другий день с. т. 10 цвітня до штабу корпусу знову прийшов представник Військового Міністерства і приніс секретний оперативний на-

каз за підписом Військового Міністра полковника Жуківського, який привіз спеціальний кур'єр з Києва.

Військовий міністр наказував отаманові Натієву виділити з запорізьського корпусу окрему групу усіх родів зброї на правах дивізії з окремим завданням і під командою полковника Болбочана. Цей мав виправити її на Крим по лінії Харків-Лозова-Олександровськ-Перекоп-Севастопіль.

Група мала своїм завданням випередити німецьке військо в цьому напрямку, знищити більшовицьку армію, яка прикривала підступи кримського півострова й захопити Севастопіль. Наочною ціллю цього походу було захопити Чорноморський флот, який стояв тоді в Севастопільській затоці й мусівби попасти до рук українського війська, як також і все величезне майно кримських портів.

Виконання цієї частини наказу мусіло робитись в секреті від головної команди німецької армії на Україні.

Решті частин корпусу наказувалося вирушити в напрямку Лозова-Славянськ для звільнення від більшовиків Донецького водозбору, який мав для нашої держави кольосальне значіння.

Ціла промисловість, індустрія й залізниці в усіх звільнених просторах України були унерухомлені через брак вугілля. Тому цей напрямок операцій був неменш важний, як і кримський.

Наказ застав корпус не вповні організованим, але люди вже встигли відпочити від попередніх трудів.

Згідно з наказом у склад кримської групи входили слідуючі частини: 2-й запорізьський піший полк, 1-й імени Костя Гордієнка кінний полк, інженірний курінь, автопанцирний дивізіон, три

легких і одна тяжка батареї, кінно-гірський дивізіон і два бронепотяги.

Крім того до кримської групи вступив Харківський піший партизанський відділ, під керуванням полковника Лубяницького. Цей відділ існував нелегально ще при більшовиках у Харкові. Метою його була боротьба з більшовиками і він багато їм нашкодив. Члени цієї організації нищили склади, виконували замаху на більшовицьких комісарів. Вони вбили в той час (убив полковник Двигубський) помішника харківського команданта, який відзначився своїми звірствами.

Організація ця була оригінальна, але цієї організації, підчас її нелегального існування при більшовиках, полягала на тому, що члени її знали особисто тільки безпосереднього свого начальника с. т. козак знав роевого, роевий — четового, четовий — сотенного і т. д. Відкриття одного рою не провадило за собою ліквідації цілої організації. Цим рівнож була організація забезпечена від зради. Складався відділ виключно зі старшин, які приймалися після довгих спостережень і іспиту вступуючого. Організація мала членів у всіх більшовицьких інституціях і тому була завсіди в курсі справ.

Своєю працею ця організація причинилася до успішного захоплення м. Харкова Запоріжцями.

В склад Донецької групи, згідно з наказом, входили полки: 1-й запоріжський ім. гет. Дорошенка піший полк, 3-й запоріжський ім. г. Богдана Хмельницького полк, 3-й Гайдамацький полк, 1-й гарматний полк, інженірний полк.

Командування групою доручено командирові 3-го гайдамацького полку полковникові Сікевичеві. З приводу того, що гайдамацький полк ще не прибув з Києва, тимчасово командування гру-

пою доручалося командирові 1-го запоріжського полку полковникові Загородському.

Натієв зайнявся організацією Донецької групи, полковник Болбочан — Кримської

Наказ про похід на Крим зустріли старшини і козаки з ентузіазмом. Всі частини корпусу зазрили 2-му запоріжському полкові і тим частинам, які були призначені в Кримський похід.

Коли прийняти під увагу, що цілий запоріжський корпус складався виключно з добровольців, бо тоді примусової військової повинності не було, і що 80% цих добровольців склалися зі старшин і інтелігенції, то й не дивно, що похід цей в їхній уяві носив певне романтичне забарвлення.

Чиж не на кримських походах гетьмана Сагайдачного і кошового Івана Сірка наша свідомо молодь виховувала в собі завзяття і любов до військових рядів?

Крим пройшов червоною ниткою через нашу історію останніх століть і його ім'я було зв'язане і з відродженням колишньої держави і з її упадком. Отже був це традиційний похід, але не для визволення українських невольників, що, як колись, томились по глибоких вязницях Бахчисараю і Кафи, а для захоплення Чорноморського флоту, якого значіння для України дуже запізно зрозуміли тодішні наші правителі.

ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ НА ФРОНТІ УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКО-АВСТРИЙСЬКОЇ АРМІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ЦВІТНЯ 1918 Р..

Як відомо, операції українсько-німецьких військ на Лівобережній Україні велися по таких головних напрямках:

В поході... **ВАСИЛЬ ЄМЕЦЬ**
козак-однорічник, кобзар-віртуоз, співець козацької
Слави...

- 1) Гомель-Новозибків-Брянськ;
- 2) Київ-Бахмач-Ворожба-Курськ;
- 3) Київ-Полтава-Харків;
- 4) Катеринослав-Севастопіль.

Перші три напрями йшли на так званому східному боєвому фронті, а 4-ий на південному боєвому фронті.

Відступаючи в напрямі Гомель-Брянськ більшовики зіпсували міст біля Річиці і Гомеля, що трохи затримало переслідування їх.

21 березня контакт з більшовиками встановлено у районі Новозибкова, де знаходився штаб 1-ої більшовицької дивізії Степанова, але Новозибків був зайнятий аж 10 цвітня німецькими частинами.

В напрямку Київ-Курськ боєві операції доходили вже до етнографічних гряниць України.

Розбиті більшовики під Конотопом були цілком дезорганізовані. Численні їх загони провадили свою темну, злочинну роботу, грабуючи й убиваючи населення в районі міст Кролевець-Короп і наступаючи на плечах у них українсько-німецькі частини 1-го цвітня зайняли ст. Глухів, Ворожбу і Білопіль.

Дальший наступ провадився на Курськ і через Суми на Харків.

Відділи, що наступали в напрямі Суми-Харків, зайняли 3 цвітня Суми й Охтирку, а 6 цвітня, здобувши ст. Мархва, ввійшли у зв'язок з Запоріжцями і спільно зайняли Харків.

Відсіля Німці продовжували наступ на Курськ через Білгород і на Валуйки через Купянськ.

Константиноградська група полковника Петрова зайнявши з бою Константиноград просунулась аж до Лозової, яку міцно тримала в своїх руках і чекала дальших розпорядків.

У той час ситуація на Правобережній Україні була слідуюча:

Українсько - австро - німецьке військо йшло в трьох головних напрямках:

1) Козятин - Бобринськ - Знаменка - Катеринослав;

2) понад морем від Одеси на Миколаїв і Херсон;

3) Ольвіопіль - Вознесенка.

Катеринослав був захоплений 4 цвітня після кривавого бою, в якому більшовики понесли великі втрати.

Відсіля розпочинається наступ Німців у Севастопільському напрямі, себто переходить на Лівобережжя.

В примоському районі по захопленні Миколаєва й Херсону австрійські частини посувалися залізницею рівнобіжно до Дніпра вверх на Олександрівськ.

Така була ситуація і таке положення на всіх фронтах у першій половині цвітня 1918 р.

СИТУАЦІЯ В КРИМУ І СТАНОВИЩЕ ЧОРНО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ

Ніхто тепер не буде заперечувати того, що Крим Україні так само потрібний, як повітря для людини. Але тоді, коли соціальні кличі і формули ставились вище державних інтересів, коли порожні гасла ставлено в основу державного життя, ця проблема нікому й на думку не приходила з наших тодішніх державних мужів.

Щоб обрисувати собі яскравіше тодішнє становище в цьому питанні, треба вернути до недавньої нашої історії і пригадати собі Берестей-

ський мир і наші трактати з центральними державами.

Відомо, що директиви, з якими поїхала до Берестя наша мирова делегація в особах: Голубовича, Севрюка, Любинського і Левицького були: »без анексій і контрибуцій«, »самоозначення народів«.

Центральні держави дуже зацікавилися нашою делегацією і виріжнили її від російської.

В час пертрактацій, коли розглядалася справа державних кордонів України, Німці мали зарані накреслену мапу України і коли її звірили з мапою української делегації, то зі здивованням заважили, що Кримський півострів цілковито викреслений з територіяльних претенсій нашої делегації.

На запитання Німців, делегація відповіла, що Уряд Української Народньої Республіки, признаючи право на самоозначення кожному народові, рахує Крим окремою татарською республікою і що IV Універсал не включає Криму в межі України.

На заяву Німців, як можна відмовлятись від такої бази, яка становить ключ України на Чорному морі, без якої Україна тратить своє значіння на морю, наша делегація категорично заявила: »без анексій і контрибуцій«, »самоозначення народів«.

Мир підписано і Крим зостався поза Україною.

Історія кримського походу Болбочана показує, наскільки у нашого тодішнього Уряду діло розходилося зі словами так многозначно і бундючно кинутими на міжнародню шахівницю.

Крим, від прилучення якого до України відмовилась наша делегація, тодішній Уряд рішив

здобути зброєю і для цього посилав полковника Болбочана з військом.

Не прийнятий до України і територіально відірваний від Росії Крим залишався сам для себе. Самостійницьких тенденцій сам Крим не проявляв, за браком організованих татарських консервативних елементів, до тогож панування більшовиків у самому Кримі не дозволяли йому «самоозначитись». Надана йому більшовиками фікція окремішності під назвою «Кримської Соціалістичної Східної Республіки» нікому нічого не говорила і міжнародного значіння не мала.

Ціла цінність Криму була в його Чорноморському флоті, який маючи тільки одну оборудовану затоку на Чорному морі в Севастополі, фактично був прикріплений до території Криму.

Зайняття українсько-австрійським військом Одеси, захоплення Миколаєва і Херсона викликало у більшовиків зрозуміння небезпеки походу українсько-германських військ на Крим і Севастопіль.

Можливість таких подій висунула на чергу питання про долю чорноморського флоту.

Але це питання було дуже складне і більшовики не могли дійти з ним до ладу.

Відомо, що на Берестейських мирних переговорах питання Чорноморського флоту не було обговорене, бо одна заінтересована сторона в цьому, а властиво українська делегація, не добачала усієї ваги і значіння Чорноморського флоту в житті нашої держави.

Таким чином доля його якби висіла в повітрі.

Більшовики не знали, чи буде українсько-німецьке військо наступати на Крим, чи ні.

З одного боку, коли Україна відмовилася від

Криму, то тим самим акція цього війська мусілаб припинитися, згідно з договором, на етнографічних границях її, а з другого боку захоплення Одеси, на яку Україна теж не претенгувала і не обговорила в мировому трактаті, було доказом, що Німці не числяться з порядком виконувать мирового договору і можливо не зупиняться перед Кримом.

Оголошені тепер документи ясно стверджують, що приналежність Чорноморського флоту до України цілком залежала від заявлення претенсій на неї нашою делегацією на мировій конференції.

«Флот на ділі опинився в положенню покинутого, забутого і залишеного на самого себе» — пише тодішний командуючий флотом Саблін у своїй телеграмі народньому комісарові Раскольникові. *)

Отже, як бачимо, флот сам мусів рішати свою долю.

Новонароджені республіки Чорноморського прибережжя через свої Уряди, кожна зокрема стреміли заволодіти флотом. Найбільше побивалася за ним Кримська республіка.

Одна Україна голосно не виявляла своїх претенсій, котрі, як видно дальше, малиб велике значіння для тодішніх провідників флота.

Зі свого положення флот міг вийти в двоякий спосіб: або евакуувати себе й усі склади Севастополя до Новоросійська, або піддатися Німцям.

Але, як видно з докладу про тодішнє положення в Севастополі, **) повна евакуація міста і флота була неможлива і технічно і з причин

*) Архив Русской Революції т. XIV.

**) Ар Рус. Рев. т. XIV.

політичних, а зокрема з приводу небажання флота, порту і міста евакууватись.

»В останні дні — говориться в докладі — приходитьсь все частіше і частіше слухати в місті і на судах розмови про те, що Чорноморський флот може підняти українські прапори. Але ці громадські розмови треба виключити з ділових міркувань, бо піднесення українського прапору не виключає необхідности прийняття вказаних мір (евакуації) тому, що на Україні два Уряди (Центральна Рада і Український Савітський Уряд) і ні один з них не проявив себе настільки певно. щоби Чорноморський флот міг свідомо підлягати одному з них«. *)

Московські більшовики рахували, що Чорноморський флот є спадщиною всієї Федеративної Російської Республіки, за виключенням України, яка уявила з себе самостійну державу.

Вища Військова Рада Р. С. Ф. Р. під головуванням Троцького постановила: »Згідно з Берестейським мировим договором з одного боку і IV. Універсалом Української Ради з другого боку Кримський півостров, а значить і Севастопіль складають частину Російської Республіки, отже і флот Чорного моря являється недоторканим для Німеччини, Австрії, Туреччини й України. Приймаючи під увагу, що досвід показав, з якою легкістю порушуються норми міжнародного права і власні зобов'язання, продовжувати перевід бази в Новоросійськ« *).

Між тим вихід флота з Севастополя позбавлявби його єдиної оборушованої бази на Чорному морі, що привело би флот до повного зруйнування.

*) Ар. Рус. Рєв т. XIV.

В розмові своїй по прямому дроті з Севастопольом народній комісар по морським справам Раскольников передає: «Евакуацію треба виконувати виключно тому, що Таврії загрожує небезпека наступу австро-німецьких військ. Мирним договором це не передбачено, але Німці можуть розглядати Севастопіль, як місто України, а що у Вищій Військової Ради немає гарантій, що наше військо не допустить заволодіти містом, то завчасу треба виводити флот з Севастополя.

Севастопіль. Чому Німці можуть розглядати Севастопіль як належачий Україні, коли цього в договорі немає.

Раскольников. Про Одесу в мировому договорі теж не говорилося, а проте Німці проголосили її українським містом. Безперечно, евакуація може буде даремна і Севастопіль зайнятий не буде, але всеж таки, коли передбачується таку можливість, необхідно треба поробити заходи, щоб урятувати флот». *)

Склад Чорноморського флоту на той час був такий:

2 лінійні кораблі (дреднавти) «Воля» і «Вільна Росія», 2 кружляки «Очаків» і «Пам'ять Меркурія», 11 ескадрових міноносців, 8 нових підводних човнів. Усі ці судна були вповні укомплектовані й готові до бою. З меншим складом обслуги були: 2 лінійні кораблі «Евстафій» і «Іван Злотоуст».

З мінімальною кількістю обслуги були лінійний корабель «Борець за свободу», кружляк «Три святителі», «Ростислав», легкий кружляк «Прут» і всі старі міноносці.

*) Там же.

До того Севастопільський порт мав колюсальну кількість морського майна.

Але справа з евакуацією флоту була не така легка.

Переведення флоту в Новоросійськ, який не мав ані доків ані відповідних складів і матеріалів, запровадила би флот до загибелі. Крім того вся маса портових робітників, населення Севастополя і почасти матроси противились переїздові флоту.

Таке положення привело 12 цвітня до перевиборів місцевого «Совета», в склад якого ввійшли в більшості безпартійні і праві есери. Почалася боротьба за владу між старим і новим «Советами». Новий «Совет» підтримували робітники, старий — матроси. Заворушення серед мас було велике. Підготовку до евакуації під натиском робітників припинено. В місті оголошено воєнний стан.

Таке було внутрішнє політичне становище Криму в час виступу Болбочана.

ПЕРШІ БОІ НА СЕВАСТОПІЛЬСЬКОМУ НАПРЯМІ І ЗУСТРІЧ З УКРАЇНСЬКИМИ СІЧОВИМИ СТІЛЬЦЯМИ

В міру успіху союзних військ на Правобережжю більшовицькі армії в районах Катеринослава й Олександрівська перейшли на Лівобережжя і тут протиставились як групі полковника Болбочана так і групі Донецького водозбору.

Вже 11 цвітня вечером Кримська група залишила Харків і вирушила ешелонами в напрямку Мерефа-Лозова.

Кічний Гордієнківський полк з кінно-гірським дивізіоном, 1-й запорізький ім. гетьм. Дорошен-

ка полк і невеликий відділ автопанцирників, які складали групу полковника Петрова, були ще з Полтави кинуті на праве крило нашого фронту в наступі на Харків.

З бою 4 цвітня захопили вони ст. Селещино і Карлівку де здобули багато гарматніх набоїв.

У цей час частини III. більшовицької армії зосередилися біля ст. Лапна і перейшли в протинаступ, розпочавши обхід з боку села Орчеково.

Бій розпочав Гордієнківський полк, дві сотні якого наступали з боку Карлівки вздовж залізниці, одна сотня на правому крилі і одна сотня на лівому.

Правокрилова сотня, зустрівши на своєму шляху обхідну колону ворога, розбила її. За допомогою підоспівшого тоді Дорошенківського полку, більшовиків вибито зі ст. Лапна і вони відступили на Константиноград, який наша кіннота з налету захопила.

Більшовики швидко відступили на Лозову, ввесь час ухиляючись від бою. Не вдержались вони і в Лозовій, яку захопила кіннота.

Частини більшовиків, що відступали, складали зі себе решту розбитої III-ої армії Лазарева. Їх відступали до Бахмуту, біля якого, очевидно, мала відбутися боротьба за владіння камінно-вугільним районом.

Зайнявши ст. Лозову, група полковника Петрова задержалась там, чекаючи дальших розпоряджень і висилаючи заслон на Барвінково.

В мент вирушення Кримської групи з Харкова, одержано відомість, що 3-й Гайдамацький полк прибув у Полтаву, а з Полтави скерований на Лозову для підсилення Донецької групи.

12 цвітня прибули з Харкова до Лозової еше-

лони 2-го запоріжського полку й інших частин Кримської групи.

Відсіля розпочався рух у Севастопільському напрямі.

Більшовики на східно-південному фронті зайняли для оборони нову лінію Катеринослав-Сіпельниково-Славжиськ-Константинівка-Бахмут.

Гайдамацький і Дорошенківський полки з панцирними потягами під командою полковника Сікевича вирушили в напрямку Барвінково-Словянськ, де мали змінити Гордієнківський полк, який знова мав приєднатись до Кримської групи.

Кримська група, маючи на чолі 2-й запоріжський полк, цілком вільно прибула ешелонами до Павлограду.

Тут їх зустріли ескадрон Павлоградських гусарів з музикою, а також численне населення, яке з запалом і радістю витало прибувші українське військо.

В Павлограді приєднався до групи кінний Павлоградський гусарський полк. Це був кадровий полк російської армії, який пізніше зукраїнізувався. Йому просто чудом вдалося зберегтись від більшовицького розгону. Підчас більшовицької влади цей полк ніс залогову службу в м. Павлограді, але при першій відомості про відступ більшовиків, виступив збройно проти них і не дав їм можливості затриматись на лінії Павлограду.

Таким чином полкові вдалося зберігти людей, коні, зброю, майно, в слушний час виступити і стати в обороні рідного краю.

З Павлограду полковник Болбочан розпочав наступ на велику вузлову станцію Сінельниково і вже на другий день по вирушенню з Лозової його група захопила ст. Сінельниково.

В цьому бою брав участь і кінний Павлоградський полк, який причинився до захоплення такого важливого залізничного вузла, як Сінельниково.

По захопленню Сінельникова Павлоградський полк повернув до Павлограду для продовження залогової служби.

Маючи на меті висунутись зі своєю групою вперед і залишити Німців позад себе, Болбочан вів свої операції під Сінельниково без Німців, які підтягували свої сили на лінію Катеринослав-Сінельниково, де, по їх відомостям, більшовики мали зробити сильний спротив.

Але полковник Болбочан, займаючи смілим наступом Сінельниково, примусив ворога поспішно відступити на нову лінію.

З упадком Сінельникова більшовики поділились на дві групи. Одна група, призначена для прикриття Донецького водозбору, відходила на Чапліно.

Друга група називалася «Червона Армія Кримської Соціалістичної Республіки» і мала зарані укріплену лінію від Дніпровського лиману по Дніпрові до Берислава, а від Берислава через Торгаївку-Калку на Мілітополь-Бердянськ.

Лінія ця в деяких місцях була уфортифікована і мала окопи з колючими дротами і, помимо загального більшовицького фронту, мала свою самостійну залогу, котра затримувала відступаючі частини більшовиків, приводила їх до порядку і втілювала до своїх частин.

Крім того ця лінія мала велику кількість артилерії, навіть тяжкої, привезеної з фортів Севастополя.

Вже давно ходили чутки і балачки серед Німців про цю сильну лінію і її відпорну силу.

Німецька команда прийшла до гадки, що для здобуття цієї лінії треба буде скупити великі сили з тяжкою артилерією, або висадити десант біля Перекопу і таким чином обійти її.

Сама ж лінія Олександрівськ-Вознесенка-Карлівка, де затримались більшовики після бою під Сінельниковом, особливих побитовань не викликала. Вона була узбочена від головної бази і зле з нею зв'язана.

Користуватись залізничною лінією Олександрівськ-Карлівка було майже неможливо, бо вона опинилася в сфері боєвих подій. Правда, більшовики її використали для того, щоби пустити багато потягів озброєних артилерією.

Таким чином ця лінія уявляла зі себе ланцюх рухомих батарей, які дуже перешкоджали успішному наступові Запоріжців.

16 цвітня після невеликого бою наших авангардних частин з більшовиками, Кримська група зайняла ст. Олександрівськ над Дніпром, а ворог відійшов на свою головну лінію Берислав-Мілітополь-Бердянськ і на Вознесенку.

Олександрівськ — серце запоріжських степів, лежить у дуже важному комунікаційному пункті. В ньому перехрещуються залізничні шляхи: Крим-Москва і Одеса-Донбас.

Широкий і глибокий за порогами Дніпро сполучує водним шляхом Олександрівськ з Чорним морем.

Тут Кримська група спинилася. Штаб групи одержав відомости, що австрійське військо 17-го цвітня має прибути з Херсона пароплавами по Дніпрі до Олександрівська. Німці прибувають з боку Катеринослава.

Дійсно, по Дніпрі приплили з Миколаєва два монітори австрійської Дунайської флотилії і під

їхнім захистом прийшов оден пароплав з австрійським військом.

Вони йшли згідно з наказом Союзної команди, на зеднання з 15 німецькою ляндверною дивізією, котра мала зайняти Олександрівськ з боку Катеринослава.

Крім того частина австрійських військ прибула правим берегом Дніпра по залізниці. По дорозі вони взяли Нікополь і підійшли до Олександрівська.

На той час рівнож підійшли пароплави, які висадили своє військо і з «Великого Лугу» почався наступ на місто.

6.000 піхоти, одна легка батарея і два літаки заатакували місто. Більшовики зпочатку примусили австрійців відступити назад до «Великого Лугу», але коли наблизились авангарди Кримської групи з півночі, спішно залишили місто і стацію. Австрійці зайняли місто.

Вони були дуже здивовані, коли замість Німців зустріли тут українське військо, про існування якого зовсім не знали.

Але не менше були здивовані Запоріжці, коли довідалися, що прибувше «австрійське військо» — це Українські Січові Стрільці під командою архикнязя Вільгельма (Василя Вишиваного).

Зпочатку вони віднесли до Запоріжців з недовірям, але коли переконалися, що українська армія існує і це її відділи, то так зраділи, що всім відділом прийшли на двірець витати Запоріжців.

З цього приводу полковник Болбочан улаштував військову парад, в якій приймали участь і У. С. С.

17 цвітня виступили з залізничного двірця

до м. Олександрівська в боевому уставі Запоріжці на чолі з полковником Болбочаном.

На зустріч Запоріжцям вийшов полк У. С. С., духовенство в ризах з хрестами і хоругвами, а за ними кількадесятитисячний натовп народу.

Йшли побачити на власні очі те легендарне військо, що ніби Богом, карою небесною було послане на червоних катів, за кривди великі, за море сліз, що вилилися осиротілими матерями, жінками і дітьми невинними.

Йшли тихо затаївши дух, вдивлячися вперед.

А там напроти їх, у струнких рядах шикується, йшов людський мур зі щетиною багнетів, прапором на чолі, а на прапорі маяв вишитий образ Ахтирської Божої Матері.

Попереду їхав полковник Болбочан зі штабом, за ним оркестра, а далі кілька тисяч Запоріжців у тісних рядах з кулеметами, бомбометами, роверами, а ще далі Запоріжська кіннота, гармати і автопанцирники.

Коротка команда — військо стало. Дві живі стіни зійшлися. Зняли шапки запоріжський полковник і його окруження та підійшли під благословення пан-отців.

Урочисто виступив міський голова, в щирих словах дякував за визволення Запоріжжя і хлібом сіллю привитав полковника Болбочана.

Розступився люд і Запоріжці зеднавшись з У. С. С., пішли до Олександрівська. А в місті зібрались усі на площі перед Народнім Домом.

Тут відбулася парада і перегляд зеднаного війська Запоріжців з У. С. С. під керуванням архикнязя Вільгельма.

Дивилися одні на других брати з Підкарпатської країни і з широких степів Великої України, пишалися собою і перед очима великотисячного

Зустріч з У. С. С. під м. Олександрівськом (до 92. стор.)

Стоять: о. Кушлик, сот. О. Луцький, полк. Петрів, полк. Архикнязь Вільгельм, полк. Микитка, полк. Болбочан, командуючий Кримською Групою, ген.-шт. полк. Сильванський і почесна кінна сотня.

народу і своїх командирів проходили з високо піднесеними головами, з очима, в котрих горів вогонь великої самопосвяти і віри.

Одні за другими проходили ряди військ, від биваючи ногами такт музики.

Сонце вилискувало на багнетах піхоти, тихий вітрець шелестів прапорцями на списках запоріжської кінноти, басували коні й тяжко гуркотіла артилерія.

Не вірили Січовики своїм очам, що вони побачать на Україні так добре вишколене військо. А не диво, бо в одному тільки 2-ому запоріжському полкові було 1200 самих старшин.

Вражіння від паради було велике і ніколи не забудеться.

Архикнязь Вільгельм поцілувався з полковником Болбочаном, а Січові Стрільці і Запоріжці клялись самі собі і оден другому на вічну згоду в боротьбі за щастя народу, за Державність Українську.

Своїй присязі залишились вірні Запоріжці до кінця.

Було постановлено ніколи не переривати звязку між собою і з цього часу Кримська група і У. С. С. зберігали найтісніший контакт, не зважаючи на жадну віддадь.

БИЙ ПІД МІЛІТОПОЛЕМ І ЗУСТРІЧ З ДРОЗДОВЦЯМИ

Від У. С. С. полковник Болбочан довідався, що Більшовики дуже стежать за берегом Дніпра від Херсона до Берислава, на цьому відтинкові мають артилерію і що по Дніпрі можна проїхати тільки в ночі.

Від Берислава до Олександрівська беріг охороняється тільки кінними розіздами.

Були ще там пароплави з гарматами, але мотинори австрійські їх знищили.

Коли У. С. С. довідались від Болбочана, що Запоріжці негайно вирушають на Мілітополь, почали Болбочана відмовляти від цього і радили дочекатися головних німецьких сил, бо гаразд знали, як добре закріплена ця лінія більшовиків.

Тогож таки 17 цвітня у вечері прибув штаб німецької дивізії.

Німці підходили з боку Катеринослава і з боку Нікополя.

Полковник Болбочан знав, що без Німців зайняти йому Крим буде трудно. Зпочатку був у нього слідуючий плян наступу: вигрузити цілу Кримську групу, в Олександрівську посадити на берлини, спуститися вниз по Дніпрові до Берислава, зайняти його і відтіля походом через Чорну Долину-Чаплинку наступати на Перекоп, котрий по відомостям був слабше закріплений, аніж Сиваш.

Здобувши Перекоп, посуватись на Симферобой позиції на Перекопі й Сиваші, щоб унеможливити відворот на Крим «Армії Кримської Соціалістичної Республіки» з лінії Мілітополь - Бердянськ.

Поставлена цим більшовицька армія в положення між два вогні (німецьких і українських відділів), повинна була капітулювати.

Цим шляхом думав полковник Болбочан виграти час і самостійно зайняти Крим.

Але вже в Олександрівську Болбочанові прийшлося відмовитись від цього пляну, бо більшовики ще раніш забрали весь річний флот і його можна було дочекатись лише за 3—4 дні.

жени, як для неї обміняти і українських
відділів), повинна була зацікавитися.

Цим шанком дуже вражені Болбочан ви-
прости час і самостійно зайняти Крим.

Але вже в Олександрівську Болбочану при-
шлось відмовитися від цього плану, бо російські
їх рани забрали всього двічі більше; його можна
було дочекатися лише за 3—4 дні.

Отже Болбочан вибрав стратегічно добре обдуманий плян, здійснення якого потяглоб за собою найменшу кількість жертв і часу.

Більшість військових походів на Кримський півострів в XVI XVII ст. відбувалися цим шляхом. Так і пізніша історія боротьби червоної армії з добровольцями Врангля за оволодіння Кримом показує, що він був захоплений червоними, власне цим шляхом: Берислав-Чаплінка-Перекоп. Але відсутність річного флоту примусила Болбочана шукати другого пляну.

І Болбочан рішив іти по лінії найбільшого спротиву, себто на Сиваш. Розвідка, вислана в напрямку Мілітополя, доносила, що залізниця вже налагоджена і шлях вільний від ворога.

18 цвітня ранком, не чекаючи Німців, двигнув Болбочан усі свої сили ешелонами в напрямку Мілітополя.

Чимало пішло охочих козаків з Олександрівська, а в сотнях показалося багато дивних постатей в австрійських мундурах, але в запоріжській шапці і свіжо вибритою головою з невеликим оселедцем посередині. Це деякі У. С. С. перейшли в ряди Запоріжців.

У. С. С. залишилися залогою в Олександрівську. В місті залишилась також одна сотня 2. запоріжського полку під командою сотника Гемпеля. якого призначено командантом міста.

Було це викликане тим, що більшовики відступаючи залишили багато агітаторів і шпигів, вилловлюванням яких мав зайнятись залишений командант.

Іще 18 цвітня передові частини Кримської групи під прикриттям бронепотягів і автопанцирників розпочали бій під Мілітополем.

На цій новій лінії »Армія Кримської Соція-

лістичної Республіки», якою командував Гольдштайн, боролася завзято.

З великим зусиллям козачі лави під прикриттям запоріжської артилерії, просувалися вперед.

Червона команда на диво виявила надзвичайну впертість. Більшовики не без успіху переходили в протинаступ. Боротьба затягувалася. Коли це одразу червоні почали відступати по цілій лінії фронту з великим поспіхом.

Виявилося, що у більшовиків на лівому крилі появилася новий для них ворог.

Був це відділ полковника Дроздовського, який у цей час ударив на зади більшовикам і примусив їх очистити лінію.

Молодий, енергійний полковник генерального штабу Дроздовський зформував при штабі Румунського фронту офіцерську частину, яка пізніше в армії генерала Денікіна носила назву »Дивізії ім. Дроздовського«.

Походом Дроздовський просувався на Дон і пройшов уже сотні верст, перейшов Дніпро і вдарив на зади ворога. Червоні панічно відступили і Запоріжці, дякуючи Дроздовцям, на плечах ворога вдерлися до Мілітополя.

Дроздовці мали піхоту полеву і гірську артилерію, кінноту й автопанцирники. Взірцево озброєні й здисципліновані, вони числили поверх тисяч мужви.

Шлях їх походу був слідуючий: 12 березня 1918 р. н. ст. по закінченню формування вирушив Дроздовський з Яс, тодішньої столиці Румунії, ешелонами до Дубосар. Відсіля пішов походом на Яланець, Новий Буг, Берислав.

10 цвітня раною атакою Дроздовців був захоплений міст на Дніпрі біля Берислава і місто Кахівка на лівому березі Дніпра. Більшовики від-

ступили. Пізніше кіннота Дроздовського розбила 1-й Придніпровський партизанський відділ, погнала його в напрямку Мілітополя і по дорозі захопила Торгаївку і Калку.

З Калки, яка лежить на 53 верств від Мілітополя, полковник Дроздовський різко змінив напрям свого наступу і пішов на південь через кольтон. Ейгенфельд на ст. Акимівку.

Таким чином, Дроздовський обхідним рухом зайшов на південь від Мілітополя і перепав залізницю біля ст. Акимівка, відрізуючи цим «Армію Кримської Республіки» від Криму.

З Акимівки Дроздовці полотном залізничі пішли на Мілітополь, який вони хотіли захопити першими.

Але в місті були вже Запоріжці. Більшовики панічно відступили на Антонівку в напрямі Бердянська.

В Мілітополі Дроздовці хотіли взяти для себе гроші з військово-промислового комітету, але українська команда не дала. Так само не вдалося їм пізніше взяти гроші в Бердянськові, де на їх стороні були урядовці скарбниці.

Зустріч Запоріжців і Дроздовців носила стриманий характер, невеликі непорозуміння ліквідовано тактом командування.

Цікавий погляд полковника Дроздовського цього щирого «єдінонеделіця» на тогочасне українське військо.

Зі сторінок його щоденника, писаного підчас походу,*) віє непримирима ненависть, впливаюча із безкомпромісного духа централізму.

*) Дневник ген. М. Г. Дроздовського, — Отто Кирхнер Берлін 1923 г.

Споминаючи, що з Німцями відношення в Мілітополі були дуже коректні, »з Українцями, пише він, навпаки, відношення неможливі: приставання — зняти погони«... »Не признають поділу, принципу військової здобичі, який признають Німці.

Начальство дає суворі накази не зачіпати — не слухають.

Українські старшини більш половини ворожі українській ідеї і по своєму складу не більш третини не Україні — яким ніде було дітись.

При тяжких обставинах кинуть їх ряди.

Цікаво, чому вони тоді не пішли з Дроздовським, котрий усюди робив зібрання і пропонував старшинам вступити до нього у відділ?...

Шлях походу Дроздівців був чистий, ніде кривди вони людям не робили, тому полковник Болбочан запропонував Дроздовському два ешелони для переїзду на Дон, але він відмовився.

На другий день Дроздовці вирушили в далекий, тяжкий, небезпечний шлях у напрямку Бердянськ-Маріупіль-Новочеркаськ-Ростів.

Більшовики відступили панічно, кидаючи все своє майно, не роблячи навіть заходів до знищення його, як це вони завжди робили, коли мали на то час. Евакуувати його вони не могли тому, що єдиний шлях залізницею до відвороту був перетятий Дроздовцями.

Наше військо захопило великі склади постачання, боєвих припасів і зброї. Крім того залишили червоні багато самоходів, аеропланів і великих моторових човнів, яких більшовики для чогось спровадили з Севастополя.

Як жили більшовики, можна було довідатись зі захоплених потягів. Пульманівські вагони пе-

реважно 1 і 2 кляси, вагон сальон, багато цукру, чудове масло, здобні булки.

Крім того безліч чаю, шоколади і цукорків.

Відділ Запоріжців, який оперував у напрямку на Бердянськ, настільки раптово зайняв місто, що більшовики не встигли евакуувати армійської скарбниці і до рук українського війська попало 15 мільйонів карбованців, котрі зараз віддано в Мілітопільську Державну Скарбницю.

ПОЛКОВНИК БОЛБОЧАН І ГЕНЕРАЛ ФОН КОШ

Після поразки ворога під Мілітополем, передові відділи Кримської групи, наслідуючи на нього, не давали йому можливості затриматись і зорганізувати оборону.

Полковник Болбочан добре знав, що Сивашські позиції по самій природі своїй неприступні і що для перемоги потрібно буде багато часу і жертв, якщо тільки він дасть змогу ворогові затриматись і зібрати сили. І тому з його наказу, запоріжська кіннота, піхота на самоходах і автопанцирниках гнали ворога без перестанку, вносячи своїми наскоками щораз то більшу дезорганізацію у здеморалізовані його ряди та стараючись відрізати їх від Сиваша. Їх метою було самим зайняти Сиваш до того менту, поки ще більшовики встигнуть зайняти окопи і приготувитись до оборони.

Тому всі зусилля наших авангардних частин були спрямовані на це, щоб відступаючого ворога відіхнути в бік Азовського моря.

З цією метою всі ворожі частини, які відступали до моря, залишено в спокою, натомість звер-

нено всю увагу на відділи, які старалися пробитись до Сивашу та перешкодити їм у тому.

В той час, як операції на фронті приймали для нас сприяючий характер, полковникові Болбочанові вдалося досягнути задовольняючих для нас результатів у переговорах з Німцями.

Треба зазначити, що Німці в Олександрівську чекали своїх головних сил, не одважуючись вирушити раніш і тому не чинили перешкод Болбочанові в його виправі на Мілітополь, хоч не вірили в її успіх. Але з захопленням Мілітополя, підоспіли й німецькі частини, які ввійшли до міста.

Ранком 20 цвітня до Мілітополя прибув штаб 15 німецької ляндверної дивізії під керуванням генерала фон Коша.

Коли полковник Болбочан прибув до нього, то був прийнятий дуже сердечно. Генерал Кош дуже симпатично поставився до Кримської групи й особисто до Болбочана. Він хвалив Запоріжців, дивуючися їхній витривалості і говорив, що рахує за честь битись спільно з таким військом.

»Признаюсь вам, пане полковник, я був певний у тому, що Запоріжці в цьому бою потерплять невдачу і будуть примушені до відвороту«.

В розмові довідався полковник Болбочан, що генерал Кош має завдання зі своєю дивізією форсувати Сиваш і зайняти Крим і що на Перекоп буде наступати німецький корпус, якому допомагатиме флот.

»Покищо, сказав генерал Кош, я жду на важкі гармати і понтонні відділи і тільки по їх прибуттю почну форсувати Сиваш. Однак я тієї думки, що Крим буде взятий через Перекоп, куди звернені головні сили. Сиваш по своїй природі неприступний і його навіть з малими силами можна оборо-

няти без кінця. Гадаю, що Сиваш я перейду після захоплення Перекопу, коли більшовики будуть самі відступати. А дозвольте запитать, яке завдання ваше і вашої групи?»

Болбочан не міг перед генералом утаїти своєї мети і сказав:

»Мушу з приємністю сконстатувати, що завдання моєї групи ідентичне з завданням вашої дивізії«.

Генерал дуже здивувався, що йому до цього часу нічого не було відомо про майбутню акцію українського війська в Криму і відніс такий стан річей на рахунок українського урядового хаосу.

Тому, що група Болбочана й дивізія генерала Коша мали одно завдання, прийшлося тут-же вирішити питання про підлеглість, бо дві частини з одним завданням, мусіли мати один провід.

До цього часу полковник Болбочан провадив операції цілком самостійно, інформуючи тільки сусідні німецькі частини про хід подій, але абсолютно не залежачи від них.

Це було можливим до того часу, поки він ішов з частинами, які не знали мети його пересувань і не мали однакових з ним завдань.

Тепер-же оперувати разом двом таким великим частинам і на такому маленькому клаптикові фронті, як Сиваш, було неможливим і тому питання про підлеглість повинно було бути розв'язаним. А що завчасу не було це питання вирішене українським і німецьким Вищим Командуванням, то треба було його рішати самим.

По військовому статуті, в таких випадках, повинен бути начальником той хто старший.

По посадам і генерал Кош і полковник Болбочан були рівні, бо один і другий командували дивізіями з окремим завданням.

Колиж діло торкнулося рангів, то Болбочанові зі соромом за наших Військових Міністрів прийшлося заявити, що в українській армії рангів немає.

Старий німецький генерал довго не міг зрозуміти і повірити цьому.

Прийшлося Болбочанові сказати свою рангу з російської служби с. т. підполковника і тому Болбочан як молодший мусів увійти в підлеглість ген. Кошові.

»А тепер пропоную вам разом зі своїми Запоріжцями відпочити в Мілітополі і зачекати підходу решти моєї дивізії і тоді вже разом спільними силами вирушимо на Сиваш».

Наступав мент, у котрім мусіла вирішитись доля Кримської виправи.

»Мушу заявити, сказав Болбочан, що не можу чекати на німецькі частини, бо я повинен вирушити вперед і фактично моє військо вже двигнуте в наступ так, що я тільки прошу на це вашої згоди».

Генерал Кош довго не міг повірити, що Болбочан говорить це поважно, але коли Болбочан настоював на своєму, генерал став усильно відмовляти його від цього.

»Ваш учинок я нахожу недоцільним і запевнюю, що навіть зєдиненими українсько-німецькими силами ми так легко не здобудемо Сиваша. А ваш наступ більшовики легко зметуть одним гарматним вогнем. Для збереження своїх сил і уникнення лишніх жертв у людях, ви повинні залишити свій замір».

Колиж уговорювання не помогли і Болбочан усеж таки настоював на своєму, генерал Кош дав вкінці свою згоду і запропонував на допомогу свої бронепотяги.

»Бажаю вам успіху, сказав генерал Кош, стискаючи руку Болбочана, але всеж таки прошу бути обережним і не чинити рішучих кроків до підходу моїх сил. Яж буду тут чекати решти частин моєї дивізії і тільки тоді вирушу на Сиваш».

Полковник Болбочан страшенно зрадів, що накінець він зможе сам без Німців, своїми власними силами, зайняти Крим, спасти для держави флот і величезне майно кримських портів, а особливо Севастополя.

Начальник штабу дивізії ген Коша на прохання Болбочана дати інформації про укріплення Сиваша, дав чемну відповідь: »підете — побачите«. Успіху начальник штабу побажав з такою іронією, з якої видно було, наскільки він не вірить у можливість зфорсувати Сиваш.

Цей начальник штабу багато прикрих хвилин приніс пізніше Болбочанові, хоч сам генерал Кош ставився до нього дуже добре.

Взагалі можна було завважити, що командири частин у німецькій армії завсіди були можливі в зносінах з українськими штабами, натомість начальники їх штабів були сухі і непривітливі — може тому, що на них лежала вся відповідальність в операціях.

Але Болбочан був так обрадований цим своїм положенням, що вже не звертав жадної уваги ні нащо. Перед ним був відчинений шлях і розв'язані руки до тієї мети, виконання якої взяв він на себе.

СИВАШ АБО ГНИЛЕ МОРЕ

Коли пригадаємо собі, як два роки пізніше генерал Слащов з кримським корпусом в 3000 чо-

PROPERTY OF
VASYL LUCHKIW
49 WINDMILL LANE
NEW CITY, N. Y. 10956

ловік тримав Сивашські переправи і Перекопську шию проти 30.000 червоної армії на протязі кількох місяців, то рішення Болбочана наступати на Сиваш можна назвати більш аніж сміливим.

Генерал Слащов займав Чонгарський півострів. Сальківські позиції і Перекопську шию тільки сторожевою охороною, маючи більшу частину війська в резерві. Тактика його полягала в маневруванні цими резервами. Короткими і сильними атаками він завжди розбивав ворога, який хоч і був значно сильніший, але за браком місця в шийці, не міг як слід розвернутись.

Сиваш і зимою і весною був непрохідний. Болбочан мусів оперувати тільки проти Сиваша с. т. на відтинкові найбільш недоступному.

Не гаючи часу, Болбочан віддав доповнюючі розпорядження про вирушення всіх сил на Сиваш.

Болбочан дуже багато надій покладав на те, що ворог, який здеморалізований і розбитий поспішно відступає, маючи на своєму карку запоріжські частини, не буде мати можливості привести свої частини до можливого порядку й зайняти Сивашські переправи для відпору наступу Болбочана.

Положення на фронті було таке: розбита під Мілітополем і стративши місто, через наскок Запоріжців і Дроздовців, більшовицька армія залишила ешелони, частиною розсіялась малими відділами, а більші частини відступили на Бердянськ.

Під Бердянськом зєднаними силами Запоріжців і Дроздовців ті частини розгромлено. Рештки сили на пароплави і подалися в море.

Зв'язок телефонічний і телеграфічний більшовицької армії зі «Штабом Оборони Кримської Совітської Республіки», який знаходився в Симферополі, був перерваний ще Дроздовцями при за-

хопленню Акимівки. Але на ті часи це явище було звичайною річчю й у Симферополі цьому не придавали великого значіння, не догадуючись про розгром армії. Невеликі частини, що втекли до Криму, були обезброєні більшовиками й віддані під суд за дезертирство. Штаб Оборони поставивши на Сиваші і Перекопі сильні заслони, був певний, що фронт у Мілітополі держиться.

Головні сили Кримської групи піхота і важка артилерія з Мілітополя посувалися ешелонами, під прикриттям бронепотягів. Попереду бронепотягів ішли моторові дрезини з кулеметами.

Ціла залізнична лінія аж до Чонгара була вільна від ворога й ешелони без перешкод посувалися вперед.

Рідко тільки авангард мав сутички з дрібними відділами більшовиків, які відрізані від переправ Сиваша, кидалися зі сторони в сторону. В більшості вони керувалися в бік моря, де не було зовсім українських сил.

Для того, що всі зусилля були спрямовані для захоплення Сиваша й закріплення його за собою, ліквідацію відрізаних від Криму відділів залишено на потім.

Полковник Болбочан сподівався тільки блискавковим, несподіваним наскоком зайняти залізничну переправу через Сиваш і його укріплення.

В другому випадкові, коли ворог успів би приготувитись до оборони, требаби було українському війську багато потратити часу і жертв, для здобуття цієї переправи.

Тому Болбочан ще в Мілітополі був приготований на це, що йому прийдеться переправити через Сиваш ударну групу на човнах.

З цією метою взято з Мілітополя моторові човни, захоплені від більшовиків, які цілу дорогу

лагодилились, озброювались і приготовлялись до спуску.

Болбочан знав, що розбивши червону армію вдалося разом з тим і зовсім порвати зв'язок між її частинами і Кримом і що завдяки цьому в Криму і на лінії Сивашських укріплень зовсім не знають і не догадуються про розмір катастрофи, яка стрінула їх армію.

Це вдалося потім перевірити з паперів «Штабу Оборони Кримської Республіки», захопленого в Симферополі, й переконатися, що Болбочан не помилявся в своїх передбаченнях.

Правда, на Сивашських переправах знали, що фронт на лінії Берислав-Мілітополь-Бердянськ прорваний, але не сподівалися такого скорого краху.

На Сиваш попали тільки невеликі відділи більшовиків, відрізані від головної маси своїх військ, котрі самі не могли докладно окреслити ситуацію на фронті і давали червоному штабові неточні відомости, вносячи тим ще більшу путанину.

Штаб Оборони Криму, як згодом стало ясно з захоплених паперів, рішив, що ці частини просто дезертували з фронту, який ще ставить опір. То, що зв'язок з фронтом перерваний, уважали за звичайне явище, і надіялися, що він буде скоро налагоджений.

Штаб Оборони був певний, що коли штаб армії, постачання і головні частини знаходяться десь там іще в напрямку Мілітополя, то ці частини мусіли дезертувати і тому вони були одіслані до Симферополя для розформування і суду над ними.

З приводу такого непоінформування, більшовики на Сивашських укріпленнях несли охорону

досить неуважно. Всі окопи були зайняті невеликими відділами, а головні сили стояли в резерві недалеко переправ. Передмостова артилерія цілий час прострілювалась. Чонгарський міст був підмінований.

Болбочан, обраховуючи стан психології ворожого війська і його слабу поінформованість про дійсний стан річей на фронті, базував на цьому свій план здобуття сильних Сивашських укріплень.

Послана Болбочаном розвідка підтвердила його передбачення.

Наближаючись до Сиваша, Болбочан цілий час посилав телеграфом від імени розбитої ним червоної армії в «Штаб Оборони» всякого рода туманні звідомлення, запевнюючи в існуванні червоного фронту перед Сивашем.

Ешелони наближались до ст. Риково передостанньої до переправ. Передові частини Запоріжців кільцем обхопили підступи до Чонгарського мосту і не перепускали збігців.

При допомозі одного полоненого зі штабу більшовицької армії, який знав ворожий шифр, Болбочан послав донесення «Штабові Оборони», що фронт перед Сивашем прорваний, але частини під натиском ворога відходять в порядку. Першими відходять бронепотяги, забезпечуючи зади від прорвавшихся ворожих банд, які тепер ліквідуються і що взагалі відворот червоної армії йде нормально.

Не маючи других відомостей, «Штаб Оборони Кримської Республіки» мусів цьому вірити, хоч увесь час категорично вимагав подробиць. Болбочан у таких разях перервав розмову і цим ще більш збивав з пантелику Штаб Оборони, який не знав чи вірити цьому донесенню, чи ні.

Поїхати назустріч відступаючим ніхто не хо-

тів після того, як одна група відважних виїхала з Сиваша для відшукування штабу армії і налагодження зв'язку з ним — не повернула і не давала досі жадної відомості.

20 цвітня вночі Болбочан був з ешелонами в Ново-Олексіївці, яка знаходиться перед Чонгарським мостом, а передові частини наблизились аж до переправ і стали перед заставами, не вступаючи з ними в бій, а стараючись по можливості замаскувати свою прихвність. Як це де не вдалося, то старалися підшитися під більшовиків з відступаючої армії.

Таким чином передові частини могли перевірити і налагодити шини. Спішно приймалися міри до форсування Сивашських переправ.

Сиваш, або Гниле море, це плитководна затока Азовського моря між Арбатською косою з одного боку і берегами Дніпровського повіту й кримського півострова з другого боку.

Затока ця колись відкрита і глибока дякуючи м'якому і рухливому ґрунтови Азовського моря, поступово замулювалась наносами, з яких морські припливи нагромадили масу мілин і кос, котрі тут називаються пересипами.

Вузька і довга на 105 верст коса також походження — Арбатська стрілка, відділює в сучасний мент Сиваш від відкритого моря. Береги Сиваша цілком похилі, вода в ньому стояча, неприємного запаху, від чого Сиваш і носить назву Гнилого моря.

Море тут таке мілке, що в декотрих місцях треба йти від берега з версту, щоб увійти в воду поkolіна.

Суходіл з кримським півостровом в цьому місці лучить Лозово-Севастопільська залізниця, перекинута на великих мостах через Сиваш.

При таких сприяючих умовах, як: непоінформованість більшовиків та їх неухильність у справі оборони переправ, Болбочан відкинув попередній план форсування Сиваша моторовими катерами і рішив раптовим наскоком захопити безпосередньо залізничну переправу.

Наступав критичний мент.

Болбочан дав наказ форсувати переправу Чонгарського мосту.

Запоріжські бронепотяги, маючи попереду моторові дрезини наладовані першою сотнею 2-го запоріжського полку з кулеметами, під командою легендарно-хороброго сотника Зелінського, раптово кинулись на тен де пон.

Передові сторожі передмостової застави пройшли майже без спротиву і підійшли до мосту. Як тихо не підійшли бронепотяги, але з другого берега на Сальковських позиціях, всеж таки почували малу стрілянину, яка виникла в сутичці з передмостовою сторожею, спробували обороняти переправу; але було вже за пізно.

В мент відкриття загороджуючого вогню ворожими гарматами, бронепотяги були вже на мості.

Чонгарський міст був мінований, але моторові дрезини з піхотою і бронепотяги пройшли його так швидко, що більшовики не встигли в відповідний мент зірвати мін, які були сполучені з окопами електричними проводами.

І тільки тоді, коли бронепотяги і дрезини були по тій стороні греблі на лінії Сальківських окопів, сіючи смерть і розрушення навколо себе, більшовики зірвали одну міну, але ушкодження від неї були дуже малі, бо вибух був невдатний. Друга міна була своєчасно скинута з мосту в воду.

Поява бронепотягів і піхоти серед ночі в цен-

трі укріплень ворога, внесла там великий заколот.

Зпочатку більшовики не здавали собі ясно справи, що сталося. Думали, що це просто виникло непорозуміння з приводу відступу більшовицьких частин із фронту. Колиж бронепотяги відкрили повздовжний вогонь по ворожих окопах, то там зчинилася така паніка, що спросоння свої своїх почали забивати.

Перша сотня на чолі з сотником Зелінським з криком «слава» кинулася на ворожі окопи і почала вибивати відтіля більшовиків, котрі панічно втекли, залишаючи позиції.

Занявши окопи по обидва боки греблі, сотник Зелінський почав пристосовувати їх до оборони на випадок протинаступу.

Болбочан поставив у той час на другому кінці мосту батарею і наказав стріляти на випадок протинаступу. Разом з тим дав наказ переправлятися частинам групи на другий бік.

Для того, що залізничний шлях на мості був попсований вибухом міни козаки просто на руках через міст і греблю почали переносити кулемети, вози, гармати. Спішно пересувалась піхота, кіннота і на ранок позиції на лінії ст. Таганаш були закріплені за українським військом, не дивлячись на спробу протинаступу більшовицьких резерв, які хотіли зіпхнути українські частини в Гниле море.

В міру підходу головних сил, авангард наш просувався вперед.

Захоплення Сиваша було так несподіване для ворога, що він не встиг зірвати залізничного шляху. Ворог не встиг спалити навіть дерев'яного мосту, що знаходився недалеко залізничного.

Колиб Сиваш не був захоплений, завдяки вмінню Болбочана передбачити дійсний стан річей

у ворожому таборі, відгадувати його психологію і моральний стан, а також дякуючи хитрощам Болбочана — звичайним приступом його здобути булоб неможливо.

Крім того, що Сиваш по природним умовам був неприступний, він був і чудово закріплений. Уздовж усього берега Сальківських позицій, була зроблена лінія окопів з бетонними гніздами для кулеметів. Всі окопи були оббиті дошками. Артилерійські позиції були збудовані по останньому слову техніки.

Озброєні вони були далекосяжною і важкою артилерією, знятою з Севастопільських фортів і уставленою на спеціальних бетонних помостах.

Особливо багато артилерії було уставлено на відтинку проти переправи.

Всі ці гармати, як і масу другої зброї та майна, ворог не мав можливості ні евакуувати, ні зіпсувати; все це залишилось на тому самому місці, де було перед наступом.

Болбочан переправивши більшу частину своїх відділів, почав готуватись до наступу на ст. Джанокій. Він бачив, що ворог розбитий і здеморалізований і що він, згідно з виробленою вже ним тактикою, повинен переслідувати ворога, не даючи йому можливості закріпитись.

І тому, не чекаючи підходу решти сил, Болбочан розпочав наступ на вузлову станцію вже в Криму — Джанокій.

Перший етап пройдено.

В КРИМСЬКИХ СТЕПАХ

Ще в Мілітополі генерал Кош настоював, щоби при групі Болбочана були німецькі броне-

потяги, але Болбочан відмовився, мотивуючи тим, що все одно в лоб Сиваша він не візьме, а на другого роду операцію і своїх сил йому старчить.

Після захоплення Сиваша, Болбочан післав донесення про це генералові Кошові. Той однак цьому не повірив і для перевірення донесення, послав бронепотяг. З бронепотягом приїхали один німецький капітан генерального штабу і поручник Отто Кірхнер, відомий на цілу Росію власник великого видавництва в Петрограді, який явно вороже ставився до всього українського, а разом з тим і до групи Болбочана.

Німецький капітан заявив, що він післаний зі спеціальними інструкціями відносно дальших військових операцій і зразу почав вимагати, щоби німецький бронепотяг був пропущений в авангард українських військ.

Але Болбочан бронепотягу не пропустив вперед на тій підставі, що на переході Сиваша, він тільки перешкаджавби нашим операціям. Спроба бронепотягу пройти вперед без дозволу Болбочана, скінчилася невдачею.

Після захоплення Тагашана і на початку операцій проти ст. Джанокі, Болбочан зв'язався телеграфічно з генералом Кошом, який — іменем Вищої Німецької Команди — вимагав припинення операцій українських військ у Криму.

Болбочан відмовився це зробити і продовжував наступ, мотивуючи тим, що він має інструкції від Вищої Української Команди і доказував генералові Кошові, що не можна зараз спинити так успішно йдучих операцій, бо ворог — користаючи з цього — або поведе протинаступ, або розпочне грандіозну евакуацію Криму.

І не спиняючи наступу, Болбочан 22-го цвітня вечером, після невеликого бою зайняв ст. Джанкою.

Відсіля частина Запоріжців була двигнута в напрямку на Теодосію.

Джанкой це перша вузлова стація в Криму і тут початок Теодосійської залізниці. На цьому місці була колись татарська оселя, яка опустіла по виселенню Татар до Туреччини в 1860—66 роках. Тепер це було маленьке місто, яке дуже швидко розросталося.

В Джанкой група могла вже як слід розвернутись і повести інтенсивні операції.

Відступаючі частини ворога відкинута на Євпаторію і для захоплення їх у полон були послані в тім напрямку кінні відділи.

Головні сили мали своїм завданням посуватись на Симферопіль. З цією метою в Джанкой виділено частину піхоти в авангард, посаджено на тягарові самоходи і під прикриттям панцирників та причеплених до них гармат, двигнуто шосовим шляхом на Симферопіль. Цей шосовий шлях увесь час іде недалеко й рівнобіжно до залізничних шин і тому під захистом авангарду, який ішов шосовим шляхом та бронепотягів, що їхали залізницею, головні сили Кримської групи посувалися вперед ешелонами.

Це був майже тріумфальний похід. Учасники цього походу на ціле життя не забудуть його.

Була весна в цілій своїй повні, котра починається тут іще в березні місяці.

Після соляних озер і солончакового степу, який прилягає до Сиваша й відзначається червоним коліром кураю та сіравою зелениною полину та лободи, почався від Джанкой чорноземний степ. Що за багатство природи і що за краса! Безкрай килим смарагдового степу ввесь був засіяний цвітами цибулькових і лілієвих рослин, ірису і низькорослих кущів.

Татарські оселі маячили на небосхилі. Жайворонки безперестанно дзвеніли в повітрі; журавлі і дрохви ховалися в траві, настрашені шумом самоходів і потягів.

Сонце світило і гріло тут, як у нас на Україні влітку.

Треба зазначити, що кримський степ уявляє з себе рівнину, яка ступнево підвищується на південь.

По лінії Севастопільської залізниці на протязі 95 верст, між станціями Чонгар і Сарабузи, степ підіймається на 67 сажнів.

Ешелони з Запоріжцями помалу посувалися вгору. Козаки співали пісні, а дута оркестра вигравала марші. Колиб задивитися з боку на ці ешелони, то вони скоріш булиб подібні на якийсь весільний поїзд. Ніхто не думав про ті бої і ту небезпеку, яка жде їх у майбутньому.

Відродження природи, а разом з тим і відродження власної батьківщини, вносили в душу кожного старшини і козака такий запал і таку безпечність, що для нього все інше вже не грало ролі.

Ворог не робив майже жадного спротиву та і не мав він великих сил в цьому напрямку.

»Армія Кримської Республіки« була розбита під Мілітополем і відрізана. Сивашська залога розбита і примушена відступати на Євпаторію.

Одна Симферопільська залога могла захищати місто, але вона вже не мала часу на те, щоб успіїть загородити дорогу побідному українському війську.

Одержати правдиві відомости від своїх розбитих частин про стан річей на фронті »Штаб Оборони Кримської Республіки« не міг тому, що

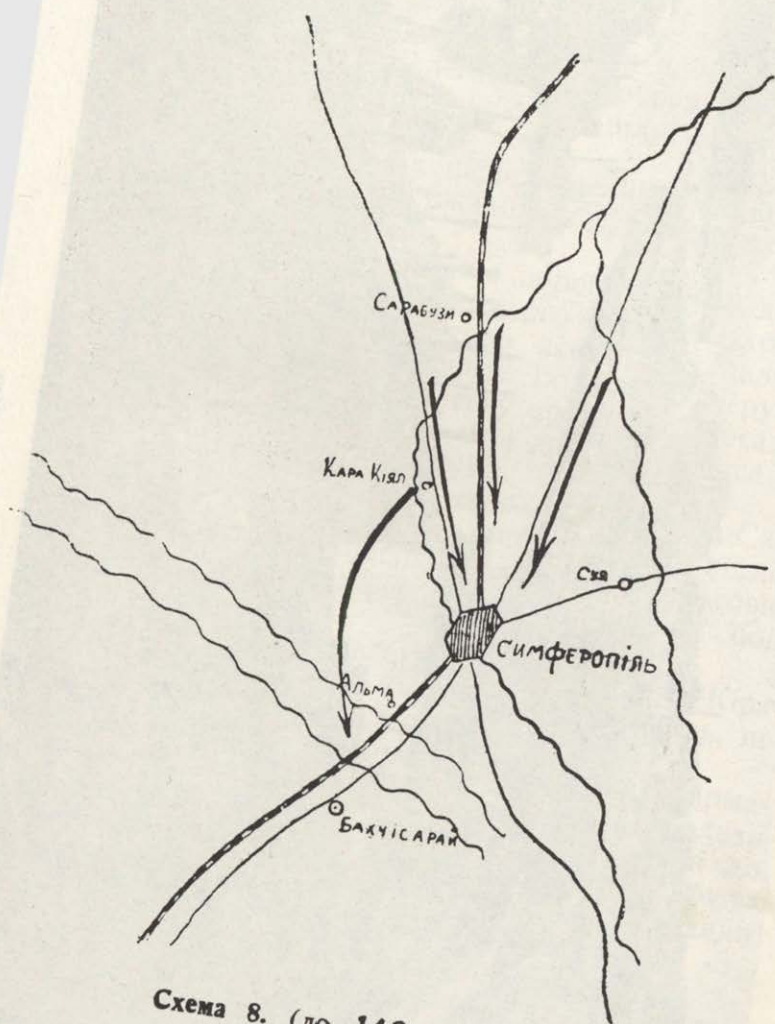
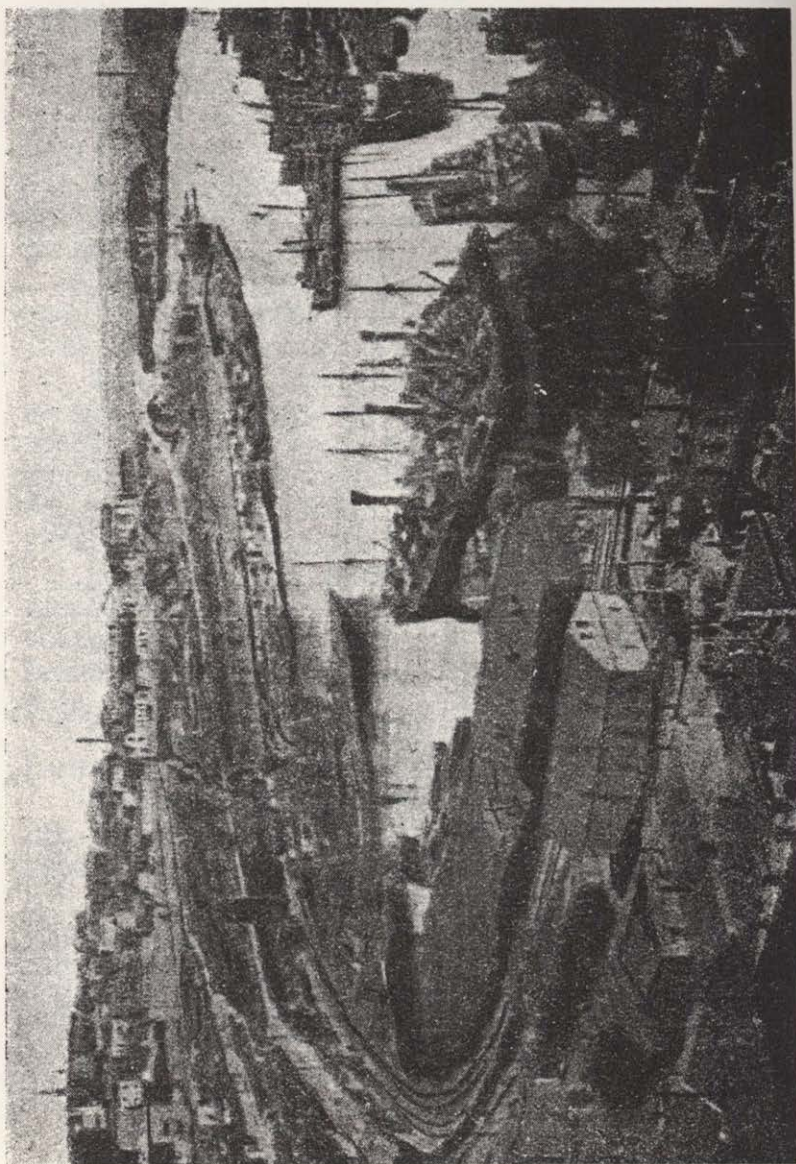

Схема 8. (до 143 стор.)

Севастопіль. Вид на пристань

Болбочан відрізав їм шлях відвороту і знищив зв'язок з головним штабом.

Маючи багато технічних засобів пересування і багато кінноти, Болбочан завжди швидше пересувався, як ворог і легко маневрував кіннотою, не даючи ворогові спочинку та відрізаючи йому шляхи відвороту.

Вечером 23 цвітня після невеликого бою здобуто ст. Сарабузи, мешканці якої дуже гостинно зустріли прибулих.

Тут одержано вісти, що ворог одержав допомогу, яка складається з великого відділу матросів і трьох бронепотягів. Стало ясным, що дальше їхати ешелонами небезпечно. Болбочан вигрузив усі самоходи, кінноту й легку артилерію, посадив на самоходи частину піхоти і двигнув це все на Симферопіль двома відділами.

Один пішов шосовим шляхом Джанкой-Симферопіль по лівому боці залізниці, а другий відділ, який складався з Гордієнківського полку, шосовим шляхом Перекоп-Симферопіль по правому боці залізниці.

Пізніше Гордієнківський кінний полк з Кіра-Кіялу, обхідним рухом минаючи Симферопіль, пішов на Бахчисар'ї.

Невеликий відділ кінноти з гірськими гарматами кинуто на Карасубазар з метою загородити дорогу допомозі, яка могла прийти з Теодосії до Симферополя. По знищенню цих частин, було наказано посуватись на Теодосію для зеднання з відділом, що наступав на Теодосію ще зі ст. Джанкой.

Залізницею посувались запоріжські бронепотяги з ешелонами.

Необхідно завважити, що татарське населення ставилося зі співчуттям і доброзичливо до україн-

ського війська й виявляло це головним чином тим, що з охотою і цілком добровільно давало вказівки про рухи і розташування більшовиків.

Від татар, наприклад, одержано відомости, що від Симферополя знову з'явилися панцирні потяги.

Справді на залізничному шляху показалося три ворожих бронепотяги, з яких вилізла юрба в 500 чоловік та почала розсипатися в лаву.

Але відділи Запоріжців одразу відкрили по них вогонь і почали заходити на флянках. Більшовики помітили цей маневр і відступили зі своїми потягами, зриваючи за собою шини.

Як видно з вище наведеного, опір більшовиків не був поважний до цього часу; вони виявили себе, або дуже обережно, або зовсім полохливо й уникали великого бою.

Так само ворожа кіннота, яка появилася була ззаду наших частин, після невеликої перестрілки з відділами нашої піхоти, відступила до селища Сарабуз Болгарський.

Інтенсивність наступу і його безупинність з одного боку, а також часті появи противника на фронті і на задах з другого боку, вимагали від українського війська виявлення найвищого напруження. Йшло воно отже без одпочинку і в день і в ночі.

СИМФЕРОПІЛЬ

Симферопіль як місце поселення відноситься до найдавніших. По Страбону ще скитський цар Скілур збудував на цьому місці Неаполіс, останки якого відкрито при розкопках.

За часів татарської династії, Симферопіль

завжди був передовим укріпленням столиці Бахчисараю проти татарських беїв.

Положений у підніжжя Кримських гір, Симферопіль служить наче границею між степом і гірською країною. Відсіля відкривається чудова панорама на ланцуг Кримських гір з горою Чатир-дагом на чолі.

Симферопіль найбільше місто в Криму.

Крим пережив усі фази, весь жах більшовицького панування.

В січні 1918 року в Бахчисараї сформувався татарський уряд, який спирався на «Курултай» — татарські установчі збори. Його підтримували деякі російські громадські діячі й усі офіцери, які перебували тоді на території Криму.

Тодіж у Симферополі сформувався «Револьюційний Штаб», який розраховував, що кримський кінний полк, усі офіцери й усі запасові полки будуть на боці цього штабу і перед такими силами матроси, які тоді були в апогееві своєї гегемонії й терору, будуть приневолені капітулювати, а від більшовиків з півночі можна буде спастись при помочі України.

Такі були пляни. Дійсність показала зовсім іншою і матроси дуже скоро зліквідували цю організацію в самому початку її діяльності.

В початках революції в Криму велась сильна українська пропаганда, а що більшість нетатарського населення була справді українського походження, то ця пропаганда найшла дуже вдячний ґрунт. Поступово українізувалося багато військових частин, а головним чином, флотська тяжка батарея, що охороняла вхід у затоку Керч.

Пізніше ця батарея вирятувала місто від більшовиків.

Ще в середині грудня 1917 р. матроси роз-

стріляли в Севастополі 128 морських офіцерів, котрих потім вкинули на дно Південної бухти.

Коли після цього місцеве татарське населення при допомозі офіцерів, почало готуватись до визволення свого краю, матроси, зліквідувавши ці заміри, почали другу фазу терору і розстрілів, переважно офіцерів.

В лютні 1918 року в одному Севастополі розстріляно 800 офіцерів.

Крім того кілька міноносців спрямовано в Ялту, Алушту, Теодосію і, ніде не зустрічаючи спротиву, матроси розстріляли в Ялті 80 офіцерів, в Теодосії 60 і в Алушті кілька старих димісіонованих офіцерів. У Євпаторії 46 чоловік офіцерів зі звязаними руками вишиковано на борту транспорта і оден матрос ногою спихав їх у море, де вони всі й потонули.

В Симферополі розстріляно 100 офіцерів і 60 чоловіка цивільних *).

Налякане і стероризоване населення Криму ждало часу, коли то його звільнять від більшовицького жаху.

Після бою бронепотягів ворога з нашим авангардом й бронепотягами за ст. Сарабузи, в Симферополі зрозуміли, що українське військо зовсім близько.

Але прийняти якісь міри «Штаб Оборони» вже не встиг, бо відділ Запоріжців, який наступав шляхом Джанкой-Симферопіль, у 10 годин ранку 24 цвітня нагло вскочив у Симферопіль.

Натомість другий відділ, який посувався шляхом Перекоп-Симферопіль і складався виключно з кінноти на чолі з Гордієнківським полком, пішов горними стежками з Кара-Кіял на Бахчисарай.

*) Архив Русской Революції т. XIII.

Трудно уявити собі паніку, яка зчинилася в місті, коли авангард першого відділу вдерся на самоходах у самий центр Симферополя, де знаходився «Штаб Оборони Кримської Республіки».

Залога Симферополя розсипалась по цілому місту, не виявляючи жадного спротиву. Населення міста, не орієнтуючись зі страху поховалося. Ввесь «Штаб Оборони» в комплекті захопили в полон наші війська.

Тимчасом головні сили Кримської групи наближались до міста.

В «Штабі Оборони» до рук українського війська дісталася скарбниця, все листування, документи, проекти, мапи і т. д. Крім того захоплено цікаві документи про укріплення Сиваша. Будова цих фортів обійшлась більшовикам у три мільйони рублів.

Роботи виконувала спеціальна комісія інженірів, по останніх вимогах військової техніки, під доглядом комісара Чорноморського флоту Спіро.

Неприступність Сиваша була очевидна і пізніше Москва довго не могла зрозуміти причини такого скорого падіння Криму.

Зі заяв головного Комісара Чорноморського флоту, який брав діяльну участь в організації оборони суходолу Криму, Перекоп був закріплений так добре, що на ньому можна було триматись, не пускаючи ворога, досить довгий час. *)

Тут-же з документів «Штабу Оборони» довідалися, що розбиті й одкинуті на беріг моря під Мілітополем більшовицькі частини, концентруються в районі берегових сіл Степанівка і Курілівка, де за ними послані спеціальні судна і що

*) Архив Рус. Рев. т. XIV.

ці недобитки під охороною міноносців будуть відправлені для реорганізації в м. Темрюк, порт на Азовському морі. Крім того захоплено ще багато іншого цікавого матеріалу.

В дві години по зайняттю нашим авангардом Симферополя, прибули головні сили українського війська ешелонами з бронепотягами і штаб Кримської групи.

Зараз-же приступлено до планового очищення міста від більшовиків, котрі з приводу наглого захоплення міста, не встигли його залишити.

Місто обнято тісним кордоном. Всі виходи замкнено й почалося виловлювання більшовиків.

Між іншим, поява українських військ у Симферополі й захоплення «Штабу Оборони Кримської Республіки» було таке нагле й несподіване для більшовиків, що вони не встигли своєчасно повідомити про це Севастопіль, який нічого не догадуючись, ще чотири години підтримував телеграфічний і телефонічний зв'язок з Симферополем.

Штаб Кримської групи, використовуючи полонених зі «Штабу Оборони», діставав з Севастополя цінні відомості про настрій і плани більшовиків.

З балачок по телефону було видно, що більшовики в Севастополі зовсім втратили надію на втримання Криму, втратили навіть надію на втримання самого Севастополя.

Часто повторювали вираз: «Прідьотся, таваріщі, садітца в бухту на дно».

Дуже цікавилися Українцями, яких називали «Гайдамаками», а один комісар навіть висловився, що краще булоб на випадок капітуляції Севастополя, здати його Українцям, а не Німцям.

З цих балачок було рівнож відомо, що в Севастополі заклався «Комітет Оборони», в склад

якого ввійшли і небільшовики, а навіть оставші від розгрому морські офіцери.

Севастопіль увесь час лаяв «Штаб Оборони» за його млявість й інертність заходів виявлених для затримання ворожого наступу.

З Севастополя післано спеціального комісара, який повинен був взяти оборону Симферополя в свої руки й організувати фронт по лінії Косланітська Затока-Сарабузи-Граматиково.

З цією метою вислано залізничним шляхом на Симферопіль великі відділи матросів.

Комісар зі штабом виїхав самоходами по шосе.

Для затримання цього комісара спеціально вислано самоходовий відділ з одним автопанцирником. Всі ці відомости діставалися до нас телеграфічно.

Коли більшовицького комісара наш відділ затримав під Симферополем, він ніяк не міг зрозуміти, що сталося.

Зпочатку вважав, що з ним жартують, а потім рішив, що залога Симферополя збунтувалась проти совітської влади і тому став погрожувати репресіями; все одразу зрозумів тоді аж, коли його привели в штаб групи.

Після підходу головних українських сил до Симферополя, наші бронепотяги зразуж висунулись за місто на лінію ст. Альма, а до вечера 24 цвітня за допомогою Гордієнківського полку і добровольців татар, просунулись на лінію Бахчисарая.

На Симферопільському залізничному двірці полковника Болбочана зустріла депутація від місцевого Самоврядування, котра в імени цілого населення Симферополя щиро його витала, як свого вибавителя. Витала в його особі Українську Армію і отверто виявляла свою радість з того,

що Симферопіль зайняли українські війська, а не німецькі.

Депутація просила Болбочана відвідати міське Самоврядування, яке зібралося в повному складі, для того, щоби привітати українське військо і українську владу.

Болбочан зпочатку відмовився, бажаючи негайно вирушити в напрямку Альма-Бахчисарай, але коли довідався, що для цього прийдеться перетворювати ешелони, які були задовгі для цього шляху, рішив поїхати.

Віддавши наказ про скорочення потягів і про пересування кінноти з гірськими гарматами, гірськими стежками в напрямку на Бахчисарай, Болбочан поїхав з депутацією в міське Самоправління.

Ніде по всій Україні не зустрічали українського війська з таким ентузіазмом, з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя.

Всі вулиці були удекоровані цвітами й переповнені публікою, яка радісно витала Болбочана.

Всю дорогу за самоходом бігла тисячна юрба народу, котра провожала побідника і свого визволителя з таким запалом, з таким ентузіазмом, якому немає порівняння, якого ніколи не можна забути.

По приїзді до салі засідань Самоврядування і після привітальних промов, президія Самоврядування тут-же звернулася до Болбочана з проханням, щоби він як найскорше призначив для міста українську адміністрацію і військову владу, обіцяючи зі свого боку допомогти війську, чим буде можливим.

Як не прикро було Болбочанові, але він по-

винен був признатись, що доручення на утворення української влади в Криму він не має.

Тоді президія просила Болбочана довести до відома Українського Уряду, що населення міста радо буде бачити в себе українську владу. І тут же зразу було запропоновано достарчити війську все необхідне.

Рівнож звернулись до Болбочана і представники кримського кінного полку, який розброєний більшовиками стояв у місті, з проханням прийняти його в склад української армії і направити для боротьби з більшовиками.

Болбочан дав свою згоду і направив цей полк на зеднання з кіннотою, яка посувалась на Бахчисарай.

Подякувавши за привитання й щире зустріч. Болбочан відіхав на двірець, щоби з ешелонами вирушити даліше.

Але ця мимовільна задержка Болбочана й ешелонів в Симферополі, мала фатальні наслідки для успішного перебігу дальшого наступу українського війська.

На двірці Болбочан застав представників німецької команди, котрі прибули з Джанкою на спеціальному бронепотягові.

Вони від імени Німецької Вищої Команди на Україні, вимагали негайного припинення всіх наступних операцій і загрожували, що в противному разі, німецьке військо буде себе вважати в стані війни з Кримською групою і силою приневолить виконати вимагання своєї команди.

З таким станом річей Болбочан мусів рахуватись, але рівночасно й мусів виконати наказ свого Уряду про захоплення Севастополя. З цією метою він дав згоду на припинення операцій до моменту прибуття генерала Коша зі штабом в Сим-

феропіль, з котрим він гадав цю справу вирішити в дусі прихильнім для нашої справи.

Але всеж таки Болбочан не припинив операцій тих військ, що в цей час були на лінії ст. Альма і на підступах Бахчисараю. Навпаки, він дав наказ, щоби вночі всі останні кінні частини вирушили на приєднання до кінноти, котра оперувала вже під Бахчисараєм.

Рівночасно наказав, щоби піхота, яка зможе вміститись на самоходах разом з автопанцирним дивізіоном вирушила вночі для приєднання на Бахчисарай, звідкіля спільними силами з кіннотою вдарить на Севастопіль, виділяючи заслон на Ялту.

В той час група мала багато самоходів, а до того дістала ще їх досить у Симферополі, так що сміло могла підняти до 1000 чоловік й кинути їх у якому небудь напрямку. Крім того на буксир взято гірські гармати, які якраз були придатні для операцій у цій місцевості.

Кіннота групи підсилена Кримським кінним полком і добровольцями, мала до півтора тисячі шабель.

Таким чином, підсилена піхотою на самоходах, гарматами й автопанцирниками кіннота була здібною до самостійного продовжування операцій до того менту, коли прибуде генерал Кош.

Цим хотів Болбочан обійти вимоги німецьких представників, які рахуючи, що всі українські сили скупчені в ешелонах, вимагали тільки, щоб ці ешелони далі не пересувались.

Для виконання цих вимог Німці поставили свій бронепотяг на вихідних стрілках, загороджуючи шлях ешелонам у напрямку на Бахчисарай.

Відносно запорізьких бронепотягів, які в той час були на лінії Бахчисараю, Німці заявили,

що ці бронепотяги можуть продовжувати свої операції.

Болбочан дав наказ бронепотягам помагати кінноті, а сам почав готувати нічний виступ самоходового відділу, а також чекати на генерала Коша й телеграфічний зв'язок з Урядом у Києві.

Зв'язок з урядом було трудно налагодити тому, що Німці зайняли ст. Джанкой і перешкоджали сполученню з Києвом.

КОНФЛІКТ З НІМЦЯМИ

На вечір 24 цвітня замість очікуваних ешелонів решти частин Кримської групи, підійшли ешелони з Німцями.

Виявилось, що Німці зайняли Джанкой, перервали телеграфічне сполучення, затримали там українські ешелони і пропустили свої, які оце й прибули до Симферополя.

Правда Німців прибуло небагато, не більш одного куріня, але вони зруйнували цілий плян Болбочана.

Зпочатку німецькі представники зовсім не цікавилися нічим, крім ешелонів групи, але з прибуттям німецького війська, вони поставили вимогу, щоб ніякі частини ні кінні, ні самоходові не залишали міста без їх відома і згоди. Крім того Німці почали вишукувати самоходи групи і ставити біля них свою варту.

Це остаточно зруйнувало плян посилки піхоти. Правда, кіннота встигла вирушити, але сама без піхоти не була настільки міцною, щоб самостійно провадити успішні операції проти Севастополя.

Через такий стан річей полковник Болбочан

наказав кінноті спробувати підняти місцеве гірське населення, зміцнитись за його кошт і розпочати операції проти Севастополя.

Всією кіннотою керував командир Гордієнківського полку полковник Петрів.

24-го цвітня вечером прибув генерал Кош зі штабом і цілою своєю дивізією. Він одразу наказав своїм частинам зайняти всі інституції в місті й вимагати, щоб українське військо звільняло їх на тій підставі, що Крим згідно з Берестейським трактатом не належить до України й українське військо повинно залишити його межі.

Болбочан не міг заперечити цього, бо в дійсності воно так було і тому передав усі встанови, які до того часу займали Запоріжці.

Прийшлося стягати військо й залишити місто, ладуючись в ешелони.

Особливо вперто обстоював Болбочан передачу залізничного двірця, котрий йому потрібний був для того, щоби звязатися з Урядом, але в кінці мусів і його відступити.

Рано 25 цвітня одержано донесення, що кіннота міцно зайняла Бахчисарай, а розізди доходять до Бельбека. В той-же час одержано донесення, що запоріжські бронепотяги не мають палива і що їх треба або змінити, або підвести палива, в противному разі ворог може їх знищити.

Крім того одержано відомости, що ворог починає проявляти активність і готується до наступу на Симферопіль.

В 10 годин ранку 25 цвітня Болбочан був у генерала Коша, який прийняв його ввічливо, але вигляд мав дуже збентежений.

Він скерував Болбочана до свого начальника штабу, щоб вони обговорили ситуацію. Розмова провадилась через перекладчика німецького по-

ручника Отто Кірхнера, який і раніш багато шкодив українському війську.

Начальник штабу заявив Болбочанові, що до одержання дальших інструкцій від Німецької й Української Вищих Команд, він абсолютно забороняє, без його дозволу, якеб то не було пересування українських військ у кожному напрямку. Абсолютно забороняє користуватись телеграфом і телефоном і біля цих апаратів виставляє свою варту.

Він зажадав негайного припинення операцій кінноти і бронепотягів і повернення їх у Симферопіль. Для цього дозволяє послать спеціальний відділ для розшукування їх.

Коли Болбочан пробував протестувати, начальник штабу зимно зазначив: »Я зовсім не знаю, до якої армії належить ваша група і можна передбачать, що ваша група йде на зеднання з більшовиками, бо Українське Військове Міністерство на моє запитання, з якою метою воно посилає вашу групу на територію Криму, відповіло, що абсолютно нічого не знає за таку групу і жадних завдань для операцій у Криму ніякому відділові не давало; Український Уряд рахує Крим цілком самостійною державою«.

»Не можу цьому повірити — відповів Болбочан — тому що маю уповажнення свого Уряду до тих операцій, які я провожу на території Криму«.

»В такому разі прошу мені показати той наказ Уряду, на підставі якого ви провадите наступ на Крим«.

Болбочан маючи наказ таємний, не міг його пред'явити начальникові штабу, тому відповів:

»Наказ я одержав в устній формі від командира запоріжського корпусу генерала Натієва«.

На це начальник штабу з іронією зазначив:
»Такі накази устно не передаються«.

»В такому разі прошу дозволу перебалакати по телеграфу з Військовим Міністерством і Урядом«.

»Український Уряд знає про перебування вашої групи на території Криму, але сам Уряд не виявив бажання перебалакати з вами і взагалі зазначив, що ніякого відділу належного до Української Армії в Крим він не посилав.

Ви самі зрозумієте, що після такої заяви Уряду, я не можу дати вам дозволу на розмову з Києвом.

Крім того я забороняю відпуск козаків з ешелонів до міста і всякий Запорожець затриманий у місті, буде арештований. Дальша доля відношень між українським і німецьким військом буде залежати від інструкцій обидвох Вищих Союзних Команд. А на разі я вас прошу негайно відкликати вашу кінноту і бронепотяги«.

»Відкликати бронепотяги я погоджуюся і це негайно зроблю, але відкликати кінноту я не маю можливости, бо завдяки вашим розпорядкам і поведенню ваших військ, я під цю пору не знаю, де вона знаходиться і звязок з нею порваний«.

І тільки після довгих вагань начальник штабу дав дозвіл на пропуск з ст. Джанкой господарських ешелонів з продуктами потрібними для групи.

На цьому закінчилася розмова і Болбочан залишив штаб німецької дивізії. В ночі він таємно від Німців послав наказ полковникові Петрову негайно прибути в Симферопіль, для обговорення складної ситуації.

Одночасно з наказом про прибуття господарських ешелонів зі ст. Джанкой, Болбочан послав

донесення про положення командирові корпусу отаманові Натієву, з проханням приїхати до Симферополя. Це теж було зроблено таємно від Німців.

Крім цього він почав пробувати звязатись з Києвом, помимо Німців, для чого запоріжські телеграфісти включилися в лінію окремим апаратом.

Розпочато переговори з місцевим населенням, котре через представників пропонувало свої послуги в улагодженню непорозумінь між українським і німецьким військом. З цією метою представники громадських організацій неоднократно бували в генерала Коша й обстоювали інтереси українського війська. Вони пропонували Болбочанові свої услуги активного виступу, на випадок дальшого загострення відносин, аж до збройної боротьби включно. А можливість збройної боротьби передбачалось, бо Болбочан бачив, що Німці поступово починають пред'являти групі все нові і нові вимогання, яких вона не могла виконати. Але він рішив ні в якому разі не залишати території Криму без певного наказу Українського Уряду, хоч Німці вже натякували на це. В остаточному випадку рішив розпочати збройну боротьбу, якби Німці схотіли силою примусити його до цього.

Місцеве населення ввесь час виявляло свої симпатії українському війську, прохало залишитись, не покидати Криму й обіцяло на випадок боротьби стати на бік Запоріжців.

Треба зазначити, що такі пропозиції приходили не тільки від українського населення, але і від татарського, а навіть робітники прислали свою делегацію, котра зазначила, що вони вже почали готуватись до збройної боротьби.

Татари так ті просто просили розпочинати збройну боротьбу, бо Німці, мовляв, не мали права на нашій землі предявляти таких вимог українському війську.

Треба було багато такту з боку Болбочана, щоб усі ці бажання, пропозиції й вимагання скерувати в корисний для справи бік й уникнути всього того, що могло би принести шкоду як війську, так і Українській Державі. Треба було уникнути збройного конфлікту з Німцями, памятаючи, що Центральна Рада й Український Уряд своєю політикою й соціалістичними експериментами підірвали свій престиж і престиж Української Держави.

Німці почали тратити віру, що Українці зможуть збудувати свою державу, що вони державнодумачі і здібні до творчої роботи.

Вже в той час ходили слухи, які не оминули й Болбочана, що Німці стративши надію на збудування Української Держави доброю волею народу, приходили до думки оголошення окупації українських губерній і знесення всякої самостійної влади. В такому випадку знищено б усякі прояви українського національного життя і Німці рахували б окуповану Україну, як звичайну частину Росії.

Про можливість цього свідчать теперішні спомини М. Н. Могилянського, який тоді займав в Уряді досить високе становище.

»Через два місяці перебування в Київі — пише Могилянський — Німці й австрійці, які займали Одесу, послали в Берлін і Відень змістовні доклади в тотожні редакції. Німецька Вища Команда, яка складала цей доклад, доносила, що зі всіх інституцій на Україні єдиною стоящою на висоті завдання і маючою авторитет серед насе-

лення — це суд і його діячі, всеж останнє далеко не на висоті свого завдання.

Коли трохи вдосконалити устарівші деякі закони, то опираючись на суд і військову силу, можна правити країною. Далі доклад красномовно доказував, що існуюче правительство не в силі встановити в країні необхідного ладу й порядку. Загальний-же висновок той, що бажано оголосити відкрито і легально окупацію краю німецькою військовою силою.

Це було 20 цвітня місяця 1918 року *).

Болбочан розумів, що ніяке повстання не в силі справитися з німецькою армією, як це гадали наші політики з Центральної Ради.

А трудно було стримати наростаючу злобу і гнів війська та населення проти поведінки Німців.

В той час ніхто не знав, що в цьому всьому більше як Німці завинив наш Уряд.

Тоді Болбочан не вірив начальникові штабу німецької дивізії ген. Коша і його ревеляційним завіdomленням про становище Уряду до Кримської групи. Він уважав це за неправду і тому про це нікому до часу не говорив, щоб не викликати в війську небажаних розмов і не вносити заклопоту.

А військо все більш і більш просякало ненавистю до Німців.

Тимчасом повернулись бронепотяги з Бахчисараю, залога яких з запалом розповідала про успішні бої з ворогом, про ентузіастичну зустріч населенням наших військ, яке допомагало війську чим тільки могло і робило це з великою охотою. Відділ збільшився в кілька раз. Кожний броне-

*) Архив Русской Революции. т. XI.

потяг на позиції мав до свого розпорядження по кілька сотень добровольців татар, котрі щиро допомагали українському війську і слухались його безперечно.

Як колись за часів Хмельницького, коли він єднався з Тугай беєм, тепер новітні Запоріжці лучилися з татарами проти одного спільного ворога.

Приймаючи це під увагу, сміло можна було розраховувати на успішні операції українських військ проти Севастополя й одночасно проти Ялти.

Розповідали про ту розпуку, яка огорнула населення, коли воно довідалося, що бронепотяги відходять назад до Симферополя й покидають їх.

Боляче було дивитись на їх горе, коли вони дізналися, що більшовики готуються вести протинаступ на Симферопіль.

Ясно було, що з відходом бронепотягів населенню самому не під силу буде справитися з цим наступом.

Кіннота в цей час вела завзятий бій з ворогом в напрямку Ялти з успіхом по нашому боці, але відступ бронепотягів і відділу піхоти котрий був при бронепотягах, погіршив її положення.

Місцеве гірське населення плакало, дивлячись на відворот українського війська і ховалося з родинами в горах, боячись пімсти більшовиків.

Все це страшенно обурювало Запоріжців і викликало ворожий настрій проти Німців, яких вже тоді прибуло дуже багато.

І весь час підходили нові ешелони з німецьким військом, котре не йшло далше, а розташовувалося біля Симферополя.

Це вносило ще більший неспокій у ряди За-

поріжців і не давало певности, що конфлікт не скінчиться збройною боротьбою.

По мірі підходу німецьких військ, тон німецької команди ставав усе гостріший. Треба зазначити, що в цьому, мабуть, багато був винний німецький перекладчик поручник Отто Кірхнер, який дуже вороже ставився до всього українського. Він свято служив своїй другій батьківщині Росії там, де це не шкодило його першій батьківщині Німеччині. Підчас розмов старався він викликати Болбочана на якийсь необачний крок. І багато зусиль потребував Болбочан, щоб не дати можливості цьому добродієві спровокувати себе.

За цей час добровольці численно вступали в ряди Запоріжців, особливо татари, котрі приходили з кіньми й зброєю та зі слізми на очах просили зарахувати їх до українського війська і дати їм можливість приймати участь в визволенню рідного краю.

Їх зразу вступило так багато, що Болбочан думав сформувати з татар окрему кінну дивізію, яка входилаб у склад Кримської групи.

Це йшло назустріч тим бажанням, які в Симферополі висловили представники татарських організацій Болбочанові. Для цього Болбочан думав використати кадр Кримського кінного полку. Татари чудові кіннотчики і вони значно зміцнилиб Запоріжців.

Крім того формуванням татарської туземної дивізії досягалося цього, що колиб Німці не дали змоги Кримській групі наступати на Севастопіль і зажадали повороту всієї запорізької кінноти, то частина цієї кінноти могла вернутись, а частина могла ввійти в склад туземної дивізії і продовжу-

вати операції. Але наступні події знівечили цей плян Болбочана.

На нараді Болбочана з полковником Петровим, який прибув до Симферополя, вирішено, що шлях Бахчисарай - Севастопіль кіннота повинна залишити і піти в гори, де легше було сховатися від Німців, та продовжувати операції на Севастопіль і Ялту без їх відома. Крім того вирішено, що Криму в ніякому випадку, без особливого наказу Уряду, не залишати, а колиб Німці вимагали й пробували силою змусити до цього, то прийняти бій і збройно спротивитись.

На цей випадок був вироблений плян, пересланий пізніше в усі частини групи, які оперували в різних напрямках. Полягав він на слідуючому:

Частини, котрі розташовані в Джанкой, мусять раптово обеззброїти німецькі частини в своєму районі, зайняти Сиваш і не допустити підходу допомоги Німцям. Допомогати в цьому їм повинен був відділ, котрий оперував у напрямку на Теодосію і в той час уже був під Теодосією. Цей відділ мав залишити заслон проти більшовиків, а самому допомагати обороняти Сиваш, пустивши кінноту на Перекоп. На Перекоп мала вирушити і кіннота оперуюча в районі Євпаторії. Обеззброєння Німців в Симферополі мали зробити головні сили Кримської групи.

Полковник Петрів з кіннотою мав далше продовжувати операції проти більшовиків, виділивши невеликий відділ, на випадок потреби допомоги в обеззброюванні Німців. Було суворо наказано зробити ці операції рішучо, але після цього обходитись з обеззброєними Німцями, як мога краще, підкреслюючи, що вони самі це викликали.

Операція ця мала бути зроблена тільки тоді,

колиб Німці хотіли примусити Запоріжців вийти з Криму.

На випадок, якби Уряд наказав залишити Крим, виконати це безперечно.

Колиб німецький корпус, який повинен був наступати на Перекоп, уже зайняв його, а Німці хотілиб силою вишхати Запоріжців, вироблено другий плян.

В цьому випадку всі частини Кримської групи мали пробиватися на Теодосію, зайняти від більшовиків Керченський півострів, утворити оборонну лінію між Арбатською і Теодосійською затоками і, зв'язавшись з Урядом, чекати дальших вказівок. Колиб Німці розпочали операції проти Запоріжців, оборонятись і притягти до боротьби місцеве населення. Зайняти кріпости Керч і Епікале і навязати зв'язок з Кубанню.

Весь час у наказах підкреслювалось, що цей плян повинен бути виконаний на спеціальний доповнюючий наказ полковника Болбочана і тільки під його керівництвом.

А відомости про те, що Німці вже готуються до акції проти Запоріжців були, по мимо того, що поручник Отто Кірхнер загрожував цим уже давно.

В день було помітно групування німецьких військ. Так ще 25 цвітня о 2-гій годині по полудні на околичних горах Симферополя Німці почали уставляти батерії, спрямовані на ешелони Запоріжців. Коли запитали про ціль цієї установки, то начальник штабу через Отто Кірхнера передав, що ці міри приймаються на випадок розрухів у місті.

Крім цього Німці почали будувати окопи навколо розташування запоріжських ешелонів мотивуючи це звичайними виравами свого війська.

Болбочан розумів, що це все готується проти його групи, але нічого не міг зробити, бо Німці не відкривали своїх карт.

Запоріжці бачучи це хвилювались і треба було Болбочанові з перших же днів впровадити муштрові навчання, щоб одвернути увагу мужви й не дати нагромаджуватись серед неї тій ненависти, яку викликали учинки Німців.

Рано 26 цвітня одержано відомість, що командир запорізьського корпусу отаман Натієв, ще вночі виїхав спеціальним потягом до Симферополя.

Зв'язок з Київом ніяк не налагоджувався.

Звістка про приїзд отамана Натієва дуже обрадувала Болбочана. Отаман Натієв був увесь час в зв'язку з Українським урядом і Німецькою Вищою Командою, тому він мусів бути в курсі справи і знайомим з поглядами як перших, так і других на кримський конфлікт. Порада отамана Натієва для полковника Болбочана була дуже цінною.

Крім того треба зазначити, що Болбочан ще в Мілітополі мусів увійти в підлеглість генералові Кошові, як вищому в ранзі і який у даному випадку являвся його начальником, що дуже зв'язувало Болбочана в балачках з Німцями, а ті цим часто користувались.

Отаман Натієв являвся командиром Окремого Запорізьського Корпусу, мав права командуючого армією і таким чином був старшим від генерала Коша, який був тільки командиром дивізії з окремим завданням. А в німецькій армії субординація була дуже розвинута і вони зі старшими дуже рахувались.

Тимчасом відношення поміж Німцями і Запоріжцями ще більш загострилися.

Ранком 26 цвітня частини, які вийшли на муштру, завважили, що Німці почали поступово займати раніш приготовані окопи, почали уставляти кулемети, а в горах появилoся ще більше гармат.

Одночасно з тим Німці сильним відділом військ обставили всі вулиці, які прилягали до залізничного двірця і таким чином щільно обхопили в міцне кільце українське військо. Після цього Німці заявили, що Запоріжцям абсолютно забороняється вихід за лінію оточення.

Наступав критичний мент.

Болбочан знав, що найменший знак з його боку в ворожу сторону, кине цілу групу на Німців і поллється кров, яка може страшно заважити на терезах Уряду й Української Держави.

Крім того Уряд сам успів багато зробити, щоби підорвати довіря Німців, а цей факт мігби до решти його згубити.

Споминаючи слова начальника штабу німецької дивізії, Болбочан бачив, що Уряд сам губив своїми руками єдину національно-свідому частину, яка могла йому перешкаджати в його соціалістичних експериментах.

Атжеж був наказ, по вирушенню групи з Харкова, що після звільнення Таврії, група мусить підлягати Капканові, який був призначений туди губерніяльним командантом.

На це ще тоді Болбочан заявив, що вважає це за неможливе.

Ходили чутки ще підчас вирушення Запоріжців у похід на Крим, що Уряд нарочно виправляє найбільш «реакційні» частини.

Все це заставило Болбочана замислитись над ступінню вини Німців у цьому конфлікті. Він

рішив використати всі засоби до мирного розрішення конфлікту.

Якраз одержано відомости, що Німці Перекоп вже перейшли і що кіннота їх просувається до Симферополя, роблячи великі переходи. В Джанкой прибув штаб нової німецької дивізії.

Плян зайняття й очищення Криму від Німців відпадав. Зоставався для виконання тільки другий план с. т. захоплення Керченського півострова. Фронт суходолу на Керченському півострові був невеличкий, береги його і проливи були міновані й недоступні для флота. Кріпости Керч і Енікале панували над проливами.

Не дивлячись на те, що Німці весь час старалися зруйнувати звязок, який існував між усіма частинами групи, котрі оперували в різних напрямках — він стало підтримувався. Дуже багато в цьому випадку допомагало співчуття населення, котре робило все, що було в його силі, щоб допомогти українському війську. Навіть залізничний телеграф працював таємно від Німців для нас.

Охорону цілої кримської групи доручив Болбочан 2-гому пішому запоріжському полкові, який був більш дисциплінований і складався в головній своїй масі з інтелігенції, чим забезпечував групу від можливих ексцесів, або випадків з боку менш стриманих частин у відношенні до Німців.

Після цього віддав розпорядження бути готовим всім частинам до збройної боротьби.

УЛЬТИМАТ НІМЦІВ ЗАПОРІЖЦЯМ

26 цвітня в 12 годин дня прибула на двірць делегація від генерала Коша, в склад якої входив

і поручник Отто Кірхнер. Вони в імені німецької команди предявили слідуючі вимоги: по перше здача зброї і всього військового майна Німцям, по друге залишення границь Криму на положенню цивільних інтернованих, а не як українське військо і по третє звільнення усіх добровольців, набраних на території Криму.

Ці вимоги німецька делегація базувала на тому, що Український Уряд признав Крим самостійною державою і заявив, що жадних українських частин там не повинно бути.

Про дальшу долю Запоріжців по виїзді з Криму не говорилося нічого. Зі слів делегації можна було тільки довідатися, що це буде залежати від Української і Німецької Вищих Команд.

Предбачення Болбочана здійснились. Німці предявили такі вимоги, на які він не міг погодитися ні в якому разі і тому він рішучо заявив делегації, що Запоріжці всі ляжуть як оден, але цих вимог не виконають. І щоби дати зрозуміти делегації, що це не проста погроза, він у її присутности видав наказ Запоріжцям шикуватись до бою.

»Я з свого боку — звернувся Болбочан до делегації — ставлю вимогу допустити мене до апарату, щоби звязатися з Урядом, бо тільки за згодою Уряду, на його формальний наказ і зі зброєю в руках залишить моя група територію Криму. Словам же вашим про становище Уряду в цій справі я не можу йняти віри і тому мушу особисто з Урядом переговорити. Крім того прошу ваші вимоги представити мені в писаній формі«.

Делегація, не даючи відповіді на вимоги Болбочана, запитала:

»Чому ви не хочете показати нам наказу даного вам Вищою Українською Командою, на під-

ставі якого ви провадили наступні операції на території Криму? Українське Військове Міністерство заперечує нам у дорученню вам такого наказу».

В Болбочана був наказ, але таємний і написаний в таких виразах відносно Німців, що він не міг його представити, не дискредитуючи Уряду.

»Наказ я одержав устний і на підставі його провадив операції, але скоро приїде командир окремого запорізького корпусу генерал Натієв, якому підлягає моя група і який мабуть має при собі наказ писаний».

»Що до приїзду генерала Натієва, то ви, пане полковнику, мабуть помиляєтесь. Він сюди може приїхати тільки за нашою згодою, але такої генерал Натієв ще в нас не просив».

Болбочан не сперечався, бо знав, що Натієв уже виїхав з Джанкой, але боявся, що він приїде за пізно і боротьба розпочнеться.

Делегація, почувши від Болбочана рішучу відповідь, бачила на власні очі, як Запоріжці зі співами шикувалися до бою і як це зле впливало на німецьких жовнірів. Видно було, що в них не було жадного бажання битися з Запоріжцями, котрих нераз бачили в боях і привикли їх поважати.

Тимчасом у деяких місцях Німці почали відходити під натиском 2-го запорізького полку, правда, натиском не збройним.

Переговори відбувалися в будинку залізничного двірця. Генерал Кош ще перед цим звечера залишив двірць і з цілим штабом перейшов у місто.

На пероні двірця стояло 4 німецькі кулемети з обслугою, які були спрямовані в бік запорізьких ешелонів. Запоріжці, готуючись до бою,

почали займати таке положення, в якому було б зручніше і краще прийняти бій.

Перша сотня 2-го запоріжського полку під командою сотника Зелінського, котра згідно з планом Болбочана, мала зайняти залізничний двірць і пробиватися в місто, на очах делегації вишикувалась перед двірцем, по команді розділилася на відділи і рушила на німецькі кулемети, які стояли на пероні. Німці з переляку очистили перон, залишаючи 4 кулемети. Сотня не рушила німецьких кулеметів і тільки люфа до люфи поставили свої кулемети.

Це зробило велике вражіння на німецьку делегацію і коли вона довідалась, що по цілому фронті оточення Запоріжці так само щільно наблизились до розположення Німців і що в багатьох місцях відбулося то, що тут на пероні с. т. Німці повтікали, делегація зовсім змішалася.

Дійсно, Запоріжці всюди наблизились до оточення Німців і проти кожного німецького кулемета, виставили свої кулемети.

Прощаючись делегація заявила Болбочанові:

»Даємо вам і вашим частинам 6 годин часу на прийняття ~~ваших~~ вимог. В разі неприйняття їх, проти вашої групи буде розпочата збройна акція«, але в кінці делегація змінила тон і сказала, що йде з докладом до генерала Коша і надіється, що конфлікт вдасться залагодити.

Тоді Болбочан пред'явив делегації свої вимоги в писаній формі, які вона повинна була представити генералові Кошові. На це делегація запитала Болбочана:

»Чи згодитесь ви проїхати до генерала Коша для особистих переговорів, в випадку, коли це буде потрібним?«

»Бажаючи розрішити конфлікт мирним шля-

хом, поїду до генерала Коша, не дивлячись на те, що ваш штаб так нетактовно веде себе як у відношенню до мене, так і до мого війська. Колиж генерал Кош буде настоювати на своїх попередних вимогах, то краще нам не зустрічатися і не говорити, бо зарані зазначаю, що я цих вимог не можу прийняти. Для мене тим більш незрозуміла сьогоднішня поведінка генерала Коша, що на Крим я наступав за згодою його самого».

Прощаючись, делегація просила в Болбочана дозволу забрати кулемети, які залишили Німці на пероні двірця, на що одержали згоду.

Болбочан пішов перевіряти босву готовість частин групи. Він був певний, що Запоріжці на разі вийшлиб переможцями з цієї боротьби, не дивлячись на те, що Німці були на раніш приготованих позиціях, а Запоріжці стояли в оточенню.

Але він не замикав очей на майбутність, яка після цього вирисовувалася в дуже невідрадній перспективі.

Позаяк українське і німецьке військо стояло одне проти другого, то збройна акція могла розпочатись тільки рукопашним боєм. Гармат, які стояли в горах, Німці не могли вжити тому, що зашкодилиб своїм.

Чотири запоріжські автопанцирники з озброєнням в чотири кулемети і одну трьохцалеву гармату кожний, стояли на стаційному подвір'ю. Тут же серед ешелонів були зняті й поставлені на позиції гармати для обстрілу німецької артилерії, яка, не маючи змоги стріляти по Запоріжцях, сама таким чином могла бути під обстрілом. Шість останніх автопанцирників теж були вивантажені

й підійшовши до німецьких лав, виставили на них свої кулемети.

Поява цих авт зробила велике вражіння на Німців і фронт сам собою почав відсовуватись. Але зброї ні одна, ні друга сторона не вживала:

В той-же час делегація представила генералові Кошові проєкт компромісової умови полковника Болбочана. Умова була слідуєча: 1) До одержання наказу від Уряду, Кримська група залишається в Симферополі і покине Крим тільки з наказу свого Уряду. 2) В жадному випадку не може бути й мови про здачу зброї. 3) Дальше положення Кримської групи не може бути таким, як тепер і штаб дивізії повинен відтягнути свої частини та припинити ізоляцію українського війська. 4) Дати можливість команді групи переговорити телеграфічно з Урядом, а в разі неможливости навязати сполучення, дати змогу післати спеціального кур'єра до Києва. 5) До моменту одержання відповіді від Уряду, група мусить бути абсолютно вільною. 6) Група залишається на тому самому місці, де вона тепер знаходиться. Всякі пересування частин групи, крім господарських ешелонів, транспортів, обозів і санітарних частин, мусить робитись з відомом і згодою штабу німецької дивізії. 7) Всі добровольці кримського походження звільняються з частин групи і на дальше їх не приймається. 8) Умова повинна бути складена в писаній формі і за підписом обидвох командирів с. т. генерала Коша і полковника Болбочана, а також стверджені підписами начальників їх штабів. 9) Відповідь на умову мусить бути не пізніш 8 годин вечера 26 цвітня, після чого українська команда групи буде чинити, як їй буде вигідніш і як їй накаже обовязок.

В 3.30 годині дня 26 цвітня телеграфний зв'я-

зок з Київом, помимо Німців, був налагоджений; полковник Болбочан одразу передав доклад Урядові про положення групи та прбсив розпорядження і вказівок, що робити.

З Києва відповіли, що в 7 годин вечера буде з Болбочаном говорити Військовий Міністер, або премієр. На заяву Болбочана, що вечером вже кінчається термін німецького ультіматум, а в 7 годин не можна буде нічого змінити й усунути, відповіли, що тепер нічого не можна на це порадити. Тоді Болбочан зажадав, щоби в 7 годин вже був наказ, що йому робити, бо Запоріжці зброї не покладуть, а битись жадної рації немає. Б своєму докладі згадав Болбочан і про те, що говорили Німці за становище Уряду в цьому конфлікті.

В цей час одержано відомости, що Натієв знаходиться вже недалеко від Симферополя і з хвилини на хвилину його чекали.

ПЕРЕГОВОРІ БОЛБОЧАНА З ГЕНЕРАЛОМ ФОН КОШОМ. ПРИЇЗД ОТАМАНА НАТІЄВА.

В 5 годин вечера 26 цвітня на двірець прибув генерал Кош зі своїм начальником штабу і попросив для переговорів полковника Болбочана. Половина стації в той час була зайнята Німцями, а половина Українцями.

Коли прийшов Болбочан, генерал Кош передав слово начальникові штабу. Той одразу заявив:

»Усі вимоги предявлені попередньою делегацією застаються в силі і ми прийшли почути від вас відповідь, чи виконаєте ви їх, чи ні«.

»Коли ви настоюєте на своїх вимогах, котрі для мене абсолютно неприємлимі — відповів різ-

ко Болбочан — то я прошу дати ці вимоги в писаній формі і тоді немає про що між нами говорити, бо я зі свого боку післав вам мінімум своїх вимог. Вся вина і відповідальність за можливі випадки тоді падатиме на вас».

Більше не було про що говорити і Болбочан почав прощатись.

Генерал Кош, який до цього часу мовчав, схопився і беручи Болбочана за руку, просив його залишитись, упевнюючи, що вони до чогось договоряться.

Говорив він через перекладчика, але вже не через поручника Отто Кірхнера, а через якогось німецького підполковника, який знав українську мову і приязно був настроєний до українського війська. Здається він був Німцем кольоністом із Херсонщини. Отто Кірхнер на той час був неприязний.

»Я від усього серця бажаю — хвилюючись почав генерал Кош — щоби конфлікт між союзним військом був полагоджений для обох сторін приємливо.

Мої відносини до вас, пане полковнику, і до ваших Запоріжців не змінилися. Навпаки я дуже добре розумію й спочуваю вам і чим далше, то все більш проймаюся повагою до українського війська. Мені невимовно боляче, що склалося таке положення і що мені приходится виступати в такій небажаній і неприємній ролі, але я даю слово, що в цьому невинний. Винен Український Уряд, котрий на мій запит, з якою метою ідуть Запоріжці на Крим, дав відповідь, що він нічого про такий відділ не знає і жадного подібного наказу не давав. Мій обов'язок наказував мені в такому випадку звернутися до Вищої Німецької Команди, яка, ознайомившись з положенням і від-

повіддю Українського Уряду, наказала мені прийняти такі міри, які оце тепер і привели нас до такого стану річей.

Ви самі бачите, що я виконую тільки наказ моєї команди і для користи та добра України ви повинні прийняти наші умови і тим самим виконати наказ Вищої Німецької Команди».

Але полковник Болбочан не погоджувався прийняти німецькі вимоги і в разі збройного примусу обіцяв боронитися до останнього набоя. «Це постанова усіх Запоріжців, хоч результат боротьби трудно передбачити, — сказав Болбочан. — Ви, пане генерал, як військовий чоловік, мусите мене зрозуміти і в моєму положенні так само поступилиб».

Генерал Кош погодився, що Запоріжці зпочатку можуть вийти переможцями і відповів:

«Так, ви тепер можете вийти переможцями, але якою ціною? Ви через цю боротьбу згинете, як не цілковито, то для України. А не треба забувати, що ваша група, це найкращі частини українського війська, це цвіт української нації. Ваша група це кадр для будучої української армії й страта цієї групи буде великою шкодою для неї. Втрати однієї німецької дивізії не відчуватиме так дуже німецька армія, як утрату вашої групи відчує молода Українська Республіка. Прошу вас прийняти це все під увагу, заким дасте мені відмовну відповідь».

«На це все — сказав Болбочан — я можу тільки запропонувати ті умови, які раніш передав делегації, а на разі прошу вашого дозволу перебалакати з Урядом по телеграфу».

«Дати дозвіл на це я не маю права, але даю вам слово, що зараз буду балакати з Вищим Німецьким Командуванням і вжию усіх зусиль, щоб

закінчити цей конфлікт мирним шляхом. Зі свого боку я прошу вас, пане полковнику, нічого не розпочинати на протязі цілої доби. Хай розташування вашого війська залишиться без змін. Так само і моє військо зостанеться і на далі в теперішньому положенні».

На тім переговори закінчилися.

Правда, всяке відрочення приносило користь Німцям, бо до них цілий час підходила допомога, тоді як сили Запоріжців були без змін.

Болбочан теж бажав відтягнути час збройного виступу. Були надії, що вечером 26 цвітня Уряд щось конкретне скаже, що може змінити ситуацію. По друге, мав прибути отаман Натієв, який теж міг допомогти розпутати цей гордієвський вузол. А по третє, одержано донесення від полковника Петрова, що його кіннота пішла в гори і цим очистила більшовикам шлях на Симферопіль і що більшовики великими силами просуваються на місто.

Німці зайняті справою з Запоріжцями, абсолютно не приймали заходів для попередження цього наступу. Болбочан надіявся, що до ранку більшовики наблизяться до міста і Німці будуть примушені прийняти бій і волею не волею зняти облогу з групи. Він попросився з генералом Кошем маючи надію, що до пролиття крові не дійде. Кожна крапля крові його героїв була йому безкінечно дорога і потрібна для держави.

Напруження в групі було дуже високе. Щоб трохи розважити козаків і піднести їх настрій. Болбочан наказав полковим оркестрам і хорам Запоріжців по черзі грати і співати.

Скоро після того приїхав отаман Натієв, якого всю дорогу затримували Німці, не дивлячись

на те, що він їхав господарським потягом, який по умові вони мусили пропускати без перешкод.

Тож їхали вони, не питаючись нічної згоди, не звертаючи уваги, що лінія зайнята. Самі переставляли стрілки, бо кожна хвилина була дорога і Натієв боявся, що коли він приїде, буде вже запізно.

Всі страшенно обрадувалися приїздові отамана Натієва, бо сподівалися, що він привіз зі собою розрішення справи.

Але Натієв одразу заявив, що доклад Болбочана він одержав і переслав його Урядові, але перебалакати по дроті з Урядом йому не вдалося. На його запит завжди відповідали, що або нікого немає, або під пору йде саме велика і поважна нарада кабінету, мовляв, почекайте і т. д.

Стративши надію, що Уряд щось зробить у цій справі, Натієв виїхав сам сюди, щоб на місці чимсь допомогти і бути при групі в цей скрутний час.

Ознайомившись із положенням, він вповні погодився з постановою Болбочана, розуміючи, що другого виходу немає.

Багато справ обговорити не прийшлося тому, що Болбочана запросили до апарату, де його викликали з Києва. Якраз на цей час мусів підійти хтось з членів Уряду, щоб дати вже певні вказівки і повідомити про результати заходів перед Вищою Німецькою Командою в Києві.

ПЕРЕГОВОРИ З УРЯДОМ І ЙОГО СТАНОВИЩЕ В КРИМСЬКОМУ КОНФЛІКТІ

До апарату підійшов якийсь отаман з Військового Міністерства, котрий, нічого не питаю-

чись і не говорячи свого призвища, почав оповідати про обов'язки Запоріжців перед «Україною нененькою», про те, що вся Україна тепер дивиться на Запоріжців і певна, що вони не осоромлять Української Армії. Одним словом нічого конкретного. Все зводилося до того, що, мовляв, битись до останньої краплі крові.

Розмова ця зробила сумне і прикре на всіх вражіння. У всіх являлась думка, що це говорить людина ненормальна, або провокатор.

Вкінці Болбочанові вдалося перервати цю балаканину і заявити, що біля апарату крім його є ще й отаман Натієв і вони просять повідомити від чийого імені він говорить і яке його призвище. Після цього наступила довга павза і можна було подумати, що розмова скінчилася. Але пізніше апарат знову почав працювати й було передано, що біля апарату отаман Блонський, розмовляє по дорученню Військового Міністра і від його імені.

Довідавшись, що біля апарату є й отаман Натієв, Блонський спитав, яким чином він опинився в Симферополі.

Йому на це відповіли і запитали, чи є вже відповідь на доклад висланий раніш і чи мається наказ в справі Запоріжців. Блонський відповів, що він не має права давати наказу, але знає, що Уряд багато в цьому напрямку працює. Наслідків цього він ще не знає, але певний, що Запоріжці постоять за себе і виконають свій обов'язок.

У відповідь йому передали, що німецьким вимогам термін зараз кінчається і що Уряд не міг знати про продовження цього терміну заходами Болбочана. Колиб не це відрочення, то вже мабуть булаб ужита зброя, а наслідки цього не трудно збагнути. Київ свідомо ставить так спра-

ву, що група мусить згинати для держави. Треба зараз відповісти, тільки коротко і просто в формі наказу, що робити. Отаман Блонський відповів, що він до цього не має повновласти. Тоді Натієв попросив Блонського, щоб він запросив до апарату прем'єр міністра Голубовича, або Військового міністра Жуківського, або обох разом, тільки з уже вирішеним питанням, з якоюсь конкретною постановою.

Під кінець розмови запитали Блонського, хто балакав зпочатку розмови, на що відповіді не одержано, а тільки було передано, щоб вони весь час чекали біля апарату, бо може хтось з Уряду найде вільний час і прийде.

На цьому розмова закінчилася. Болбочан з Натієвом ясно побачили, що Уряд свідомо ухиляється від допомоги Запоріжцям.

Вечером 26 цвітня отаман Натієв одправив тимчасово виконуючого обовязки начальника штабу запоріжського корпусу сотника Вержицького до генерала Коша.

Треба зазначити, що Німці довго не знали про приїзд отамана Натієва. Вони думали, що це приїхав господарський потяг.

Колиж начальникові німецького відтинку заявили, що начальник штабу запоріжського корпусу бажає бачитись з генералом фон Кошем по дорученню генерала Натієва, котрий саме знаходиться на дворці, то він довго не хотів цьому вірити і як тільки пересвідчився в цьому, зараз повідомив штаб генерала Коша.

Зі штабу одержано розпорядок пропустити негайно сотника Вержицького, а як побажають їхати, то генерала Натієва і полковника Болбочана.

Поїхав тільки сотник Вержицький з пере-

кладчиком паном Зарембою і одним старшиною зі штабу Болбочана.

Сотник Вержицький мав тільки поінформуватись у генерала Коша й повідомити його про приїзд генерала Натієва, який знаходиться на дворці і очікує його в своєму потязі.

Генерал Кош прийняв сотника Вержицького й обіцяв бути на другий день ранком на дворці в генерала Натієва. Крім того він зазначив, що конфлікт мабуть буде залагоджений, бо він з цього приводу веде переговори з Німецькою Вищою Командою, щоб тільки Український Уряд цьому не перешкодив.

Прощаючись дали собі слово, що жадна сторона цієї ночі не буде робити ворожих заходів проти другої.

А в цей час Натієв і Болбочан вартували біля апарату, вичікуючи на вирішення Урядом долі Запоріжців. Дуже часто підходили до апарату різні «добродії», які передавали нічого не значучі вирази, закликаючи до боротьби на «славу неньці» і т. д. Від сих балачок усе сумніш і сумніш ставало на душі в Натієва, Болбочана та приявних старшин.

Коли Уряд міг щось зробити, то тільки під пресією громадської думки, бо частину доповіді Болбочана отаман Натієв умістив у харківській пресі.

В 2 годині ночі до апарату підійшов Військовий міністр полковник Жуківський і розпочав цілу промову, зміст якої спроваджувався до того, що, мовляв, Україна ніколи не забуде тої жертви, яку принесуть для неї Запоріжці і т. д. Одним словом, треба було Німців «провчити», але що потім мали робити Запоріжці, яка їх доля мала бути, про це нічого не говорилося.

На це відповів полковник Болбочан: »Прошу вибачення, що так буду говорити з Військовим міністром, але я вимагаю від вас, пане міністре, певної відповіді, якаб служила мені наказом, як чинити, коли Німці будуть настоювати на своїх вимогах. Я особисто від себе мушу зазначити, що краще булоб, якби група залишила Крим, але це може бути зроблене тільки з наказу Уряду, бо всі операції в Криму після цього я наводжу недоцільними. Тому прошу, щоб Уряд до ранку обміркував це питання і добився від Німецької Вищої Команди наказу генералові Кошові про зняття облоги. Крім того прошу повідомити, чи це правда, що Уряд на запит Німців відповів, будьто на Крим він жадного війська не посилав і що там жадних частин належних до українського війська немає. Коли це так, то длячого про це мене не попередили, щоб я знав, як себе поводить з Німцями«.

На це послідувала відповідь: »Тепер уже дуже пізно, а я спішу ще на засідання« і розмова перервалася.

Тоді Болбочан ще раз зажадав категорично від міністра, щоби дав відповідь, що йому робити на вимоги Німців.

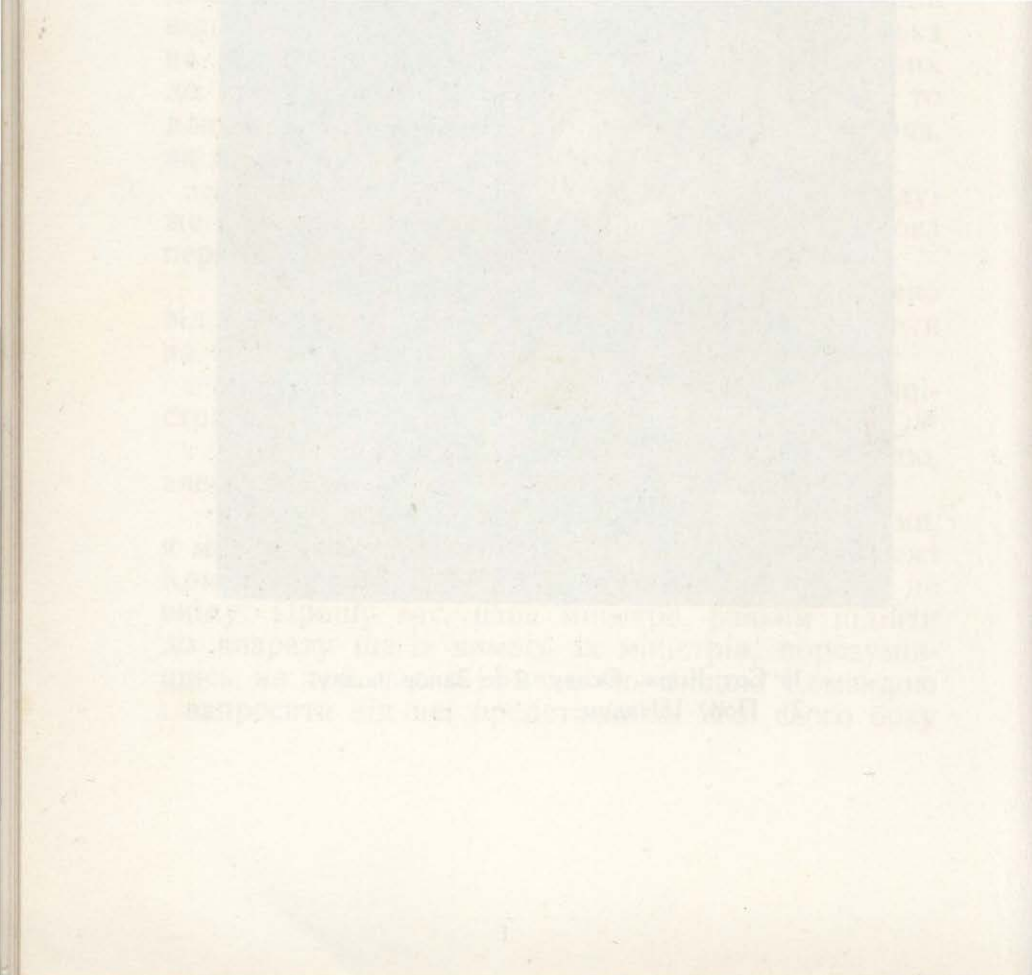
На це наступила ляконічна відповідь міністра: »Прийняти вимоги Німців«.

Болбочан був обурений такою відповіддю, але спокійно відповів:

»З усіх вимог, які поставлені нам Німцями, я можу прийняти тільки одну с. т. залишити межі Криму, але зброї я не положу і під конвоем не виїду. Прошу вас, пане міністре, ранком підійти до апарату ще з кимось із міністрів, порозумівшись на той час з Німецькою Вищою Командою і запросити від неї представника. Я зі свого боку

- 1) Сот. Корж. Осавул 2-го Запор. полку.
- 2) Пор. Швидун.

на той час запрошу генерала Коша. Коли Уряд нічого не дібється від Нім. Команди, то рано в своїх розмовах, при яких буде приявним і генерал Кош, прошу вимагати негайного і вільного с. т. без перешкод з боку Німців, залишення Криму українським військом. Але такої відповіді як сьогодні »прийняти вимоги Німців«, я прошу не давати».

Військовий міністр на це сказав: »Добре, завтра побалакаємо«, і відійшов від апарату.

Ці переговори знищили в отамана Натієва і полковника Болбочана всі сумніви до того, хто був винен у цьому положенню. Ясно було, що винен був Уряд. Смутно і тяжко було переконатися в цьому цим двом лицарям.

Після цього полковник Болбочан видав наказ, щоб уникати всяких зачіпок з Німцями. А треба признатись, що Запоріжці дуже багато неприємностей наробили Німцям. Підчас облоги викрали козаки в Німців з лави 8 кулеметів і Німці тепер їх так боялися, що при одному наближенню козаків сідали на свої кулемети і держали їх руками.

Після розмови з міністром, Болбочан суворо заборонив подібні вчинки, бо бачив, що Німці в цілому конфлікті поводити себе більш чим добре.

Передбачення Болбочана відносно того, що Німці примушені будуть під натиском більшовиків змінити своє відношення до групи, здійснювалось. Ще з вечера стало чути гарматні стріли, які щораз то наближалися. Це з більшовиками билися німецькі бронепотяги, котрі були єдиним заслоном Симферополя і під натиском більшовиків відходили.

В ночі стрілянина наблизилась і більшовики

почали обстрілювати місто. Німці заворушилися. Деякі частини знято з облоги і спрямовано проти більшовиків. На ранок більшовики підійшли так близько, що стали обстрілювати двірць.

Одночасно прибув від генерала Коша офіцер, котрий зразуж почав розмову про те, яку допомогу може дати Болбочан для відсічи наступу більшовиків на Симферопіль. Болбочан відповів, що про це не може бути розмови до того часу, поки конфлікт не зліквідується і поки не здійсниться з групи облоги. Першою умовою поставив він вільність і рівноуправнення групи з німецькими частинами. Офіцер сказав, що все це він передасть генералові Кошові, який сьогодні видає генерала Натієва.

Крім того Болбочан просив передати генералові Кошові, що коли він не вирішить цього питання, а більшовики почнуть обстрілювати позиції Запоріжців, то він сам буде примушений усунути облогу, щоб могли боронити себе від більшовиків.

Просив рівнож передати генералові Кошові, що він уже навязався з Києвом і одержав наказ від Військового міністра залишити територію Криму; ранком буде ще одна розмова, підчас якої конечна приявність генерала Коша.

27 цвітня в 8.30 годин ранку приїхав на двірць до Натієва генерал фон Кош. По малій раді, вони пішли на залізничну станцію, звязалися з Києвом і попросили до апарату Військового міністра і ще когонебудь з Уряду.

Невдовзі до апарату підійшли прем'єр міністр Голубович, Військовий міністр Жуківський і хтось зі старшин генерального штабу, здається отаман Блонський.

Розмова провадилась тепер на апараті Юза

так, що німецький перекладчик той самий підполковник, який так прихильно ставився до українського війська в попередніх переговорах, міг просто з телеграфної стрічки читати розмову, чим абсолютно знищив усякі підозріння з боку генерала Коша.

На симферопільському апараті працював начальник телеграфного відділу запорізького корпусу сотник Чайківський.

Зразу було передано, що при апараті крім отамана Натієва і полковника Болбочана є ще командир німецької лянтверної дивізії генерал фон Кош з начальником штабу і старшиною перекладчиком, який розуміє по українськи. Говорити почав отаман Натієв. Він передав, що генерал Кош бажає, щоб Уряд повторив своє вчорашнє розпорядження про покинення Криму Запоріжцями, яке було дане Військовим міністром полковникові Болбочанові. Генерал Кош від себе добавив, що коли такий наказ буде повторений, то облога буде негайно знята і група буде вільною, але мусить вона згідно з наказом Вищої Німецької Команди негайно залишити територію Криму. Крім того генерал Кош просив дати відповідь, чому Уряд раніш його інформував, що в Криму жадного українського війська немає і що жадній частині наказу про операції в Криму він не давав.

Відповідати почав прем'єр міністр Голубович. Він виголосив цілу промову демагогічно-агітаційного характеру, яка більш личила якомусь мітінговому ораторові, а не прем'єр-міністрові сорокміліонової держави. Докладно зміст цієї промови трудно пригадати, але там говорилося про честь України-неньки, про те, що Запоріжці мусять постояти за себе, а далі йшла нісенітниця, котра могла тільки загострити відношення, але не на-

лагодити їх. Вкінці промова загрожувала повним скандалом. Це завважив сотник Чайківський і перервав роботу, буцімто через несправність апарату.

Перекладчик, німецький підполковник тут дійсно показав, що він відноситься до України і до українського війська більш чим прихильно.

Звертаючись до Болбочана він сказав: «Так може говорити тільки божевільний або хлопчєня», і з цієї промови не передав генералові Кошові ні слова, запевнюючи, що це була попередня проба справності апарату між телеграфістами, прем'єр-міністр почав трохи говорити, але апарат попсувся.

Натієв і Болбочан таким відношенням німецького офіцера були дуже втішені і щиро вдячні йому, разом з тим червоніючи за таку нетактовну промову міністра, голови держави. Німецький підполковник тільки спитав, скільки літ має Голубович. Ніяково було їм, але образитись вони не могли.

Сотник Чайківський повозився трохи з апаратом і сказав, що розмову можна продовжувати. До апарату підійшов Натієв. «Прошу передати панові прем'єрові, що біля апарату чекають відповіди на запитання і я прошу це зробити негайно і ясно; перша промова абсолютно незрозуміла і не є відповіддю на запит».

До апарату підійшов тоді Військовий міністр і підтвердив свій вчорашній наказ словами: «Негайно звільнити територію Криму. Умови звільнення виробить полковникові Болбочанові. Отаманові Натієву висловлюю своє незадоволення, що він тепер не при групі, яка оперує в Донбасі. Командирові німецької дивізії генералові Кошові передаю, що попередня заява Уряду була просто непорозумінням, бо Уряд не сподівався, що група

вже оперує в Криму. З Вищим Німецьким Командуванням переговори тільки що почалися».

В справі наказу даного Болбочанові про похід на Крим він промовчав і коли його генерал Кош запитав про це вдруге, то була одержана відповідь, що Військовий міністр по пильним справам відкликаний, а прем'єр-міністр теж виходить і просить пізніше підійти до апарату отамана Натієва, або полковника Болбочана і його, або когонебудь з Уряду інформувати про дальший перебіг подій.

На цьому розмова закінчилася.

Генерал Кош тутже дав наказ через свого адютанта зняти облогу і відтягнути все військо. А була вже пора, бо більшовики підійшли зовсім близько.

Генерал Кош просив Болбочана розпочати негайно відправку запоріжських ешелонів і післати наказ кінноті полковника Петрова, занехати наступ і прибути до Симферополя для завантаження. Пригадавши собі заяву Болбочана, що зв'язок з кіннотою втрачений, він запропонував для відшукування її і достарчення наказу Болбочана, послати літака. Болбочан погодився.

З приводу розмови міністрів Жуківського і Голубовича по телеграфу генерал Кош нічого не сказав, начеб її і не було. Але пращаючись сказав: «Тепер ви, пане полковнику, вже переконалися, що вина в цілій цій історії падає не на Німців, а на ваш Уряд».

Розстались дуже сердечно. І в Болбочана і в Запоріжців про генерала Коша залишилися найкращі спомини, не дивлячись, що з його іменем зв'язано стільки неприємних інцидентів. Всі розуміли, як багато зробив генерал Кош для того, щоб допомогти Болбочанові зліквідувати цей конфлікт. Натомість Уряд нічого не зробив, хоч

знав про становище Запоріжців. І тільки пізніше довідався Болбочан, що ні Військовий міністр, ні Уряд не робили жадних заходів перед Вищим Німецьким Командуванням, щоб уратувати Кримську групу.

Болбочан видав наказ лаштуватись до вирушення в дорогу і вже вечером 27 цвітня перші ешелони залишили Симферопіль.

Група генерала Коша в кількості трьох дивізій піхоти і бригади кінноти розпочала дальшу операцію з метою захоплення цілої території Криму.

ЗАЛИШЕННЯ КРИМУ ЗАПОРІЖЦЯМИ. ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛКОВНИКА БОЛБОЧАНА

За кілька годин після відїзду генерала Коша, до апарату попросили Болбочана і почали його інформувати про положення в Києві, але розібрати і зрозуміти щось було трудно. Тільки видно було, що в Києві сподівалися чогось і що наш Уряд нервується і ще більше заплутується в своєму положенні.

Інформував хтось з Військового Міністерства і страшенне лаяв Німців. Певного нічого не сказав, а на запит Болбочана не відповів. Замість того натякував Болбочанові на те, щоб він не довіряв Німцям і був до всього приготований.

По знесенню облоги до Болбочана явились представники громадських організацій, щоб висловити свою приязнь до українського війська і ще раз подякувати за визволення їх від більшовиків.

Бони просили передати Українському Урядові їх гаряче бажання, щоби Крим був прилучений до України.

Болбочан направив їх до отамана Натієва, який збирався їхати до столиці і міг передати їх прохання.

Тому, що Військовий міністр не дав ані наказу ані жадної інструкції відносно того, куди має переїхати Кримська група і що вона має робити, Болбочан по нараді з отаманом Натієвом вирішив перевести всі частини в Мілітополь. Там частини мали відсвяткувати наступаючі Великодні свята і чекати дальших розпоряджень з Києва.

Виступили Запоріжці з Симферополя в повній бойовій готовості з бронепотягами попереду і з наказом знищити всяку перешкоду на своєму шляху. Після Симферопільської історії, Болбочан рішив бути на поготівлю.

Симферопіль залишила Кримська група в ночі 27 цвітня.

Кіннота полковника Петрова повернулася щойно за кілька день після того, як німецький аероплян відшукав її і передав наказ Болбочана одійти в Симферопіль, завантажитися в ешелони й відїхати до Мілітополя для приєднання до групи.

Такий був кінець виправи Запоріжців на Крим. Треба зазначити, що тільки дякуючи мудрості, тактові і сильній зрівноважній волі полковника Болбочана, Симферопільський конфлікт не закінчився кривавим боєм, або обезброєнням українських частин.

Болбочан був одною з яскравіших постатей в цілому корпусі. Великий організатор і здібний стратег. Умінням користуватися всім для добра справи й успіху, пояснюється такий швидкий наступ Запоріжців на Крим, хоч завжди мали перед собою значно сильнішого ворога.

В боях показав себе Болбочан дійсно талано-

витим полководцем. У ніякім положенню і в жадних умовах він не тратив здібности орієнтуватися. Особисто був надзвичайно хоробрим. В більшості керував боєм особисто і завсіди був у найнебезпечніших місцях, чим викликав підєм духа в Запоріжців, котрі під його керуванням завше були переможцями. Слава про нього дуже швидко розійшлася і притягувала під його прапори багато військових людей. Приїзджали здалека, щоб запропонувати йому свої услуги.

Запоріжці, які служили під ним, гордились тим.

Бувало так, що приїзджав старий селянин з синами і звертався до Болбочана з такими словами:

»Чув я про вас багато доброго, пане отамане, й вірю, що нашу справу ви як слід провадите; тому прошу прийняти моїх синів під своє керування, замінити їм батька і дати можливість послужити Україні«.

Йому вірили всі надзвичайно, бо знали, що він саме зразком чесноти і порядку. В життю був дуже скромний, без тіни манії величності. Добрий товариш, який ніколи нікого не покинув у біді й завсіди додержував свого слова й обітниці.

Всі ці прикмети викликали в людини безмежне довіря й очарування його особою.

Запоріжці щиро любили його, були віддані йому й готові виконати кожне його бажання. Ніколи не було в частинах непорозуміння, якого не можна було залагодити одним іменем Болбочана. Він ніколи не підвищував голосу, нікого не розносив і не робив нікому нагани, як це робить більшість строевих начальників. Вистарчило одного погляду Болбочана, щоб людина розуміла,

чого він бажає і чи задоволений він чи ні. Старшини й козаки були страшенно вороже і войовничо настроєні проти Німців, але коли дізналися, що найбільше в цьому завинив Уряд, змінили своє відношення.

Виправа на Крим зробила на Запоріжців глибоке і незабутнє вражіння. Це був один з найяскравіших моментів в їхньому житті. Ніде не зустрічало їх населення з таким ентузіазмом як тут і ніде так їх радо не проводжало.

При проїзді самоходу Болбочана до мійського самоуправління, юрба народу так його окружила, що він не міг проїхати і боявся, що його понесуть на руках. Всі вулиці були заповнені народом, який вийшов провожати Запоріжців. Багато добровольців вступило тут до частин Кримської групи, але згідно до умов з генералом Кошом прийшлося їх звільнити. Болбочан мав намір створити з них окрему частину і йому дуже було жаль їх звільнити. Пізніше вже під час перебування групи в Мілітополі, багато з цих добровольців прибуло з Криму і знову вступили в ряди Запоріжців.

Населення всієї Таврії виходило з сіл і містечок, щоби привитати наше військо. Вивозили на станції продукти для козаків, а що це було перед Великодними святами, то з цього приводу навезли селяне велику кількість пасок, писанок, сала, шинок і т. д. Група весь час поворотної подорожі харчувалася цими продуктами.

МІЛІТОПОЛЬ. ГЕТЬМАНСЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ

На Великдень Болбочан хотів успіти стягнути цілу групу до Мілітополя і тут виправити свята,

дати можливість відпочити Запоріжцям і розважитись після Симферопільських вражіннь.

Тож радо зустріло населення Мілітополя і його околиць старшин і козаків, що повертали з Криму. Навіть німецькі кольтоністи, яких у Таврії дуже багато і ті з більшою приємністю і гостинністю приймали Запоріжців, ніж німецькі частини. Коли їм нагадували, що вони Німці і повинні більш симпатизувати з німецьким військом, то одержували відповідь, що вони українські громадяне і Запоріжців мають за своє військо.

Тут одержано перші відомости про гетьманський переворот у Києві, але докладно ніхто нічого не знав.

Свята пройшли дуже весело.

Населення міста Мілітополя улаштувало з приводу прибуття українського війська, кілька театральних вистав та вечірок з танцями, на котрих військо діставало розвагу.

Запоріжці реванжуючись дали для міста дві великі вистави. Одну виставу зробили повітроплавний відділ і панцирний дивізіон, а другу виставу зробив 2-й запоріжський полк. Все це дуже зблизило населення з військом і зєднало їх у спільній любови до батьківщини. Населення дивилося на військо, як на своїх кращих синів, оборонців батьківщини, і це завсігди старалося підкреслити.

Одні тільки відносини з Німцями вносили дисонанс в загальний настрій. Німці, які тут, мабуть, щось чули про Симферопільський конфлікт, відносились до Запоріжців зимно і з недовірям. Вони навколо свого розташування виставили збільшену охорону з кулеметами й гарматами. Вражіння було таке, начеб вони боялися Запоріжців.

Це відношення ще більш загострилося, коли до Мілітополя прибув з Києва губерніяльний командант Таврії полковник генерального штабу Химич з цілим своїм штабом, призначений новою гетьманською владою.

Треба зазначити, що зпочатку на посаду губерніяльного команданта Таврії Урядом Голубовича був призначений підполковник Капкан. Крім того Урядом заздалегідь попризначувано командантів усіх портів і міст Криму, котрих вони й не побачили.

Штаб командантури мав міститися в Симферополі, натомість Севастопіль, Ялта, Євпаторія, Теодосія, Керч і т. д. мали призначення окремих повітових командантів. Посади для цих усіх командантів мусів був здобути полковник Болбочан зі своїм військом.

Це тільки стверджує короткозорість політики тодішнього нашого Уряду, який хотів перехитрити Німців, а в результаті тільки сам скомпромітував себе.

»За скок дороги, каже Джек Лондон, ми платимо падінням, за момент фіктивної величності — ганьбою і приниженням«.

Капкан формуючи штаб командантури, запросив на посаду начальника свого штабу, товариша по службі в російській армії, полковника Химича. Пізніше на місце Капкана призначено Блонського. Але вже сформований штаб не вів виїхати, як стався гетьманський переворот і Блонський був усунений від командантури, а полковник Химич, як більш хитрий, залишився тимчасово губерніяльним командантом і виїхав на місце призначення.

Трохи згодом Гетьман призначив нового команданта генерала Васілева, людину поважну, чесну й солідну, але за цей час свого тимчасо-

вого керування полковник Химич зумів добре да-
тись у знаки як Запоріжцям, так і самій україн-
ській справі.

Тому, що Криму не вдалося збройно прилу-
чити до України, то губерніяльним центром Таврії
став тепер Мілітополь і тому штаб губерніяль-
ного команданта розташувався тут.

Губерніяльний командант полковник Химич,
як також у більшості і його штаб, були з похо-
дження Росіянами і ворожим оком дивилися на
все українське.

Всі ці пани не мали нічого спільного з україн-
ською ідеєю і абсолютно не признавали України.

Полковник Химич одразу поставився вороже
до Запоріжців, як до українського національного
війська, або як він висловлювався: «просякнутаго
шовінізмом». І він, будучи представником україн-
ської влади, настроював Німців проти Запоріжців.
У цьому то він старанно продовжував політику
старого Уряду, тільки той переслідував за «реак-
ційність і шовінізм», а цей за «революційність
і шовінізм».

В чому виявлялася революційність Запоріж-
ців, трудно було сказати. Хіба в тому, що вони
не любили старого Уряду і з надіями зустріли
державний переворот.

Аналізуючи тепер гетьманський переворот
і відношення до нього запоріжського корпусу, не
можна оминати певного факту, який освітлює
в своєму щоденникові генерал Дроздовський.

Щоб не затратити точности, подаю уривки
зі щоденника в оригінальній мові.

В дорозі відділу Дроздовського з Мілітополя
до Ростова він нотує в своєму щоденникові:

»12 (25) апрѣля 1918 г. колонія Ивановка.
Звал по апарату (з Мілітополя) днем К. —

хотѣл передати что-то важное от Атамана Натієва. Не понимаю, но нужно увидѣться.

13 (26) апрѣля 1918 г. с. Новоспаское.

К. приѣхал только в часа 3. С Натієвим ничего интересного, простое недорозумѣніе — приняли за другого Дроздовского, тоже полковника генштаба и искал свиданія, как с другом.

19 (2/V) апрѣля 1918 г. Николаевка.

Около 10 посланец Натієва с письмом. Положение на Украинѣ: делегація хлѣборобов (300 до 400) против соціализаціи, арест нѣмцами министров, розгон Ради, предложеніе править хлѣборобам, самостійникам-федералистам и правым есерам. Отношеніе к Радѣ войск и народа, отношенія между войсками Натієва и нѣмцами, инцидент с обезоруживаніем ешелона, захват телеграфических линій, контроль даже над Натієвом. Настроеніе против самостійности, желаніе присоединиться к нам. Просьба обождать. Отвѣтил о желательности присоединенія, но ждать не можем, ищем соединенія (з Добровольною армією) в Ростовѣ и в Новочеркаскѣ, гдѣ подождем. Состав дивизіи около 800 офицеров и 2000 солдат, броневики, артилерія легкая и тяжолая, очень много снарядов.

Предложил ему план идти под украинским флагом по желѣзным дорогам в Таганрѣ-Ростов, гдѣ открыть карты.

Условился послать связь, когда достигну соединенія (з Доброармією)«.

Генерал Дроздовський і отаман Натієв обидва спочивають сьогодні вічним сном і ми стоїмо тепер перед загадкою, чи можлива була така пропозиція Дроздовському з боку отамана Натієва.

Але трудно припускати, щоб отаман Натієв не знав духа Запоріжців, котрі ніколи не пішлиб на зеднання з добровольцями.

З щоденника Дроздовського видно, що Натієв ще не знав про вибір гетьмана, в якому не повинен був бачити великої небезпеки для війська. Сам факт розгону Центральної Ради, арештування міністрів, безумовно вплинув на Натієва дезорієнтуюче і міг його спонукати до цього кроку. Але коли взяти під увагу, що Натієв був родом грузин, без російських тенденцій і пізніше не вступив у ряди добровольчої армії, а поїхав до своєї батьківщини, як вірний її син, то пропозиція явної зради українській ідеї вповні відпадає.

Будучи оточений цвітом тодішньої української старшини, людей чину, переконаних патріотів, у яких ідея самостійности України була їх життям, не міг отаман Натієв не просякнутись благородним поривом, який йому, як синові поневоленої нації, не був чужий.

Тим більше не могло бути «настроєння против самостійности», про яке згадує Дроздовський у своєму щоденникові.

Я особисто мало знав отамана Натієва і бачив його тільки кілька разів, але постать його досить релефно і характерно виписується в моїй уяві.

Перший раз я побачив його на ст. Гребінка в березні місяці 1918 р., коли цю стацію ми захопили від більшовиків.

Тоді вийшов слідуючий інцидент:

Стояло нас кілька старшин богданівців на пероні станції. В нашому числі був і хорунжий Левицький, галичанин, старшина австрійської армії, що з полону вступив у ряди Запоріжців.

Був сірий, туманний ранок. Військо чекало наказу до дальших операцій.

В той час по пероні проходила група стар-

шин штабу дивізії, з котрих один щось голосно говорив по російськи останнім.

Левицький звертаючись до нас, голосно сказав по німецьки: »відкіля це у нас взялися москалі?«

З групи штабовців тоді відділився високий брунет і звертаючись до нас, сказав:

»Вибачте панове, що не вмію говорити вашою рідною мовою, але повірте мені, що я цього дуже жалую«.

Коли ми почали розпитувати, хто це такий, довідались, що це отаман Натієв, новопризначений командир дивізії, якого ми ще не знали, а що тоді жадних відзнак у війську не було, то й розрізнити його від інших старшин було трудно.

Пізніше вже підчас Гетьманату, коли Україна була звільнена від більшовиків і цілий запорізький корпус стояв у Старобільщині на демаркаційній лінії, в Богданівський полк приїзжав отаман Натієв для вияснення якоїсь справи.

Зайшов він у старшинське зібрання і я зі здивуванням почув, що він досить добре говорить по українськи.

Цей факт особисто мене переконує, що Натієв був відданий нашій ідеї і служив їй чесно.

Більше в житті мені не прийшлося його бачити.

Ідея гетьманату не мала глибоких корінів серед Запоріжців, навпаки, більшість була республіканських переконань. Але коли переворот стався, в корпусі його зустріли зовсім спокійно. Запоріжці погодились з фактом, що коли самостійність України запевнена, то можна служити і Гетьманові.

Дуже незначний відсоток старшин і козаків, революційно настроєних, покинув ряди Запоріж-

ців. Але серед великої більшості Запоріжців державна думка була сильно прищеплена і любов до вільної і незалежної батьківщини перевищувала в них усі інші міркування.

Крім того ім'я Гетьмана Павла Скоропадського було відоме для всіх Запоріжців. Утворення ним 1-го українського корпусу, було великою заслугою в очах Запоріжців, які в державному житті військову справу ставили на першому плані.

Субординація серед Запоріжців була дуже розвинута і тому військовий ранг Гетьмана їм імпонував.

Але на превеликий жаль, дякуючи інтригам і розкладовій роботі наших соціалістичних партій, і нова влада не оцінила Запоріжців, які могли послужити міцним фундаментом у будівництві нашої держави. І це було великою трагедією Запоріжців, якої вони довго не могли забути.

Як Центральна Рада, так і нова влада не знали, що міць держави полягає в національно-свідомім і патріотично настроєнім війську. А запоріжський корпус заховував в собі багато можливостей.

Центральна Рада рахувала, що демократичній республіці військо непотрібне, її спасе в хвилину небезпеки сам «народ» зорганізований у народню міліцію.

Нова влада, нехтуючи національну свідомість, рахувала, що міць армії полягає в людях фахових, з вищою освітою і високих рангах. Але ні одна ні друга влада не догадувалася, що вони мали таку велику і могутню силу, як запоріжський корпус, якого патріотизм був імпульсом до великих чинів.

Запоріжський корпус мав у своєму складі

до 2500 старшин і міг розвернутися в більшу формуацію, поповнюючи тільки склад козаків.

Памятаю, коли пізніше весь корпус був скупчений у районі м. Славянська, прийшла чутка, що Гетьман рахуючись зі заслугою Запоріжців, викликав корпус до Київа, який має перетворитися в столичну гвардію.

Не знаю, наскільки ця чутка мала підстави, але старшини і козаки цим були дуже обрадовані і тільки протигетьманські заворушення в Гордієнківському полку, викликані демагогією їх командира полковника Петрова, знівечили цю радість а для полку причинилися до його розформування.

КОМІСАР УРЯДУ І ЙОГО РОЗКЛADOVA ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРЕД ВІЙСЬКА

Болбочан взагалі старався завжди забезпечити групу від всяких партійних впливів, а тим більше в Мілітополі, де атмосфера одразу була напружена.

Представник Уряду Павло Макаренко, після Харківської історії, був відсутний і цілий похід з Харкова до Симферополя відбувся без його участі.

Хоча після Харкова Болбочан вже не рахувався з Макаренком, як представником Уряду або партії, але дав йому право мешкати при групі як приватній людині, з умовою щоб він не втручався в жадні справи.

Це було зроблено на прохання партії соціалістів-самостійників, яку Болбочан вирізняв, як партію більш державну зпосеред решти партій, що входили в склад Центральної Ради.

Особисто уважав Болбочан, що коли трохи

змінити склад партії, а властиво склад її Центрального Комітету, то вона стане досить життєздатною і державно-творчою.

І тому на докази партійних представників, що цілковите усунення Павла Макаренка шкідливо відібеться на партії і принесе користь тільки противникам партії, Болбочан погодився на дальше перебування Макаренка при групі.

Але це була велика помилка з боку полковника Болбочана, яка принесла багато шкоди, як йому, так і війську.

Макаренко після харківської історії затаїв злобу проти Болбочана, а не маючи змоги відкрито виступати проти нього, почав шукати собі прихильників і сіяти ворожнечу між старшинами й козаками.

В цій роботі користувався він тим, що Болбочан раніш відносився до нього дуже добре і про це знали всі. Сам факт харківської історії не був переданий публично, отже Макаренко, користаючись цим, став сіяти непорозуміння і розбрат у війську.

Роблячи це все під виглядом допомоги Болбочанові, він опісля ступнево людей, які пішли за його намовами, став використовувати для своїх особистих цілей. І ці особи, які були під його впливом, виконували його бажання навіть в його відсутности, рахуючи, що вони служать для користі війська й української справи, а другі злочинні елементи шукали в цьому своєї користі.

Ще раніш Болбочан помічав, що коло Павла Макаренка труться особи, котрі не викликали до себе довіря в своїй порядности і чесноті і котрі були під неявним доглядом. Це Болбочанові не подобалося і наводило на думку, що Макаренко є людина дуже і дуже непорядна.

Особливими улюбленцями Макаренка були старшини брати Петро і Ілько Сичі і В. Гемпель. Перші два були під сильним підозрінням у всяких карних проступках, але при тому житті, в якому перебувало військо підчас походу, перевірити це було неможливо. Третій улюбленець поручник В. Гемпель був під слідством за подвійне дезертирство підчас боїв у Києві і під Ромоданом. Слідство провадилося мляво, бо перешкаджало цьому походне життя і блискавковий перебіг подій.

Болбочанові трудно було повірити в дезерцію старшини і він уважав це непорозумінням, яке слідство вияснить.

Тому при занятті Олександрівська, Болбочан залишив поручника Гемпеля тимчасовим командантом міста, бо він у той час жадної посади в полку не займав, а до фронтової служби не надавався. Крім того Гемпель ввесь час говорив, що він має вищу правничу освіту і Болбочан не бажаючи зменьшувати числа своїх боєвих старшин, призначив на цю адміністративну посаду Гемпеля. До того ще треба додати, що старшин бажаючих піти на цю посаду не було зовсім.

Але шкідлива і злочинна робота Макаренка показала свої овочі тільки пізніше.

При захоплюванні «Штабу Оборони Кримської Соціалістичної Республіки» в Симферополі, приймала участь 2 сотня 2-го запорізьського полку, котрою керував поручник Петро Сич, а молодшим старшиною у нього був його брат Ілько Сич.

До рук цього відділу при захопленні «Штабу Оборони» попала штабова скарбниця з великою кількістю грошей і багато скринь зі срібним посудом, награбованим у населення більшовиками.

Варту в «Штабі Оборони» мала 2 сотня під особистим керуванням поручника Сича, він же особисто здавав у штаб Кримської групи скрині зі сріблом і скарбницю, яку сам самочинно відчинив.

В мент здачі всього цього виконуючому обов'язки начальника штабу групи, були приявними командир першого курія 2 запоріжського полку сотник Бушдовський і командир першої сотні сотник Зелінський. І тоді вже завважено, що скрині зі сріблом теж відчинені, або зламані і що срібла дуже обмаль, майже порожні скрині. На увагу про це поручник Сич відповів, що так вони були захоплені в «Штабі Оборони». Цьому тоді дали віру.

На другий день був пійманий скарбник «Штабу Оборони», котрий на допиті заявив, у якому стані була скарбниця, скільки срібла було в скринях і яка сума находилася у скарбниці в мент захоплення «Штабу Оборони» українським військом.

Установлено з цього приводу таємне слідство і догляд над братами Сичами, як керовниками 2-ої сотні, яка захопила «Штаб Оборони», несла охорону і здавала ці річі.

Але наразі провадити слідство перешкаджали відношення з Німцями і його відкладено до більш спокійного часу.

По прибуттю групи до Мілітополя повернувся і Павло Макаренко, який їздив до Києва. Він одразу довідався, що провадиться слідство над його улюбленцями і що воно повинно бути скінчене при першій сприячій нагоді, а така була тепер підчас постою війська в Мілітополі.

Знаючи, що слідство грозить небезпекою братам Сичам, Макаренко почав просити полковника Болбочана звернути увагу на те, що брати

Сичі дуже хоробрі старшини, що вони скарбницю і срібло захопили з бою і це можна роздивляти як військову здобичу того, хто її захопив, а вкінці натякнув, що брати Сичі, можливо, хотіли цю здобичу передати на якунебудь організацію.

Коли це не допомогло і Болбочан не погодився припинити слідства, Макаренко став просити вже від імени партії соціалістів-самостійників, яка дуже добре ставилася до братів Сичів, що зі свого боку щиро служили партії і її допомагали. Він доказував, що партія буде дуже збентежена, коли їх засудять, або викинуть з полку.

Болбочан відмовився від усяких балачок на цю тему і тільки запитав Макаренка:

»Скажіть по щирості, чи не зробили вони цього проступку для партії і не передали цих цінностей вам, як представникові партії, для передачі в партію? Прошу вас щиро признатись; якщо це так, то я задоволюся негайним звільненням братів Сичів з військової служби і тільки завідомлю Військового міністра, що вони звільнені в дисциплінарному порядку і під суд їх не віддам. Якщож вони зробили це просто з ціллю грабунку і може тепер під видом передачі для партії, передали частину награвленого вам особисто і ви про це не завідомили партії і мене, то я віддам під суд Сичів, а вам запропоную негайно залишити групу і про все завідомлю партію«.

Макаренко був цим страшенно збентежений і відповів:

»Пане полковнику, ви знаєте, що я не був при війську підчас цієї історії і не міг нічого знати про це, як рівнож і не могло бути мені переданим навіть для такої високопатріотичної цілі, як партія«.

»Для мене мало цікаве, чи передача цінностей

була зроблена ще тоді, чи тепер, але мене цікавить сам факт, чи було передано, чи ні?»

»Ні, заперечую цьому і прошу вас, пане полковнику, нікому про цю справу не говорити, бо вона повинна йти нормальним шляхом у залежності від слідства«.

Слідство розпочалося і з першого таки дня виявилось, що скарбниця була пограбована, як також і скрині. В перший же день 2 сотня, котрій було заявлено, що хто не здасть награвованих цінностей, буде відданий під суд, коли це виявиться — знесла зразу ж масу цінних річей.

Підчас здачі цих річей козаки говорили, що командир їх сотні поручник Сич знав про це і вони брали ці річі з його дозволу і що дуже багато цінностей взяли брати Сичі, кажучи, що беруть для якоїсь партії.

Брати Сичі були негайно арештовані і взяті на допити. До цього часу слідство велося досить таємно, щоб не дати можливості заховати сліди, або втекти.

При допиті брати Сичі призналися, що вони дещо затримали з цінних річей, але вони це зробили з метою передачі цих річей у фонд партії соціалістів-самостійників.

Колиж слідча комісія запитала їх, чому це їм прийшло в голову, то вони розповіли цілу байку, яку вони чули від Павла Макаренка.

Він їм говорив про могутність цієї партії, про її широку організацію, яка мала філії майже в усіх закутках України і про ті потреби, які вимагала ця партія для свого існування.

Далі Сичі зізнавали, що Макаренко весь час твердив, що така могутня організація потребує великих грошей і що треба їй допомогти, бо кожний її член мусить їй допомагати чим тільки може.

Це зробило велике вражіння на братів Сичів і вони рішили прислужитися партії. Макаренко їм казав, що Болбочан ставленик партії і все, що партія бажає, він виконує, його доля в руках партії і все що не буде зроблено братами Сичами, він признає, тільки не мусить знати цього офіційно, бо престиж військового начальника мусить бути захищений.

На запит, чому вони дозволили забирати цінні речі козакам, відповіли, що для того, щоби сотня мовчала. Так їх учив робити Макаренко.

На питання, чи передали вони свої коштовности Павлові Макаренкові, відповіли, що йому не передали, але частина коштовностей уже відправлена в Київ на ім'я голови партії, А. Макаренка, а решта пропала або повернута в скарбницю групи.

Далі зізнання Сичів були заплутані.

Ясно було, що Павло Макаренко грає в частині страшенне розкладову роль і під видом аскетизму ховається досить аномальна людина.

Треба було рішати, що робити. У той час були скасовані Урядом відповідні закони російської держави, натомість своїх не встановлено.

Віддання судові старшин безумовно могло потягнути за собою смертну кару, але завдяки тому, що тут були замішані і член партії, і люди які користувалися покровительством партії, народилося галасу.

Крім того Болбочан думав, що зрештою підтверджував і Павло Макаренко, що новий гетьманський переворот відбувся при особливій участі соціалістів-самостійників і така грязь кинута на партію дуже пошкодилаб закріпленню нової влади. Разом з тим ця справа кидалаб певну тінь на цілу

групу й надавалаби права партійним героям робити всякі закиди під адресою групи.

З цього приводу Болбочан постановив передати це діло на суд старшин 2-го запоріжського полку.

Скликано загальні старшинські збори, причому виявилося, що брати Сичі ще перед своїм арештом старалися скликати старшинське зібрання, на котрому мав бути прийвним Павло Макаренко і те зібрання мало предявити Болбочанові певні домагання.

На зібрання ніхто не явився, як на назначене без згоди командира полку. Були тільки брати Сичі, Павло Макаренко і деякі старшини 2-ої сотні.

Того факту, що Макаренко вже не рахувався комісарем Уряду при війську, старшини не знали, бо Болбочан звязаний словом, цього не відкривав, але довіря до Макаренка було вже підірване. Болбочан признавав свою вину в тому, що він раніш не усунув Макаренка і тим не запобіг тому нещастю, яке впало на 2-й полк.

Суд зібрання старшин постановив негайно усунути з полку братів Сичів і просив Болбочана прийняти такіж міри до всіх осіб, які підпали під вплив Павла Макаренка і теж були втягнуті в цю історію.

Рівнож постановлено просити Болбочана, щоб він усунув з групи представника Уряду Павла Макаренка, як деструктивну особу.

Брати Сичі і ще деякі особи під конвоєм були відпроваджені до стації Синельниково, де пущено їх на волю з наказом наближатися до розположення групи.

Макаренкові Болбочан запропонував виїхати

до Києва; він ще кілька днів пробув у Мілітополі, а там і виїхав до столиці.

ІНЦИДЕНТ З МАТРОСАМИ І КОНФЛІКТ З ГУБЕРНІЯЛЬНИМ КОМАНДАНТОМ

Крім цієї справи з Сичами багато нервів напсувала Болбочанові історія з севастопільськими матросами і конфлікт з Таврійським губерніяльним командантом.

Цей командант почав старатися знищити цю єдину мілітарну силу України — Запоріжців.

Це страшенно обурило і здивувало Запоріжців, які рахували, що командант особисто на свою відповідальність веде таку політику.

Тому команда групи рішила шукати порятунку від такого відношення в Київі у Гетьмана.

З цією метою отаман Натієв почав збиратися у Київ до Гетьмана, а Болбочан став шукати місця куди можна було перевести Кримську групу, щоб її не тровив командант.

Відомість про переворот Болбочан одержав у Мілітополі. Відомості були дуже скупі; переважно одержувано їх від повертаючих з поручень до Києва та Харкова, або просто від приватних людей. Кілька разів посилено запит до Військового Міністерства з цього приводу, але жадної відповіді не одержано. Це дуже нервувало всіх.

Губерніяльний командант призначений новою владою, теж нічого певного не говорив.

Не дивлячись на це, Запоріжці переворот зустріли з великою надією на краще. Навіть у полках, що оперували в Донецькому басейні і були під впливом Центральної Ради, переворот зробив велике враження.

Полковник Олександр Шаповал, командир Богданівського полку, який був тимчасово губерніяльним командантом у Харкові, після перевороту повернувся в полк і на запит, що доброго чувати в Києві відповів: «Всі як руйнували державу, так і руйнують, але одно добре, що маємо Гетьмана, він припинить цю руйнуючу працю і почне правдиву будову держави».

Тому Болбочан не звертав уваги на відношення губерніяльного команданта Таврії до Запоріжців.

Ще будучи в Києві, Болбочан звертав увагу деяких партій, як напр. соціалістів-самостійників, на генерала Павла Скоропадського і пропонував їм використати таку фахову військову силу, якою був генерал Скоропадський. Він був єдиним з визначних генералів, який отверто признався до своєї нації і перший перейшов до праці над організацією українського війська. Але наші «демократи» боялися вже одного того, що він генерал — себто реакціонер.

Як генералові Прісовському, так і всім другим генералам доступ до рядів української армії був унеможливлений.

А Болбочан просто бажав бачити генерала Скоропадського на чолі війська, знаючи його як талановитого стратега. Це бажання тоді поділяли всі дійсні військові, а проти були всі чоловіки наші революційні діячі.

Постій Запоріжців Кримської групи в Мілітополі не був спокійним, не дивлячись на те, що населення чим тільки могло, догоджувало їм. Німці, як вже говорилося вище, відносилися до Запоріжців з недовірям і від них можна було сподіватися різних неприємностей.

А крутом Запоріжців пішла різного роду бо-

ротьба, багато людей хотіло спровокувати військо і поставити його в конфлікт з новою владою.

Болбочан добре розумів цілу небезпеку такого становища і тому поробив усякі старання, щоб не втягнути війська в ці інтриги і в цю боротьбу.

А тимчасом майже всі українські партії підняли спільний фронт проти Гетьманату. Цього ще Запоріжці не знали.

Скоро після приїзду Кримської групи до Млітополя, Німці зайняли Севастопіль.

Операції українських військ на підступах Севастополя, переконали штаб Севастопільської залоги, що захоплення Криму і наступ на Севастопіль провадиться виключно українським військом з наказу Українського Уряду і з ціллю повернення до України Чорноморського флота.

Не бажаючи даліше оборонятись, як рівнож не бажаючи евакуюватись, флот постановив віддатись до рук українського війська. Тому в мент здачі Севастополя, з наказу Командуючого Чорноморським флотом адмірала Сабліна, на всіх суднах піднято українські прапори, чим маніфестувалося перехід флота під владу Українського Уряду. *)

Але якеж було здивування флоту, коли замість «гайдамаків», як вони називали українське військо, показалися сірі колони і блискучі «пикельгавби» німецької піхоти.

В одній хвилині українські прапори спустилися до долу і флот, який був на парах, знявся і відплив у Новоросійськ.

Це було 29 цвітня 1918 року.

Невдовзі після того, Болбочан одержав за-

*) Архив Русской Революції т. XIV, вид. Гесена.

відомлення від начальника відділу Запоріжців, які стояли на передостанній стації за Мілітополем, що через його стацію пройшов великий ешелон матросів із Севастополя, якого він не затримав тому, що не сподівався такої можливості й ешелон пройшов раніш, чим він міг прийняти заходи для його затримання.

Болбочан був цим страшенно здивований і рішив за всяку ціну задержати ешелон.

Натомість на стації в Мілітополі одержано розпорядження німецького команданта в Симферополі, що цей ешелон мусить пройти через Мілітополь не затримуючись.

Болбочан негайно зайняв сильним відділом Запоріжців стацію і не дивлячись на протести з боку німців, затримав ешелон.

Ешелон мав біля 45 вагонів і був щільно навантажений матросами. Всі були дуже здивовані, відкіля міг взятися в Мілітополі ешелон матросів, абсолютно вільний, без конвою з масою різного майна.

Коли їх запитали, куди їдуть, то отримали відповідь: »до дому на Україну«.

Дивно було, що ті, котрі на своїй совісти мали стільки людських душ, котрі пограбували край і зруйнували державу, тепер вільно без перешкод їдуть до дому, а властиво для того, щоби знова продовжувати своє діло.

Замість того, щоби понести заслужену кару за свої злочини, вони їдуть спокійнісенько до дому і будуть служити живим доказом, що за всю роботу при руйнуванні держави, за вбивства, грабунки, насильства і иньші злочинства ніхто не карає. Безумовно, що такий приклад вплинув би на населення тільки деморалізуюче.

Все це викликало страшенне обурення між

Запоріжцями і Болбочанові треба було стримувати їх.

Скільки крові проляли ці матроси в боях, в яких брали участь, і скільки вони замучили Українців, що попали до них у полон. Здирали з живих шкіру, тіло солили сіллю, а потім пекли на вогні. Тож само робили з населенням, а особливо з інтелігенцією.

А що вони витворяли в Севастополі і других портах, трудно собі уявити. Там замучено і розстріляно тисячі людей.

Самовидці, яких було багато серед козаків, і які вступили до групи в Криму, розказували, що матроси розстрілювали людей просто для розваги, як звірину на полюванні; робили суперництво, хто більше за цілий день розстріляє. Приневолювали батька розстрілювати сина, а сина розстріляти батька і т. д. Тисячі неповинних жертв гинуло з рук цих злодіїв. Серед козаків багато було таких, що таким способом стратили когось зі своїх рідних та близьких. Вони з жахом думали про те, що матросів пустять безкарно домів.

Багато зусиль треба було, щоб заспокоїти Запоріжців і Болбочан, щоб утримати їх від самочинних випадків самосуду, окружив ешелон міцним кордоном конвою. Разом з тим Болбочан рішив далі ешелону не пустити, а зробити допит матросам, обревідувати все їх майно, і віддати їх до розпорядження губерніяльного команданта.

Окремо викликаний відділ козаків зробив допит і трус майна. При трусові виявилось, що всі матроси мають револьвери і кінжали. Крім того знайдено багато рушниць, два розібрані кулемети, масу ручних гранатів і велику кількість морського майна с. т. біноклів, морських труб,

компасів і т. п. Було теж знайдено багато військового одягу і боєвих припасів.

Не було ні одного матроса, який не мавби 10—15 тисяч карбованців, а багато було таких, що мали по кілька сот тисяч рублів, велику кількість золота і брилянтів. Безумовно, що всі ці багатства належали до тих жертв, які замучили матроси.

При трусі складано окремі списки, де записувано, що в кого одібрано і відкіля в нього ці речі. Кожний обшуканий підписував свій список. Це поквітування одержував виконавець трусу і сам на ньому підписувався, а друге таке поквітування залишалося у того, в кого робився трус.

Усі речі, золото, гроші і брилянти разом з актами і квітами були передані в штаб губерніяльного команданта, а матроси відправлені до в'язниці і теж передані в розпорядження команданта.

Не встигли Запоріжці впоратись з першим ешеленом, як прибув уже другий ешелон такої самої кількості і разом з тим одержано завідомлення, що незабаром мають прибути ще чотири ешелони і що через кілька годин всі п'ять ешелонів будуть на стації.

Положення виходило дуже скрутне. Йшло одночасно до 7.000 озброєних, як це виявилось при трусі матросів.

Вся ця маса мусіла одночасно прибути в Мілітополь, де стояли ешелони групи, в яких містились переважно штаби і господарські частини.

Муштрові частини на той час були розташовані по селах. Таким чином у мент прибуття 7000 матросів вони були далеко сильніші від тої частини Запоріжців, яка стояла в Мілітополі.

Прийшлося прийняти заходи для безпечно-

сти і приступити до прийому ешелонів в Мілітополі в повній боєвій готовості.

Викликано отже автопанцирний дивізіон, та артилерію. Натомість 2-му запорізьському полкові наказано виконати обезбрюєння ешелонів, зробити допит і трус і передати в розпорядження губерніяльного команданта всіх затриманих.

Для приміщення затриманих були спеціально звільнені залізничні склади, бо такої маси людей місцева в'язниця прийняти не могла.

Все те не було ще приготовлено для прийому, а вже ешелони затримано перед Мілітополем.

У той час старшинська комісія повезла до губерніяльного команданта акти і гроші відібрані від першого ешелону.

Коли губерніяльний командант довідався від комісії, що полковник Болбочан затримує ешелони з матросами і що перший ешелон вже відправлений в в'язницю, то страшенне розсердився.

»Я господар у Мілітополі — сказав він комісії — і прошу передати полковникові Болбочанові, що я вимагаю припинення затримки ешелонів, пропущених Німцями на підставі умови, яку вони склали з матросами оборонявими Севастопіль. Наказую вільно пропустити ці ешелони, бо я був повідомлений про проїзд цих ешелонів, і якби знайшов був потрібним їх затримати, то давби про це відповідне розпорядження«.

Комісія йому на це відповіла, що вона до цього часу виконувала розпорядження Болбочана, а тепер просить прийняти від неї акти, гроші і матросів, а потім вже робити те, що він собі забажає.

Губерніяльний командант погодився з цим і прийняв те і друге.

Не гаючи часу губерніяльний командант послав

до отамана Натієва телеграму з проханням, щоб він негайно наказав полковникові Болбочанові пропустити вільно ешелони з матросами.

Отаман Натієв відмовився це зробити заявляючи, що він знаходить діяльність полковника Болбочана правильною і наказує останньому провадити ту саму роботу далше.

Разом з тим отаман Натієв розпорядився, щоб на випадок відмови губерніяльного команданта в прийомі актів і грошей, здавати їх у державну скарбницю. Матросів здати у в'язницю. Колиб там не вистарчало охорони, то зміцнити її козаками. До розпорядження з Києва нічого матросам не повертати. Звільненими можуть бути тільки ті, котрі не викликають жадного сумніву що до їх невинности. Всіж, котрим предявили обвинувачення в злочинстві, повинні бути затримані для суду.

На випадок відсутности в губерніяльного команданта засобів до прохарчування цієї маси людей, мусіла взяти це Кримська група на себе.

Ще в Джанкой до групи прилучились господарські ешелони, які були залишені в Ромодані, через зруйнування мосту на річці Псьол. А за цей час усі частини групи придбали собі нові запаси продуктів і таким чином група мала стільки харчевих засобів, що легко могла прийняти на себе харчування 7000 матросів. Сама група харчувалася тими продуктами, які їм підвозили добровільно селяни сусідніх сіл.

Коли в місті, а навіть в околишніх селах довідалися про затримання ешелонів з матросами і про те, що губерніяльний командант проти цієї затримки, то до Болбочана почали приходити різні делегації з міста і сіл з проханням не звіль-

няти матросів і не дати їм можливості розійтись по Україні та сіяти анархію.

Приходили делегації від селян, які заявляли, що коли між затриманими є матроси з їхніх сел, то вони просять не давати їм можливості повернутися до дому.

Болбочан всіх їх скеровував до губерніяльного команданта, бо всіх матросів віддав до його розпорядження.

Губерніяльний командант, натомість, їх не прийняв, а тільки передав їм, що матроси то «щирі Українці і повинні повернути до дому».

В відношенні до Болбочана, командант всеж таки настоював, щоби Болбочан припинив затримку ешелонів і підчинився йому, як представникові Верхової Влади.

Болбочан признаючи його, як представника Верховної Влади заявив, що в розташуванні своєї групи він за це відповідає сам і нікого не допустить на цій підставі до втручання в те, що він робить на терені своєї групи. Колиж він знаходить його поступування неправильним, то хай звертається до його безпосереднього начальника отамана Натієва, а до одержання наказу про припинення затримки ешелонів, він буде робити те, що знаходить потрібним для добра держави.

Таку відповідь переслав полковник Болбочан отаманові Натієву з проханням переслати її губерніяльному командантові.

При дальшому затриманні, допиті й трусі Запоріжцями решти матросів в ешелонах, були приявними і представники губерніяльного команданта.

Ці представники вели себе ганебно. Будучи приявними при розброюванні матросів, вони цілий час голосно протестували, обурювались і навіть

погрожували, тому Болбочан мусів більшість їх усунути від активної праці, а решті доручив слідити тільки за правильністю допитів.

Робота пішла скоріше, хоч таке поводження командантської комісії дало повід матросам до протестів і утруднення праці.

Завдяки ворожому відношенню губерніяльного команданта до Запоріжців, атмосфера в їх взаєминах щораз то згущувалась і загрожувала всякими можливими неприємностями.

Командант старався ворожо настроїти Німців проти Болбочана і Запоріжців, мовляв, Болбочан втручується в розпорядження Німців, ігнорує їх; взагалі командант розповсюджував відомости, що Запоріжці не признають нової Влади, нового Уряду і навіть хочуть зробити переворот, щоби знов посадити Центральну Раду. Донесення такогож самого змісту почав він посилати в Київ, стараючись переконати тодішній Уряд, що Болбочан і Запоріжці настроєні антидержавно.

Коли обезброювався вже останній ешелон з матросами, прибув від німецької команди в Мілітополі старшина в супроводі старшини губерніяльного команданта і в дуже ввічливій формі, але переконуючо, зажадав іменем своєї команди припинити затримку ешелонів, мотивуючи це тим, що Німці при добровільній здачі Севастополя, гарантували матросам вільний проїзд на Україну.

На це Болбочан відповів, що Німці такі гарантії могли давати в Севастополі на території Криму, але на території України ці гарантії дані нашим ворогам без згоди Українського Уряду, тратять свою силу і що він не припинить обезброювання матросів, поки не одержить наказу про це від свого Уряду.

Крім того Болбочан зазначив, що мабуть Німці

не давали матросам гарантій, що вони можуть безкарно повертатись до дому зі зброєю і державним майном, з чим німецький старшина погодився.

Тоді Болбочан показав йому всю ту зброю, яку відібрали Запоріжці від матросів, велика кількість якої Німця дуже здивувала. Але всеж таки німецький представник настоював на виконання вимог своєї команди, обіцяючи про все повідомити своє начальство, яке, можливо, відмінить свій розпорядок. Він пропонував Болбочанові налагодити відношення і справу з губерніяльним командантом, який вимагає від них ужиття заходів що до припинення затримки ешелонів і що вони Німці, згідно з умовою з Українським Урядом, обов'язані йому помагати, як представникові Верховної Влади. На цьому розпрощалися, та Болбочан не погодився виконати німецьке розпорядження.

З приводу цього в місті відношення з Німцями почали загострюватися. Вони подвоїли свою чуйність і весь час були в боєвій готовості, так що в кожній мент могли виступити проти Запоріжців.

Все це дуже стало на перешкоді відпочинкові, нормальним вправам і муштрі, які Болбочан було розпочав, бажаючи як можна краще змотувати і зміцнити козаків. Але перебіг подій змінив становище так, що майже більшість людей була в наряді, або на варті, або в сторожевій охороні, а решта в поготівлю, яке прийшлося запровадити з огляду на становище Німців і приявність 7.000 матросів.

Ніхто не розстався зі зброєю.

А тимчасом губерніяльний командант не переставав усякими засобами настроювати Німців проти українських військ. У місті почали траплятися різні інциденти між окремими козаками і Німцями, як наслідки такого ненормального положення.

Треба було щось робити, щоб запобігти дальшому ускладненню справи.

Ще раніш Болбочан шукав, де б то знайти для групи тихий і спокійний постій, де б не досягали її впливи і розпорядження губерніяльного команданта. І тепер Болбочан постановив зреалізувати свій замір.

На другий день після обеззброєння останнього ешелону, одержано категоричну вимогу від німецької команди пропустити без перешкод усі наступні ешелони через ст. Мілітополь, але в цьому наказі ясно відчувалася рука губерніяльного команданта.

Болбочан, котрий уже вів довідатися, що більше ешелонів з матросами не буде і щоб остаточно не погіршувати положення, дав свою згоду.

Але губерніяльний командант на тому не заспокоївся і рішив викликати Запоріжців на сутичку з Німцями. З цією метою вечером, після отримання відповіді Болбочана, він звільнив з в'язниці увесь перший ешелон, під зміцненим конвоем Німців привів їх на залізничну стацію та завантажив їх в ешелони для відправки далше. Це був просто визов Болбочанові. Але цьому вдалося безкровно зліквідувати і ці злочинні заходи губерніяльного команданта. Болбочан, після переговорів з Німцями, затримав з цієї партії тих матросів, проти яких були докази на зроблені ними

злочинства і вбивства. *) Німці самі взялися зробити натиск на губерніяльного команданта, щоби віддати їх під суд.

Таким чином, губерніяльному командантові не вдалося викликати сутички поміж двома військами і тим здискредитувати Запоріжців в очах нового Уряду України.

Але відношення залишались загостреними. По місті ходили чутки, що Німці вислали спеціальний відділ для знищення Запоріжців. Все це дуже хвилювало всіх і напружувало нерви до остаточности. Ціла група весь час була в поготівлі, були навіть пороблені окопи біля розташування окремих частин. Безперестанно робилися глибокі розвідки кінноти з автопанцирниками і навіть повітряні.

Нарешті Болбочан рішив покласти кінець усьому цьому і залишити з усім військом Мілітополь.

Перед самим відїздом Болбочанові прийшлося мати ще одну велику неприємність з губерніяльним командантом.

Треба зазначити, що Запоріжці майже з самого Києва і до цього часу не одержували грошового утримання. Віймкові потреби Кримська група задовольняла тим невеликим авансом, який був виданий ще в Києві перед вирушенням у похід.

Надходили якраз свята, люди потребували грошей, бо військо вже два місяці не одержувало

*) Пізніше ці самі матроси складали головне ядро відділу Гуляйпільського анархіста Махна. І ті діла, якими позначився шлях пересувань і нападів цього відділу, своєю жорстокістю і звірствами затьмили попередні злочинства матросів.

платні, а до такої неточности тоді ще не були призвичаєні.

Вірячи обітницю Уряду, що гроші для війська буде в час висилатися, Болбочан усі гроші і цінности, які відбивав від ворога, здавав у державну скарбницю. Так було зроблено з п'ятнацяти міліонами рублів, які Запоріжці захопили в Бердянську. Ці гроші здано в Мілітопільську державну скарбницю. Туди були здані і ті кілька мільйонів, які Болбочан одібрав від матросів.

Тепер група дуже потребувала великої кількості грошей і тому подано вимоги губерніяльному командантові з проханням видати потрібну суму з державної скарбниці. Але губерніяльний командант відмовився це вчинити і сказав, що запитається про дозвіл з Києва.

Чекали, чекали тих грошей, як у моря погоди, а їх не було і про відповідь з Києва теж не було чути.

Тимчасом губерніяльний командант успів себе зарекомендувати завзятим москалем і ворогом України. Свої симпатії і переконання він виявляв досить отверто. Так само був настроєний і цілий його штаб, не дивлячись на те, що він формувався ще за часів Центральної Ради.

З цього приводу почали вибухати малі інциденти між старшинами Запоріжцями і старшинами Таврійської командантури, які загрожували перейти в поважний конфлікт, що незабаром і сталося.

Підчас обіду в одному ресторані міста Мілітополя, де було багато старшин Запоріжців, був приявний і губерніяльний командант в оточенні свого штабу; займали вони окремий стіл.

Підчас обіду губерніяльний командант голосно, наче нарочно, щоби почули і старшини запо-

ріжської групи, сказав по російськи: «цьому війську, яке грає тепер жовто-блакитну оперетку, не дам ані копійки, скількиб вони не просили».

Старшини-Запоріжці спалахнули і кинулись до команданта. Розпочався великий скандал. Про випадок був повідомлений полковник Болбочан. Він знав про вороже відношення команданта до Запоріжців, але ніколи не міг припустити, щоб урядова людина, будучи на державній українській службі, отверто лаяв і сміявся в очі з українського війська.

Старшини-Запоріжці так міцно реагували на цей вибрик губерніяльного команданта, що він мусів пожалітися на них командирові запоріжського корпусу отаманові Натієву і навіть мав нахабство просити покарати їх.

Одночасно з жалобою команданта до отамана Натієва прибув полковник Болбочан, який вияснив усю справу і вимагав, щоб командант перепросив старшин-Запоріжців за свою поведінку, видав усі потрібні гроші для групи і негайно подав прохання про димісію. Колиж командант не схоче виконати усіх вимог, то просив дозволу отамана Натієва його заарештувати, призначити тимчасово нового команданта, а про причини арешту донести Урядові.

Отаман Натієв погодився з вимогами полковника Болбочана.

Але на предявлені командантові вимоги він тільки розсміявся, почав чванитись і удавати «верховну владу».

Колиж до командантського Управління був присланий Болбочаном відділ козаків для заарештування команданта, він одразу втихомирився і погодився на вимоги, але разом з тим удався під захист отамана Натієва. Перепросити старшин

і видати групі гроші він погодився, натомість подати прохання про димісію відмовлявся.

Тоді отаман Натієв уговорив полковника Болбочана відмовитись від цієї останньої вимоги й обмежитись докладним рапортом про всі вчинки губерніяльного команданта Військовому Міністрові через нього.

Після цього полковник Болбочан почав готуватись до залишення Мілітополя. Відношення з Німцями ще більше загострилися через конфлікт з командантом, бо Німці не могли точно зорієнтуватися в цих справах і бачучи якусь боротьбу поміж командантом і групою, ставали завсіди по боці першого. Давали вони віру всякого роду провокаційним інформаціям, які розповсюджував про українське військо губерніяльний командант.

Приймаючи це все під увагу, Болбочан рішив переїхати з усіма частинами в район розташування австрійської армії і для цього вибрав головним місцем постою місто Олександрівськ над Дніпром, де були розташовані Січові Стрільці під командою архикнязя Вільгельма Габсбурга.

Болбочан мав на увазі, що на випадок якоїсь небезпеки для Запоріжців, Січові Стрільці муслиби знати про це; вони заздалегідь упередилиб про це Запоріжців і цим допомоглиб їм уникнути небезпеки.

На протязі кількох днів усі запоріжські частини Кримської групи переїхали до Олександрівська.

Так закінчився кримський похід.

Боротьба за донецький водозбір

Славянську групу складали полки: 1-й запорізький ім. Гетьм. Дорошенка піший полк, 3-й Гайдамацький полк і 3-й запорізький ім. Гетьм. Богдана Хмельницького піший полк, гарматний полк і інженірний полк. Ця група під проводом полковника Сікевича мала зайняти м. Славянськ і звільнити цілий Донецький водозбір від більшовиків. А звільнення його набирало тим більшого значіння, що ціла промисловість України стояла нерухома, за браком вугілля. Донецький водозбір був єдиним джерелом, звідки постачався вугіль для цілої Росії.

Ще до виходу славянської групи полковника Сікевича в напрямі Лозова-Славянськ Гордієнківський полк, який найкоротшим шляхом післано в напрямі Славянська в 40 верстах від Лозової. стаявся з більшовиками.

Становище полку витворилося небезпечне і в Лозовій український і німецький команданти одержали повідомлення полковника Петрова про необхідність негайної допомоги йому.

На допомогу післано два німецькі баталіони

і більшовики після того відступили до ст. Барвінкове.

В цей час під Барвінкове вирушила і славянська група. На разі були тільки Гайдамацький та Дорошенківський полки з гарматами і бронепотягами. Богданівський полк ще був у Харкові, де ніс залогову службу.

Гордієнківський кінний полк, виконавши своє завдання, повернувся до Лозової і приєднався до Кримської групи.

Бій біля Барвінкова розпочався з вечора 15-го цвітня, коли українські частини заняли позицію на 21½ верстви перед цією стацією.

З боку ворога приймали участь бронепотяг, автопанцирники, піхота, кіннота і досить значна кількість артилерії. Тут помічено участь у бої донецьких робітників, а також деяких більшовицьких козачих полків.

Не зважаючи на вперті протинаступи ворога, після 11-годинної битви, опір ворогів зломано і ст. Барвінкове була здобута.

В цьому бою з боку українських частин 9 козаків забито, поранено 52 козаки і 7 старшин. Ці втрати свідчать про ту впертість, з якою більшовики противилися наступові наших військ, а цю впертість можна пояснити поперше прихвильністю серед більшовиків козачих частин, а подруге важливістю для них захистити земляновугільний район.

Наприкінці цього бою якраз прибув з Харкова Богданівський полк і відразу був висланий в авангард, за відступаючими більшовиками.

Загони більшовиків, що відступали, мали в себе на задах задалегідь підготовані позиції, на яких вони пробували затримати дальший наступ українського війська.

Цілу ніч переслідував ворога Богданівський полк; але на ранок 17 цвітня показалася ст. Славянськ. Ворога тут не було видно, він подався на Бахмут.

В долині у віддалі 2 верст видніло курортне місто Славянськ.

На вечір підійшла решта славянської групи, а також і німецькі відділи.

На другий день наші авангарди наблизилися до Бахмута, який був захоплений майже без бою.

Більшовикии скупчували значні сили на ст. Микитівка.

25 цвітня захоплено ст. Микитівку і таким чином українсько-німецькі частини вдерлися в самий осередок земляно-вугільного району і заволоділи пунктами, які мають величезне стратегічне і промислове значіння.

26 цвітня ворог, одержавши значну допомогу, густими лавами, при підтримці міцного гарматного вогню, попровадив наступ на ст. Микитівку.

Група полковника Сікевича разом з німецькими частинами теж розпочали наступ.

Після трьохгодинного бою більшовиків розбито і вони відступили, залишивши багато вагонів, кулеметів і рушниць.

Втрати Українців були: 1 забитий, 12 поранених, серед яких 2 старшини.

Необхідно завважити особливу відвагу, яку виявила 6-та сотня Дорошенківського полку. 27 цвітня знаходячись на правому крилі німецького полку, вона прийняла на себе наскок більшовиків, які глибоко це крило обходили.

З сотником Коваленком на чолі ця сотня дружнім наскоком перекинула більшовиків, при

чому 26 більшовиків забито, 9 взято в полон, а також захоплено кулемети.

Потім на плечах утікаючого ворога сотня вдерлася на ст. Горлівка і захопила потяги, які були вже на поготові до відїзду. В цих потягах знайдено силу ріжного майна.

Треба додати, що в цьому районі більшовики в головній своїй масі склалися з озброєних робітників, які з огляду на ліквідацію підприємств мусіли записуватись до червоної армії. Але серед них були і козачі відділи.

Далі наступ провадився в трьох напрямках: на ст. Юзівку, ст. Дебальцево і на ст. Попасну.

28 цвітня Богданівський полк боєм зайняв ст. Дебальцево. Тут захоплено понад 1000 вагонів навантажених вугіллям і 16 паровозів.

Крім того захоплено одну гармату і один кулемет.

Одвоювання земляно-вугільного басейну українським військом мало величезне значіння. З'явилася можливість приступити до негайного вивозу вугілля в інші пункти України, яка дуже потребувала цього палива.

Таким чином операції в цьому напрямі, крім головної своєї мети — вигнання більшовиків за межі України — привели до наслідків, які мали величезне економічне значіння.

Залишивши Дебальцево, ворог заняв позицію за 6 верст од нього на стації Чернушине, а що його там турбували наші розїзди, то він увільнив і цю стацію.

Взагалі відступ більшовиків мав жахливий вигляд: вони втікали в ріжних напрямках, а головна їх сила тікала на ст. Колпаково.

30 цвітня перший курінь Богданівського полку заняв ст. Колпаково, яка становила граничний пункт на кордоні з Донщиною. Решта полку розташувалася в Дебальцеві.

На цьому закінчується вигнання більшовиків з Донецького водозбору.

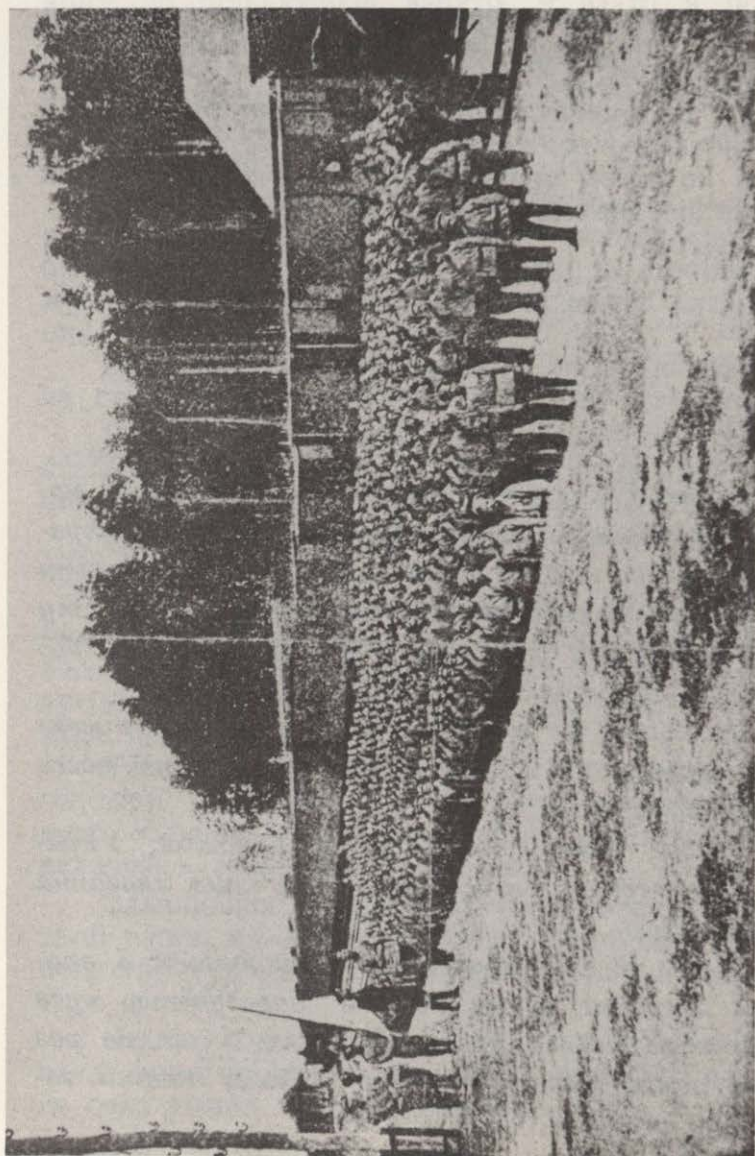
З початком травня 1918 р. ні один ворожий жовнір не знаходився вже на території України.

Кровю і смертю відзначили свій шлях новітні Запоріжці. Народженні в найбільш трагічний мент нашого національного життя, вони весь час заховали в собі той гарт духа і ту віру в конечну перемогу над ворогом, які робили їх непоборними.

На цьому не кінчається їх історія. Описані події, це тільки початок тієї епопеї, якої весь тягар вони винесли на своїх раменах.

Вогонь саможертви був їх батьком, Україна — матір'ю, а безустанні розпучливі змагання їх колискою.

І ще не раз проходили вони вздовж і впоперек Україну і ще не раз дорогоцінна кров Запоріжців поїла спрагнену землю і ще не раз чорна земля ховалась в своїх обіймах навіки заступивши лицарів.

Представник Центральної Ради передає 2-му Українському козацькому ім. Гетьмана Юрія Богдана поштові листи на ст. Святонин перед відходом пошти на фронт 9-VII-1917 року.

(Див. лист. на стор. 224)

ДОДАТКИ І

ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ

І

ДОДАТКИ ІІ

З ЖИТТЯ Т-ВА ЗАПОРОЖЦІВ В АМЕРИЦІ

Дуже багато шуму наробила у Києві й на цілій Україні справа т. зв. виступу «полуботковців» на початку липня, справа в значній мірі ще й досі не вповні вияснена. Справа ця виглядає в представленні офіційних українських чинників так. На київському розподільчому військовому пункті зібралося коло 5.000 салдатів-українців, головна маса яких прибула з Чернігова, частина прибула з Пензи і з різних інших місць. Їх хотіли відправити на фронт, але вони заявили, що не підуть, доки з їх не буде сформовано окрему частину — полк імені гетьмана П. Полуботка.*) 4. липня на засіданні Ц. Ради член В. Ген. Ком. М. Полозов зробив позачергову заяву, в якій повідомив, що салдати, прибувши до Києва, «підлягли впливу з одного боку каторжан, жандармів і пристава, а з другого — недисциплінованих українських елементів, котрі умовляли їх не їхати на фронт, а залишитись тут у Києві, бо тут наш фронт, тут треба боронити волю України.»**) Ешалон став вимагати від Ген. Комітету, щоб той одягнув їх, обув, видав зброю, і тоді лиш, під укр. прапором, озброєні і сформовані як полк ім. Полуботка, вони підуть на фронт. «Ген. Комі-переконався, що люде цього ешалону, просто не хотять іти на фронт, прикриваючись лиш своїм українством». Член Укр. Ради військ. деп. Вротновський-Сивошапка додав, що до ешалону до Чернігова приїздили самостійники, обіцяли перевезти їх до Києва, озброїти і там залишити. Він рекомендував ужити супроти полуботковців як найрішучіших заходів.***) Ухвалено було вислати до полуботковців цілу делегацію від Ц. Ради, щоб вона разом з В. Ген. Комітетом поїхала до полуботковців і «нейтралізувала їх недобрий настрій», як висловився Винниченко. До делегації вибрано Винниченка, Ковалевського, Шульгіна, Стасюка, Діденка, Пугача і Левченка.

Делегація побувала у полуботковців і 17. липня доложила Ц. Раді, що полуботковці усі промови Винниченка і Петлюри зустріли дуже холодно, натомість приймали оплесками своїх проводирів прапорщика Майстренка і Гудієнка, котрі перед тим вже провадили агітацію серед Богданівського полку; що конкретні домагання полуботковців — одяг-

*) З оповідання М. Падалки виходить, що думку організувати полк і назвати його іменем П. Полуботка подав Укр. Військовий Клуб ім. Полуботка в Києві. Див. його статтю: Виступ Полуботковців 4—9. липня 1917. р. в м. Києві на фоні політичної ситуації того часу, збірник «До зброї», Тарнів—Львів 1921, ст. 64.

**) М. Падалка признає, що «серед полуботковців дійсно була певна кількість дезертирів чистої води, був і елемент прямо таки карний, з вулиці, але він своєю нечисленністю губився в загальній масі». *Op. cit.*, ст. 65.

***) Вісти з Ц. Ради, № 11—12, ст. 4.

нути, обути, дати лікарню.*) Винниченко у своїм звіті сказав, що його враження таке, що полуботковці бояться їхати в неукраїнські частини і що вони перебувають під впливом агітації елементів, що «свої власні, особисті інтереси прикривають патріотизмом». Нарешті виступив представник самих полуботковців козак Осадчий. Він заявив, що полуботковці мають одну ціль — боронити Україну, але ось вони вже четвертий день сидять без хліба, голі, босі, без офіцерів, без організації; «ми прохаємо, казав він, дати нам лікарську допомогу, бо люде хворіють, не маючи їжі. Просимо упорядкувати військову канцелярію, що для нас вельми необхідно. Нарешті просимо не забувати нас своєю порадою, присилати нам газети і літературу. Просимо навідуватись до нас, бо нас бояться, ніби ми якісь звірі, которжане, розбійники. Про нас наговорили Бог зна що, а ми ж люде, як всі. Просимо зняти з нас через пресу ту грязь, котру кинули на нас з радістю російські газети, і дехто з членів Генерального Комітету. Се для нас найважніше...»**)

Після довгих дебатів Ц. Рада винесла постанову «закликати тоєаришів салдатів, що мешкають в Грушках, до національної громадської дисципліни, яка мусить керувати озброєною революційною демократією і в інтересі української національної справи запропонувати їм негайно виконати приказ Генер. Комітету і виступити до указанного Комітетом українського запасного полку».

Пройшло кілька днів. Полуботковці не рухались. Щоб спонукати їх до відїзду на фронт, I-й укр. полк. ім. Б. Хмельницького виніс постанову, в якій заявлялося, що він «не вважає полуботковців за своїх братів, відмовлює їм всякої допомоги і радить негайно виконати наказ Ц. Ради.» Тимчасом до Києва приїздили міністри, заключалася угода, наступило повстання большевиків у Петербурзі. Полуботковці сиділи в таборі на Сирці коло Києва і в с. Грушках і не спішили виконати наказ. 16. червня знову відбулася нарада делегатів Ц. Ради, Богданівського полку та ин. військових частин з делегатами полуботковців, Петлюра, Винниченко, Шульгин кілька годин зряду до пізньої ночі умовляли їх скоритися. Але тільки частина полуботковців в результаті цієї наради згодилися висловити довірря Укр. В. Ген. Комітету. Друга частина покинула засідання. Можна думати, що серед полуботковців уже підготовлявся виступ. Про цей виступ нам відомо з двох джерел: з українських офіційних джерел і з оповідання П. Мілюкова, який мав в своїх руках якісь офіційні відомости, головню якийсь «план праці 2-го укр. полку ім. П. Полуботка з 16. на 17. липня 1917. р.», що був перехоплений російською контр-розвідкою. Треба думати, що обидві сторони змальовують події не безсторонне.

*) Київська військова влада за згодою У. Ген. К-та, щоб спонукати полуботковців скорше забратися з Києва, умисне морила їх голодом і всякими невигодами.

**) Вісті, № II-12, ст. 6.

В «плані», що потрапив до рук Мілюкова, говориться про генезу повстання так: «ми українці-козаки не хочемо мати свободи лише на папері, або пів-свободи. По проголошенні І. Універсалу (ми ІІ. Універсалу не визнаємо) ми приступаємо до заведення порядку на Україні. За для цього ми всіх росіян і ренегатів, які гальмують українську роботу, скидаємо з їх постів силою, не рахуючись з російським урядом. Визнаючи Ц. Раду за свій найвищий уряд, ми поки що виганяємо зрадників з України без її відома. Коли все опануємо силою, тоді цілком підпорядкуємось Ц. Раді. Тоді вона порядкуватиме у Києві і по всій Україні як у власній хаті. Тепер же, коли починається повстання, ми виставляємо 6 своїх людей, котрі мусять усім керувати». Цих 6 людей були: молодший урядник Осадчий (автор плану) — голова, Квашенко — секретарь, члени — поручник Романенко (що пристав неохоче), прапорщик Майстренко (найбільш активний керівник), прап. Стріленко і мол. ур. Сподаренко.

План був такий: 1) оповістити окремими листівками всі українські військові частини Києва, що о 1. годині вночі полк Полуботка виступає; 2) у три години вночі заняти всі важніші пункти Києва, за для чого: а) захопити будинок, де мешкав Оберучев, і зробити там свій центр, в) захопити помешкання нач. міліції Лепарського, с) захопити штаб печерської кріпости й Арсенал, d) Раду роб. і салд. депутатів, е) штаб київс. в. округи, f) товарову станцію, г) держ. скарбницю і банк, h) головну команду міліції, i) мости на Дніпрі і к) Жидівський базар.*)

М. Падалка каже, що ініціатива виступу вийшла від групи українських діячів, які були невдоволені з нерішучої політики лояльності Ц. Ради до російського уряду: «сюди належали, каже він, деякі члени глубу ім. Полуботка, як напр. Міхновський, Луканів, Павелко, члени Генер. Комітету та Ц. Ради, напр. Горемика та інші. Ці особи, а також деякі старшини Полуботковського полку були ідейними організаторами, які накинули думку виступу Полуботковцям... вони хотіли силою подій, силою фактів повернути історичний руль, направити діяльність Ц. Ради по інших шляхах і тим самим прискорити визнання її з боку Тимч. Правительства як уряду України. Вони гадали, що поставлена перед фактом Ц. Рада відкине попередню тактику і піде по бажаному для організаторів повстання напрямку, сама стане на шлях рішучої політики... Вони вживали всіх заходів, щоб виступ був найбільш організованим; були спроби налагодити контакт з деякими частинами українського війська, що виділилися з московського і перебували по різних місцях України, як напр. Полтава, Кременчук т. ин.«**)

*) П. Милуковъ, *Исторія второй русской революції*, т. I. в. 2. Софія. 1922, ст. 80—81.

**) М. Падалка, ст. 66.

Коло часу ночі 18. липня полуботковці вийшли з своїх бараків на Сирці, бшикувались і рушили до касарень І-го зап. укр. полку і захопили там зброю. Потому рушили до міста. Частина полуботковців захопила в сусідніх залізничному баталіоні й 5. Авіопарку тягарові авта і поїхала на них також до міста. Але нач. Богданівського полку полк. Ю. Капкан був своєчасно попереджений про виступ полуботковців*) і коло 2-ої год. ночі вирушив із своїх т. зв. Бендерських касарень з чотирма ротами богдановців їм назустріч, — з рушницями, але без набоїв, яких полк ще не мав. Але він не міг затримати полуботковців, бо частина богдановців перейшла на їх бік, і вернувся до своїх касарень, а повстанці в числі коло 5.000 вступали до міста. Зпершу захопили штаб міліції, де забрали зброю, набої і муніцію; нач. міліції було заарештовано. Далі спробували захопити скарбницю й банк, але там стояла варта і не допустила їх.**). Коло 7-ої год. ранку захопили Печерськ, де насамперед розгромили помешкання полк. Оберучева (самого Оберучева не було в Києві, він виїздив до Житомира), потім арештували коменданта міста, роззброїли юнкерів і заняли інтендатські склади. Коли штаб київської в. округи вислав був проти полуботковців відділ юнкерів і 2-й запасний понтонний баталіон, полуботковці залягли на валах і почали відстрілюватись.

Тимчасом полк. Капкан мобілізував увесь Богданівський полк, проголосив себе тимчасовим начальником міста (в чому не був підтверджений з боку Ген. В. Комітету), повідомив В. Ген. Комітет і вислав своїх богдановців відібрати захоплені полуботковцями будинки державних установ. На допомогу собі Капкан викликав кулеметну роту. В 10. год. ранку зібрався Ген. Військовий Комітет і теж з свого боку постановив вжити рішучих заходів проти полуботковців. Окремі члени В. Ген. Комітету прилучилися до відділів богдановців, які обеззброювали полуботковців і одводили їх купами до Педагогичного Музею. Полуботковці здебільшого здавались членами Ген. В. Комітету без опору. Коло 2-ої год. дня нарада членів Ген. Секретаріату і воєнних властей доручила ліквідувати виступ полуботковців члену Г. В. Комітету ген. Л. Кондратовичу, якому частиною умовлянням, частиною погрозами удалось до вечора примусити більшу частину полуботковців повернутись до касарень. Але вертаючись, полуботковці забрали з собою багато рушниць, набоїв і кільканадцять кулеметів. Прийшовши в свої Грушки, вони окопались там. Та Генеральний Секретаріат вважав, що пов-

*) М. Падалка каже, що Капкан знав про планований виступ і був у зв'язку з його організаторами, але сам взяти в йому участі не хотів і грав у цілій історії подвійну роль (ст. 68.)

**) Мілюков оповідає, що полуботковці таки взяли скарбницю і банк, що заняли цілу Печерську Кріпость і Арсенал, де забрали 1500 рушниць, захопили майже всі райони міліції й пообеззброювали міліціонерів, арештували начальника міліції Ле-парського. Див. «Ист. рус. революции», т. I, в. 2, ст. 82. Те саме каже й К. Оберучев у своїх споминах («Воспоминания», Нью-Йорк, 1930, ст. 289.)

стання вже ліквідоване, і при тім українськими ж руками, і того самого дня голова Ген. Секретаріату, Винниченко повідомив по прямому дроту петербургський уряд про події в таких словах: »Вночі на 5. липня група українців-воєнків біля 5.000 чоловік, що перекрдила розбивний пункт та самовільно і всупереч розпорядженню Ген. Комітету назвала себе полком імени гетьмана Полуботка, захопила арсенал, озброїлась і поставила караули коло державних установ. Генеральний Секретаріат негайно вжив рішучих заходів до встановлення порядку. Викликано військо гарнізону; як українці, так і росіяне охороняють місто. Частину повстанців заарештовано.«*)

Генеральний Секретаріат опублікував відозву за підписами Винниченка і Петлюри, в якій переповідалося про виступ полуботковців та про його ліквідацію заходами й силами української «влади. Потім видано ще додаткове повідомлення про остаточну, ліквідацію виступу та про інцидент, який мав місце, а саме — патруль, зложений з юнкерів, прийнявши один відділ богдановців за полуботковців, почав стріляти, забив одного і поранив двох козаків Богданівського полку.

Але це ще не був кінець. 19. липня делегація Укр. В. Г. Ком., Ген. Секретаріату і Ради В. Депутатів поїхала в Грушки умовляти полуботковців скласти зброю і їхати на фронт. Умовились на тому, що полуботковці пришлють своїх виборних до Ц. Ради для остаточних переговорів на ранок 7. липня. Цю делегацію полуботковців було в дорозі заарештовано і випущено лиш за кілька годин. На нараді делегати згожувалися на все, аби їх відправлено було на фронт як окремий полк. Та поки йшли переговори, полк. Оберучев віддав наказ обеззброїти полуботковців і силою відіслати на фронт. Інтервенція Винниченка, який їздив до Оберучева, не допомогла. З наказу Оберучева частини I-го Укр. полку, юнкери і школа прапорщиків оточили касарні полуботковців і силою їх роззброїли, при чім було вбито три полуботковця.***) На ніч для охорони табору прислано полк кірасирів, які вночі напали на вже обеззброєних полуботковців, побили їх і пограбували, однявши все, що мало якусь вартість — гаманці, ножики і таке інше.

Скоро потому почалася відправка полуботковців на фронт. 27. липня виїхала полкова канцелярія з старшиною й начальником полку. Романенком, а 29. липня останній ешалон полуботковців залишив Київ.***)) Заарештовані полуботковці сиділи у тюрмі аж до листопада. Над ними велося слідство, і прокурор обвинувачував їх по ст. 100. кримінального кодексу — відділення України від Росії. Вони писали з тюрми листи до

*) Вістник Укр. Ген. В. Комітету, № 5—6.

**) «Нова Рада», № 83.

***)) ibidem, № 93.

PROPERTY OF
VASYL LUCHKIW
49 WINDMILL LANE
NEW CITY, N. Y. 10956

українських редакцій, прохаючи в громадянства допомоги.¹⁾ Їх визволили вже більшовики підчас падолистового повстання.²⁾

Протягом цілого червня й липня йшла енергійна підготовка до російської офензиви на галицькому фронті. Союзники прислали велику силу гармат, набоїв і всякої муніції. Ще ніколи російська армія за цілий час війни не була так добре й багато узброєна, як тепер. Але в неї вже не було боевого духу. Російська революційна демократія з самим Керенським на чолі з усіх сил старалася заохотити військо до наступу. Керенський обіздив фронт і скрізь промовляв на вічах, закликаючи до бою. Але це все дуже мало помагало. Укр. Ген. В. Комітет з свого боку старався висилати на фронт українські військові частини, потративши не мало сил на умовляння й на агітацію в цім напрямку. Ген. секр. Петлюра почав комплектувати спеціальні «баталіони рятування України» в Києві, Чернігові й Ромодані і видав відозву, де закликав охотників «в ім'я оборони України, в ім'я волі суцїх на Україні народів» — «стати в цей небезпечний час під знамена Рятуння України і, не гаючи ні одної хвилини, допомогти братам-сайдатам і офіцерам, які бються з ворогом і чекають від нас помочи».³⁾

Одночасно з тим він випустив відозву «До українців вояків на всіх фронтах», в якій закликав «припинити наступлення німців і не пускати їх на нашу землю... як одженемо німців, як зупинимо наступлення їх, то спасемо Україну, спасемо нашу землю, наше хазяйство, наших дітей, батьків і жінок, нашу волю, наше право на вільне життя. Коли ж нічого не будемо робити в цій справі, то неславно загинемо і загубимо Україну. Проклянуть нас діти наші і не признає нас Україна за своїх синів». І виявилось, що українці підчас «наступу Керенського» билися як найкраще. Це зразу заслужило їм признання з боку вищої військової влади і змінило її погляд на українізацію.

Полуботковський полк, прибувши на фронт в складі 16 сотень і 2447 козаків при 15 офіцерах, зразу був приділений до пішого Немирівського полку, який був висланий в огонь і стратив найбільше людей в боях. Начальник дивізії, в склад якої війшли полуботковці, зразу здобув таку високу про них думку, що написав до Ц. Ради листа, де, вихваляючи хоробрість полуботковців, прохав «для скоріщої українізації його дивізії присилати йому завжди таких справних, гарних, дисциплінованих і ідейних козаків».⁴⁾

¹⁾ «Вістник Укр. В. Ген. Комітета», № 18, ст. 7.

²⁾ В. Очеруєв у своїх споминах старається довести, ніби між виступом полуботковців і виступом більшовиків у Петербурзі був тісний зв'язок («Воспоминання», ст. 292—293).

³⁾ «Нова Рада», № 92.

⁴⁾ «Нова Рада», No. 112.

Законопроект було з невеликими поправками (наприклад, платню інструкторам збільшено до 100 карб. в місяць) прийнято, не вважаючи на гостру опозицію деяких членів Малої Ради, головно М. Рафеса і Євг. Нероновича, які запитували: навіщо творити «армію наймитів», чи не для боротьби з більшовиками?*)

Не довіряючи військовим частинам, які хоч до деякої міри зберігали дух старої дисципліни й послуху, а особливо коли ті частини стояли під проводом генералів ще з прежньої царської служби, українське правительство змарнувало й невикористало дуже значну військову силу, яка могла стати справді основою української регулярної армії. Я маю на увазі не раз згадуваний вже *І. Український Корпус*, який заслуговує того, щоб спеціально зупинитись над його історією в огляді українського військового руху.**)

18. липня (старого стилю) 1917. р. вийшов наказ Корнілова про українізацію 34. корпусу, який складався з 104. і 153. піших дивізій і стояв під командою генерала П. Скоропадського, пізнішого Гетьмана України. Корпус тільки що перебув бої відомого «наступу Керенського» і відступив до м. Сатанова над Збручем. Згідно наказу, всіх старшин і солдатів великоросів малося передати до 41. корпусу, залишивши тільки українців, і потім поповнювати тільки самими українцями.***) Так укомплектований корпус діставав офіційну назву «І. Українського Корпуса». Виділивши зі свого складу великоросів і жидів, корпус був переведений до Меджибожа на північній Поділлі, де мав укомплектуватись і організуватись.

Начальником штабу корпусу був призначений генерал Сафонов, командантом І. дивізії генерал Гандзюк, начальником штабу в її полковник Капустянський; командантом II. дивізії генерал Клименко, нач. штабу генерал Крамаренко; гарматним інспектором, — генерал Акерман. Українських поповнень зпочатку присилалося мало, але вони були, як признає командант корпусу, дуже добрі. Тяжче було з старшинами, серед котрих було мало досвідченого боевого елементу, так що доводилось залишати й старшин-неукраїнців, цінних з військового погляду. Для поліпшення старшинського складу було влаштовано спеціальні курси, які дали дуже добрі наслідки.

Коло 1. жовтня українізація й реорганізація корпусу була закінчена. Старшини дістали українські відзнаки: погони з жовтими смуга-

*) «Роб. Газета», 1918. No. 221.

**) Коротку історію цього корпусу знаходимо в Споминах *Гетьмана П. Скоропадського*, в кн. IV. «Хліборобської України». Відень 1922—23. Деякі подробиці знаходимо також в статті *М. Середи* «Перші українські військові частини», в *Календарі «Червоної Калини»* на 1929. рік. Та в цій статі багато хронологічних і фактичних неточностей.

***) *М. Середя* згадує, що в 104. дивізії два полки були сформовані з псковських «дружин» і мали суто московський характер; другі два полки були укомплектовані українцями з Катеринославщини. Див. *Кал. «Черв. Кал.»*, ст. 45.

ми по блакитному полю. Полки I. дивізії дістали спеціальні назви: I. Київський полк імени гетьмана Б. Хмельницького; II. Стародубський полк ім. гетьм. Скоропадського; III. Полтавський полк ім. гетьм. Сагайдачного; IV. Чернігівський ім. гетьм. Полуботка.*) Командування корпусу стояло в тісному звязку з Військовим Секретаріатом Ц. Ради: генерал Скоропадський і полк. Капустянський двічі їздили до Києва в справах українізації корпусу. Генеральний секретарь військових справ С. Петлюра, як згадує свідок, «радо приймав інформації від полк. Капустянського, але сухо й обережно поводився з генералом Скоропадським.»**) Взагалі київські офіційні сфери ставились до ген. Скоропадського з недовір'ям як до великого пана і бувшого офіцера

Павло Скоропадський,
яко начальник I. українського корпусу.

царської гвардії. Боялися його популярности у війську і підозрювали в якихсь честолюбних замислах. Але самому українському корпусу недовіряли і з другого боку: вище російське командування вважало за не дуже зручне, що I. Український Корпус стоїть близько від Києва, і наказало йому вирушити на фронт на зміну VI. корпусу, котрий мав українізуватися в II. Український корпус. Але в I. Укр. Корпусі вже помічалися ознаки загального розстрою й упадку дисципліни, і ген. Скоропадський вважав, що краще було би вивести корпус на фронт, щоб зберегти його від деморалізуючого впливу запілля.***)

Та тимчасом стався більшовицький переворот. Влада в Києві перейшла до українських рук, хоч на перших порах доводилось фактично ділити її з більшовиками. Серед старшин і козаків I. Українського Корпусу почалося хвилювання і хитання — куди йти? чи на фронт, чи на Київ? Генеральний Військовий Секретаріат грав при тім якусь подвійну роль, подиктовану, треба думати, недовір'ям до особи команданта корпусу. Не вважаючи на протести ген. Скоропадського, на нараді Петлюри з головнокомандуючим Володченком було вирішено розеднати корпус: I. дивізію вислати на фронт разом з штабом корпусу, а II. вислати до Києва. Але I. дивізія прибувши на ст. Деражно, звідки мала їхати потягами на фронт, не схотіла туди їхати. В той саме час

*) М. Серeda, ст. 46

**) М. Серeda, ст. 47.

**) Спомини Гетьм. Скоропадського, ст. 27,

надійшли відомості, що збільшевичений 2-й гвардійський корпус, покинувши фронт, іде на Київ, а большевицький головнокомандуючий прапорщик Криленко, який замінив собою замордованого в Ставці ген. Духоніна, наказував телеграмами Українському Корпусу йти на фронт. Тоді ген. Скоропадський рішив узяти на себе діло оборони Києва та замість йти на фронт, обсадив частинами обох своїх дивізій залізничні лінії Жмеринка-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка-Ваняряк і роззброїв ешалони 2-ої гвардійської дивізії й деякі другі збільшевичені частини, які загрожували Києву й українському урядові.

Частини І. Українського Корпуса побільшувалися сотнями Вільного Козацтва і добровольцями, які охоче до нього вступали, як до українського національного війська. Корпус робився справжньою регулярною українською армією, яку належало б всіми силами піддержати й зберегти. Та Генеральне Військове Секретарство не тільки не доцінювало ваги корпусу, а ще й ставилося до нього з недовір'ям, особливо до його команданта ген. П. Скоропадського. Воно залишалося глухе до всіх його телеграм з проханням надіслати теплу зимову одягу, чоботи, залізні грубки — бо люди жили весь час в неопалених вагонах; навіть коли він вислав телеграми, щоб до частин корпусу було надіслано з Києва від українських національних організацій людей, які б могли паралізувати большевицьку агітацію, то й на це не було ніякої відповіді. Коли ж ген. П. Скоропадський поїхав сам до Києва, то виніс враження, що «круги Ц. Ради не довіряють людям з вищого командного складу і думають опертись виключно на роботу в армії молодшого старшинства і отаманів-аматорів». Що до себе особисто, то він почував недовір'я з боку цих кругів, хоч разом із тим і брак відваги усунути його від командування згори.*) Коли виникло питання про призначення головнокомандуючого всіми силами України проти большевиків, то на цей відповідальний пост призначено було не генерала Кирея, талановитого гарматного інспектора, видатного бойового генерала — якого мали на увазі, і не ген. Скоропадського, а позковника Капкана, який вже й перед тим виявив не раз свою нездатність до скільки-небудь ширшої діяльності.

Помічаючи з боку українського політичного центру певного роду саботаж з огляду на свою особу, ген. Скоропадський рішив одійти від командування корпусом, щоб тим способом облегчити установалення більш нормальних відносин між українським політичним центром і тією збройною силою, на яку цей центр мав опертись в першій війні за українську державність. 6. січня 1918. р. він подався до демісії, передавши командування корпусом генералу Гандзюкові.**)

Штаб корпусу перебував тоді в Білій Церкві. Штаб І. дивізії (його начальником замість полк. Капустянского став підполк. Сологуб)

*) Хліб. Україна, IV., ст. 39.

**) Хліб. Україна, IV., ст. 39—40.

стояв у Бердичові, 1-ша її бригада стояла в Києві, 2-га на залізниці Фастов-Бердичів; II. дивізія стояла на лінії Винниця-Гнівань. Командантом I. дивізії замість ген. Гандзюка став полковник Никонов, у II. дивізії залишався ген. Клименко.*)

Але дисципліна й боєздатність корпусу під впливом загального настрою й агітації падали з кожним днем. Коли більшовики оголосили демобілізацію старої російської армії, то салдати корпусу примусили оголосити часткову демобілізацію і в себе. Як зауважує самовидець, це було викликано охотою салдатів поділити між собою військове майно, як тоді бувало звичайно при демобілізації. В корпусі настала анархія. Генерали Гандзюк і Сафонов поїхали за директивами від українського уряду до Києва, але прибули туди вже тоді, як Київ опинився в більшовицьких руках. Вони попали в більшовицький полон і були розстріляні. Їх переслухував сам начальник більшовицької армії Муравйов, який запропонував обом перейти до його на службу, але вони відмовились і тим підписали собі смертний вирок. Вже літом 1918. р. тіла обох героїв були, з наказу гетьмана П. Скоропадського, розшукані і достойно поховані.

Корпус скоро перестав існувати. Козаки розбіглись, старшина позникала. Невеличкі рештки збереглися, переховалися і по приході німців прилучилися знову до українського війська, склавши кадри дивізії, на чолі якої постановлено було начальника I. дивізії з I. Українського Корпуса полковника Никонова.**)

Не доцінюючи значіння регулярної армії взагалі, ставлячи собі ідеалом «народну міліцію», а поки що думаючи обійтись якось за допомогою найманих військових частин, український уряд не спромігся взагалі створити скільки-небудь значну і надійну військову силу і в критичний момент боротьби з більшовиками в січні 1918. року опинився, як ми бачили в розділі XI. цієї книги, майже безборонним. Українську державність рятували, гинучи в нерівній боротьбі патріоти добровольці: українська молодь, невелике число національно настроєних професійних вояків та галицькі січові стрільці. Можна з певністю сказати, що коли б не військова поміч німців, героїські зусилля українських добровольців не змогли б в той час врятувати українське правительство а з ним і ідею української національної державности.

*) Кал. «Черв. Калини» на 1929. р., ст. 48—49.

**) *ibidem*, ст. 51.

СПИСОК ЛИЦАРІВ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА

До Хлопчій Газети

№ 3 Запорізької ім. Кош. П. Болото
в Америці

При цьому надсилаю список
листує Ордену Залізного Хреста
1-й Запорізький Стр. дивізіон
Сівисогачено повідомлюю що
линою одержано надсилати 15 ам. дон
з яких надсилає 5 дол. Сот. Тараш
та 5 дол. Сот. Крушинський.

Надсилаю також мені дуже
зворушила і від імені всіх прошу
приняти від мене сердечну подяку

З преданою пошаною
Полк. Ю. Ю. Ю.

1	Микола	Григор'як	108	133	Козак	Бурчук Степан	152
2	Микола	Григор'як	109	134	"	Буржайко Дмитро	153
3	Микола	Григор'як	110	135	"	Буржайко Дмитро	154
4	Микола	Григор'як	111	136	"	Буржайко Дмитро	155
5	Микола	Григор'як	112	137	"	Буржайко Дмитро	156
6	Микола	Григор'як	113	138	"	Буржайко Дмитро	157
7	Микола	Григор'як	114	139	"	Буржайко Дмитро	158
8	Микола	Григор'як	115	140	"	Буржайко Дмитро	159
9	Микола	Григор'як	116	141	"	Буржайко Дмитро	160
10	Микола	Григор'як	117	142	"	Буржайко Дмитро	161
11	Микола	Григор'як	118	143	"	Буржайко Дмитро	162
12	Микола	Григор'як	119	144	"	Буржайко Дмитро	163
13	Микола	Григор'як	120	145	"	Буржайко Дмитро	164
14	Микола	Григор'як	121	146	"	Буржайко Дмитро	165
15	Микола	Григор'як	122	147	"	Буржайко Дмитро	166
16	Микола	Григор'як	123	148	"	Буржайко Дмитро	167
17	Микола	Григор'як	124	149	"	Буржайко Дмитро	168
18	Микола	Григор'як	125	150	"	Буржайко Дмитро	169
19	Микола	Григор'як	126	151	"	Буржайко Дмитро	170
20	Микола	Григор'як	127	152	"	Буржайко Дмитро	171
21	Микола	Григор'як	128	153	"	Буржайко Дмитро	172
22	Микола	Григор'як	129	154	"	Буржайко Дмитро	173
23	Микола	Григор'як	130	155	"	Буржайко Дмитро	174
24	Микола	Григор'як	131	156	"	Буржайко Дмитро	175
25	Микола	Григор'як	132	157	"	Буржайко Дмитро	176
26	Микола	Григор'як	133	158	"	Буржайко Дмитро	177
27	Микола	Григор'як	134	159	"	Буржайко Дмитро	178
28	Микола	Григор'як	135	160	"	Буржайко Дмитро	179
29	Микола	Григор'як	136	161	"	Буржайко Дмитро	180
30	Микола	Григор'як	137	162	"	Буржайко Дмитро	181
31	Микола	Григор'як	138	163	"	Буржайко Дмитро	182
32	Микола	Григор'як	139	164	"	Буржайко Дмитро	183
33	Микола	Григор'як	140	165	"	Буржайко Дмитро	184
34	Микола	Григор'як	141	166	"	Буржайко Дмитро	185
35	Микола	Григор'як	142	167	"	Буржайко Дмитро	186
36	Микола	Григор'як	143	168	"	Буржайко Дмитро	187
37	Микола	Григор'як	144	169	"	Буржайко Дмитро	188
38	Микола	Григор'як	145	170	"	Буржайко Дмитро	189
39	Микола	Григор'як	146	171	"	Буржайко Дмитро	190
40	Микола	Григор'як	147	172	"	Буржайко Дмитро	191
41	Микола	Григор'як	148	173	"	Буржайко Дмитро	192
42	Микола	Григор'як	149	174	"	Буржайко Дмитро	193
43	Микола	Григор'як	150	175	"	Буржайко Дмитро	194
44	Микола	Григор'як	151	176	"	Буржайко Дмитро	195
45	Микола	Григор'як	152	177	"	Буржайко Дмитро	196
46	Микола	Григор'як	153	178	"	Буржайко Дмитро	197
47	Микола	Григор'як	154	179	"	Буржайко Дмитро	198
48	Микола	Григор'як	155	180	"	Буржайко Дмитро	199
49	Микола	Григор'як	156	181	"	Буржайко Дмитро	200
50	Микола	Григор'як	157	182	"	Буржайко Дмитро	201

№	Прізвище і ім'я	№	Прізвище і ім'я
137	Савчук Коцюба	658	209 підп. Ковтух Іван
138	Сейдека Василь	659	210 козак Сайдиха Василь
139	" Філюшук Василь	660	211 " Шостаківський Дмитро
140	" Лебач Микола	661	212 " Штурман Микола
141	" Соро-Со Ларсон	662	213 " Корсаков Михайло
142	козак Макачук Петро	663	214 " Крайченко Іван
143	" Мухомовський Микола	664	215 " Зайдовіч Костянтин
144	" Гіє-Відо Василь	665	216 " Гриневський Дмитро
145	" Шин-Пан-Мун	666	217 " Рудаківський Петро
146	підп. Мухомовський Дмитро	667	218 підп. Савко Василь
147	" Вєсаравський Микола	668	219 " Мухомовський Дмитро
148	" Веневуїт Миколай	669	220 козак Гармата Миколай
149	" Різанив Михайло	670	221 " Котинський Назар
150	козак Косовський Микола	671	222 " Зайов Іван
151	" Шибів Микола	672	223 " Шибовський Дмитро
152	" Шопенко Григорій	673	224 " Шибовський Дмитро
153	" Широкіс Іван	674	225 " Шибовський Микола
154	" Шибовський Дмитро	675	226 " Шибовський Дмитро
155	" Шибовський Дмитро	676	227 " Шибовський Дмитро
156	" Шибовський Дмитро	677	228 підп. Шибовський Дмитро
157	" Шибовський Дмитро	678	229 козак Шибовський Дмитро
158	" Шибовський Дмитро	679	230 " Шибовський Дмитро
159	" Шибовський Дмитро	680	231 " Шибовський Дмитро
160	підп. Шибовський Дмитро	681	232 " Шибовський Дмитро
161	козак Шибовський Дмитро	682	233 " Шибовський Дмитро
162	" Шибовський Дмитро	683	234 " Шибовський Дмитро
163	" Шибовський Дмитро	684	235 " Шибовський Дмитро
164	" Шибовський Дмитро	685	236 підп. Шибовський Дмитро
165	підп. Шибовський Дмитро	686	237 " Шибовський Дмитро
166	" Шибовський Дмитро	687	238 " Шибовський Дмитро
167	козак Шибовський Дмитро	688	239 козак Шибовський Дмитро
168	" Шибовський Дмитро	689	240 " Шибовський Дмитро
169	" Шибовський Дмитро	690	241 " Шибовський Дмитро
170	" Шибовський Дмитро	691	242 " Шибовський Дмитро
171	" Шибовський Дмитро	692	243 підп. Шибовський Дмитро
172	підп. Шибовський Дмитро	693	244 козак Шибовський Дмитро
173	" Шибовський Дмитро	694	245 " Шибовський Дмитро
174	" Шибовський Дмитро	695	246 " Шибовський Дмитро
175	козак Шибовський Дмитро	696	247 " Шибовський Дмитро
176	" Шибовський Дмитро	697	248 козак Шибовський Дмитро
177	" Шибовський Дмитро	698	249 " Шибовський Дмитро
178	підп. Шибовський Дмитро	699	250 підп. Шибовський Дмитро

№	Прізвище і Ім'я	Вік	Родина	Прізвище і Ім'я	Вік
230	Розак Ганна Сабва	742	293	Розак Ганна Сабва	742
231	" Наумович Абрам	743	294	" Наумович Абрам	743
232	" Голубович Ірина	744	295	" Голубович Ірина	744
233	" Зарубин Миколай	745	296	" Зарубин Миколай	745
234	" Манавал Іван	746	297	" Манавал Іван	746
235	" Себастьян Володимир	747	298	" Себастьян Володимир	747
236	" Мисенко Михайло	748	299	" Мисенко Михайло	748
237	" Мисенко Іван	749	300	" Мисенко Іван	749
238	" Мисенко Іван	750	301	" Мисенко Іван	750
239	" Мисенко Іван	751	302	" Мисенко Іван	751
240	" Мисенко Іван	752	303	" Мисенко Іван	752
241	" Мисенко Іван	753	304	" Мисенко Іван	753
242	" Мисенко Іван	754	305	" Мисенко Іван	754
243	" Мисенко Іван	755	306	" Мисенко Іван	755
244	" Мисенко Іван	756	307	" Мисенко Іван	756
245	" Мисенко Іван	757	308	" Мисенко Іван	757
246	" Мисенко Іван	758	309	" Мисенко Іван	758
247	" Мисенко Іван	759	310	" Мисенко Іван	759
248	" Мисенко Іван	760	311	" Мисенко Іван	760
249	" Мисенко Іван	761	312	" Мисенко Іван	761
250	" Мисенко Іван	762	313	" Мисенко Іван	762
251	" Мисенко Іван	763	314	" Мисенко Іван	763
252	" Мисенко Іван	764	315	" Мисенко Іван	764
253	" Мисенко Іван	765	316	" Мисенко Іван	765
254	" Мисенко Іван	766	317	" Мисенко Іван	766
255	" Мисенко Іван	767	318	" Мисенко Іван	767
256	" Мисенко Іван	768	319	" Мисенко Іван	768
257	" Мисенко Іван	769	320	" Мисенко Іван	769
258	" Мисенко Іван	770	321	" Мисенко Іван	770
259	" Мисенко Іван	771	322	" Мисенко Іван	771
260	" Мисенко Іван	772	323	" Мисенко Іван	772
261	" Мисенко Іван	773	324	" Мисенко Іван	773
262	" Мисенко Іван	774	325	" Мисенко Іван	774
263	" Мисенко Іван	775	326	" Мисенко Іван	775
264	" Мисенко Іван	776	327	" Мисенко Іван	776
265	" Мисенко Іван	777	328	" Мисенко Іван	777
266	" Мисенко Іван	778	329	" Мисенко Іван	778
267	" Мисенко Іван	779	330	" Мисенко Іван	779
268	" Мисенко Іван	780	331	" Мисенко Іван	780
269	" Мисенко Іван	781	332	" Мисенко Іван	781
270	" Мисенко Іван	782	333	" Мисенко Іван	782
271	" Мисенко Іван	783	334	" Мисенко Іван	783

(Ім'я)

участників змислого походу походу І. А. Ріска

Замислений хором, раніше і забитий під час походу

І. Ім'я	І. Ім'я	І. Ім'я	І. Ім'я	І. Ім'я	І. Ім'я
1. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
2. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
3. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
4. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
5. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
6. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
7. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
8. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
9. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
10. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
11. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
12. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
13. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
14. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
15. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
16. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
17. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
18. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
19. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
20. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
21. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
22. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
23. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
24. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
25. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
26. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
27. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
28. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
29. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
30. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
31. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
32. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
33. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
34. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
35. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
36. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
37. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
38. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
39. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я
40. Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я	Ім'я

Копія.

ВІДЗНАКИ «ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА» ЗА ПОХІД І БОІ З 6-ГО ГРУДНЯ 1919 РОКУ ПО 6-ТЕ ТРАВНЯ 1920 РОКУ.

I. Загальні положення:

1. Відзнака Залізного Хреста встановлюється для того, щоб зберегти в пам'яті нащадків згадки про славетний бойовий похід в завідр ворога Української Армії в період від 6 грудня 1919 року й до 6 травня 1920 року.
2. Відзнака Залізного Хреста мусить бути для всіх однакова.
3. Сестри-жалобниці, фінансиці й інші особи, аніки медичного персоналу отримують жетон (такий же Хрест, але зменшений в три рази який носиться в розетці жовто-блакитного кольору); жетон дає права і привілеї такі як і відзнака Залізного Хреста.
4. Відзнака Залізного Хреста й жетон носиться на грудях з лівого боку.
5. На кожний відзнаки й жетони (окремо) є черга.

II. Порядок нагороди:

1. Відзнака дається по затвердженні Радою Залізного Хреста:
 - a) всім бравшим участь в поході з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року, які не заплямували козацької честі ганебними вчинками і зараз знаходяться в частинах.
 - б) особам що залучились під час походу по раненню або хворості.
 - в) забитим в боях, або померлим від ран чи хвороби.
2. Рада складається з представників від частин, приймавших участь в поході, старшин та козаків по одному від полку, по обранню учасників походу.
Рада для козаків збираються при дівізіях, а для старшин при штабі Армії.
3. Права пошени цієї відзнаки, а також прав і привілеїв, зазначених в статуті, позбавляються ті особи, що втратили всілякі права й привілеї по суду цивільному, або військовому.
4. Особи, що мають Залізний Хрест, повинні стежити за тим, щоб жаден лицарь цього хреста не заплямував козацької честі. Кожен лицарь, що зробив ганебний вчинок, притягається до відповідальності Радою по заяві хоч би одного лицаря.

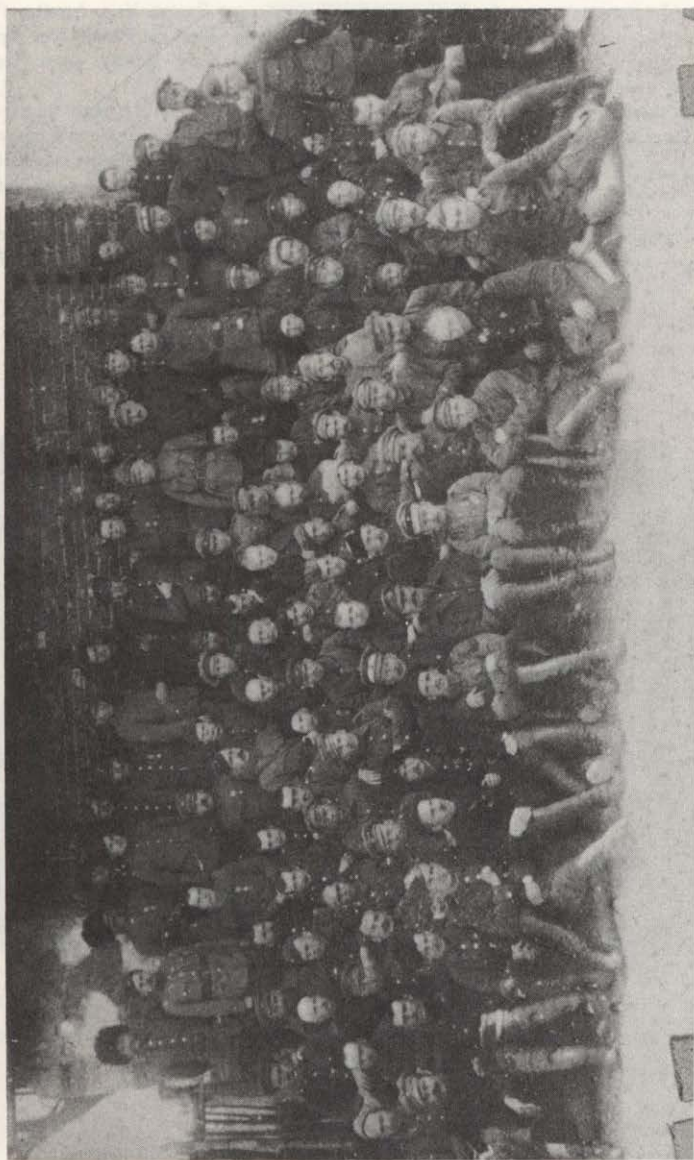
III. Права й привілеї нагороджених відзнакою Залізного Хреста.

1. Всі військово-служачі, які мають відзнаку Залізного Хреста, именується «Лицарями Залізного Хреста».
2. Хрест носиться унесь час, як на військовім, так і на цивільнім убранні.
3. Залізний Хрест дає право носити військове убрання тієї частини в якій лицарь брав участь в поході й по виході з військової служби.
5. Лицарі Залізного Хреста користуються оден раз правом скорочення терміна на вислугу в наступну рангу на одну третину

5. Залізний Хрест дає право й перевагу при одержанні посад особам одного з ними рангу при всіх інших умовах.
6. Лицарі Залізного Хреста одержують у відставці додаткову пенсію в 10% по останній посаді.
7. Залізний Хрест скорочує загальний термін на вислугу пенсії на один рік.
8. Лицарі Залізного Хреста з отриманням права на Хрест одержують одноразову грошову допомогу в розмірі місячного основного окладу по останній посаді.
9. Лицарі Залізного Хреста одержують в першу чергу земельний наділ в місці по його бажанню й по розумінню з Міністерством Земельних справ.
10. Лицарі Залізного Хреста лікуються в закордонних лікарнях на державний кошт коли те буде визнано необхідним лікарською комісією.
12. Залізний Хрест дає право лицарю вступити до різних шкіл на державний кошт.
13. Діти лицарів відзнаки навчаються у всіх державних школах як інших так і вищих на державний кошт.
14. Брати й сестри лицаря навчаються у всіх державних школах коли вони на утриманні брата, на державний кошт.
15. Дружини лицарів, після смерті чоловіка одержують пенсію в розмірі, яку отримували померші чоловіки, або яка їм належала б на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.
16. Діти лицарів Залізного Хреста до повноліття після смерті батька й матери одержують пенсію, яка належала б їх батькові, на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.
17. Не повнолітні брати й сестри помершого лицаря Залізного Хреста, коли він не жонатий, або бездітний удовець, які були на його утриманні, одержують пенсію в розмірі, яка належала б, на протязі одного року, а далі на загальних підставах.
18. Батьки лицарів Залізного Хреста, коли вони були на утриманні не жонатого, або бездітного помершого сина, отримують пенсію, яка належала б помершому, на протязі одного року, а далі на загальних підставах.
19. Сем'я забитого чи помершого під час походу лицаря Залізного Хреста, коли він не отримав одноразової допомоги по цьому Хресту згідно § 8, одержують одноразову грошову допомогу в розмірі, в якому належало б небіжчику.
20. Вдова, не повнолітні дочки й сестри утрачують право на пенсію по Залізному Хресту по вступі в шлюб.
21. Дружина й до повноліття діти лицаря Залізного Хреста — лікуються на державний кошт в державних та громадських лікарнях.
22. Батьки лицарів Залізного Хреста коли вони на його утриманні лікуються у всіх державних та громадських лікарнях на державний кошт.
23. Брати й сестри лицарів Залізного Хреста, коли вони на його утриманні, лікуються на державний кошт в громадських та державних лікарнях до повноліття.
24. Вдова, не повнолітні дочки й сестри по вступі в шлюб утрачують право на лікування на державний кошт.
25. Похорони лицарів Залізного Хреста відбуваються з військовою пошаною хоч би перед смертю вони служили й на цивільній службі або були в відставці.
26. При одержанні права ношення Хреста — одержується одночасова грамота й статут за змістом якої відповідає лицарь.
27. Військове свято відзнаки Залізного Хреста встановлюється що річно 6-го грудня.

42
 The undersigned do hereby certify that the within and above
 is a true and correct copy of the original as the same appears
 from the records of the Court of Sessions of the County of
 Worcester, Massachusetts.
 In testimony whereof, I have hereunto set my hand and
 the seal of said Court, at Worcester, Massachusetts, this
 10th day of March, 1888.
 John P. Thompson, Clerk of the Court.
 Seal of the Court of Sessions of the County of Worcester, Massachusetts.
 10th March 1888.

Старшини 1-ї Запорозької бригади 1-стр. Запорозької Дивізії Укр. Армії в 1920 р.

Старшини І-ї Запорозької бригади І-стр. Запорозької Дивізії Укр. Армії в 1920 р. „Знімка зроблена у Таборі полонених Вадовиці, Польща, коли К-р Бригади з наказу Уряду У.Н.Р. мав бути відправлений до Табору Домб'є коло Кракова, в котрому були арештовані комуністи.

Українська Армія, довідавшись про такий ганебний вчинок нашого Уряду, вислала делегацію до Ради Міністрів у Тарнові. Ця делегація виступила на засіданню і довела, що такий ганебний наказ має бути скасований. Отаман С. Петлюра особисто відповів: „Я не думав, що це торкається Полковника Дубового, а когось іншого й тому підписав наказ, а коли це Полк. Дубовий, то негайно скасувати наказ”!

Чекаючи повороту делегації, старшина зробила спільний знімок на спомин єдності, щирого побратимства усього козацтва Української Армії. Полк. Дубовий”.

Геп. М. Омелянович-Павленко
Отаман Запорозького Коша відновленого
Гетьманом Козацтва.

Геп.-хор. І. Омелянович-Павленко
Отаман Слобідського Коша, відползлого
Гетьманом Козацтва.

Самойлович Микола, сот. Кін.
ім. Кош. К. Гордієнка п.
Учасник Кримського Походу

Сот. Іляріон Сесь,
учасник Кримського По
ходу, першим увірвався до
Симферополя.

1-ша Запорозьська стр. Бригада, Української Армії

Командний склад на день 2. 12. 1920 р.

Сидять зліва направо: 1. Полк. Андрущенко, Лицар Залізного Хреста, 2. Підполк. Савосько, Лицар Залізного Хреста, 3. Полк. Іван Дубовий, К-р Бр. Лицар Залізного Хреста.

4. Полк. Переверзів —, 5. Сот. Федорів, Лицар Залізного Хреста.

Стоять зліва направо: 1. Сот. Мойсеєнко, 2. Пор. Баланівський, 3. Полк. Петрусь, Лицар Залізного Хреста, 4. Сот. Філоненко, Лицар Залізного Хреста, 5. Сот. Сікач, 6. Підпл.

Романовський, 7. Пор. Цебро-Дубровський, 8. Сот. Стопкевич Дмитро.

О. КРИЛОШАНИН В. КУЗЬМА, Головний Гр.-Кат.
духовник Української Армії в 1919 році.

КОРОТКИЙ СПИСОК СТАРШИН ЗАПОРОЖЦІВ

Авраменко Никифор, сот. 2
Зап. п. полк,
Аверкієв Констант., хор. 1 Зап.
п. полк.

Алмазов Олекса, полк. піз-
нійш ген.-хор. Кін-гор.
гармат. дивізіон

Артемів Олександр, значк.
Зап. гармат. полк.

Андрух, сот. 2-й Запорозь-
кий піш. полк.

Александрович Микола, сот.,
К-р 2 кур., 1-го Зап. ім.
Гетм. Дорошенка п.п. по-
ляг у Винниці 1919 року.

Андрущенко Іван, сот. Нали-
вайківський полк.

Артюшенко Юрій, хор. Кін.
полку Чорних Запорож.

Бабенко Констан., сот 1 Зап.
ім. Гетм. Дорошенка п.

Базильський Гавриїл, ген.-хор.
Кмдив. 8 і 1 Зап. див.

Базилевський Микола, сот.
комкінсотні 1 Зап. піш.
полку, комсотні Кін. п.
Чорних Запорож.

Базилевський Петро, значк. 3
Зап. ім. Гетм. Хмельниць-
кого п.

Балицький, сот. Кін. п. Чор-
них Запорожців.

Балдинський, сот. 2-й Запо-
рожців п. полк.

Балано Олекса, сот. Зап. гар-
мат. полк.

Балабан Віктор, хор. Тяжкий
гармат. дивіз.

Бурківський пор. 1 Зап. Див.,
вбитий більшовиками в
Біловіжі в 1939 році.

Благо Іван, сот. Кінн. див.
Бобинський Конст., військ.
старш, скарбник

Боклажко Іван, хор. 2-й Запор.
полк.

Болбочан Петро, полк. К-р 2
Зап. п., Пом. Комдив. Окр.
Запор. К-р К-су Зап.,
Командуючий Укр. Арм.
Лівобережжя.

Болдирів Олекса, сот. К-р Зап.
панц. дивіз.

Бойко Олексан., хор. 2 Зап. п.
Божко, пполк. Кін. п. Чорних
Запорожців.

Броже, пполк. Кін. п. Чорних
Запорожців.

Бендзік, хор. Кін. п. Чорних
Запорожців.

Буасло Василь, хор. 3 Запор.
ім. Гет. Хмельницького п.

Бортник Яків, хор. 3 Запор.
ім. Гет. Хмельницького п.

Бойко, хор. адмін. уряд. ім.
Гет. Хмельницького п.

Бездітний Панько, хор. 3 Зап.
ім. Гет. Хмельницького п.

Базилевський Павло, сот. 3 Зап.
ім. Гет. Хмельницького п.

Бочковський М., ген.-хор. Ком-
див. Зап. від. І. 7. 1918.

Бурба, сот. Кін. п. Чорних Зап.

Бушдовський, сот. 2-й Зап. п.
Блудимко, хор. 1 Зап. ім. Гет.
Дорошенка п.

Бугарин, сот. Кін. п. Чорних
Запорожців.

Бурківський Війс. Стар., пізн.
ген.-хор. пом. Комд. 6 Зап.
вбитий злочинцем в 1920
р. на фронті.

Баранів, полк., К-р Запор. авіаційного відділу.

Бихів, хор. Кін. п. ім. Кошового К. Гордієнка.

Билинський Ростислав, сот. інженер Зап. інж. полк.

Білянкевич, хор. 2 Запор. п.

Большого Михайло, сот. 2 Запор. п.

Богущий, сот. 3 Запор. ім. Гет. Хмельницького п.

Брикович Ілларіон, адм.-хор. 1 Запор. дивізія.

Бабенко Іван, адм.-хор. 1 Зап. дивізія.

Бобровський Каз., значк. 2 Запор. п.

Василів Д., полк. Зап. див. постач.

Вержицький, ген. шт. військ. старш., Наштадив.

Вержицький Євдоким, хор. 3 Зап. ім. Гет. Хм. п.

Вергун Теодосій, пор. Наливайківський п.

Вакуловський В., сот. Наливайківський п.

Венгер Михайло, хор. 3 Зап. ім. Гет. Хмельницького п.

Верешагин Митр., значк. Зап. ім. Гет. Хмельницького п.

Винар Іван, хор. 3 Зап. ім. Гет. Хмельницького п.

Вюн Іван, хор. 3 Зап. ім. Гет. Хмельницького п.

Виноградів, полк. К-р Гайдамацького полку, забитий по наказу Волоха коз. Білошкурським, що потім утік до большевиків.

Вірьоха, сот. 2 Запор. п.

Віцке Ед., хор.

Власюк Онуфрій, хор.

Воскобійників, генштабу полк. Начштабкорп.

Ворона, значк. Наливайків п.

Волох Омелько, значк. Гайдамацький п.

Волошенко, значк. Гайдамацький п. Гайдамаки самовільно знялися з фронту й заарештували Головноком. Укр. Арм. Лівобережжя, а головну роллю в цім відіграли Волох і Волощенко.

Водотика Сергій, хор., осаул 4 п. ім. Гет. Хмел. п.

Волощук Андрій, хор. 4 п. ім. Гет. Хмел. п.

Володченко Тихон, сот. 4 п. ім. Гет. Хмел. п.

Волкович, Протоієрей, капелян 1 Запор. дивізія.

Гарасименко, сот. Кін. п. ім. Кош. К. Гордієнка.

Гарасимів Микола, сот. інжен. полк.

Ганке Аркадій, сот.-інж. Зап. інж. п.

Гринченко Г., сот. Кін Горді-
єнківський п.
Гайденрайх, генштабу полк.
Запор. К-с.
Гадзінський, сот. Запор. К-с.
Гавришко, полк., інсп. Запор,
к-су.
Гасвський Левко, хор. Кін. п.
Чорних Запор.
Галицький Микола, сот. 1 Зап.
див., висланий Урядом на
Домб'є. Помер 1931 р.
Гладун Петро, хор. Налив. п.
Гладилин Петро, хор. 2 Зап. п.
Гемпель Микола, сот. 2 Зап. п.
Гемпель Володим., хор. Тех.
нічний к-нь.
Гемпель Ольга, хор.-лікар 2
Запор. п.
Гонорський, значк. Мазеп. п.
Гоген-Вайс М., хор. Мазеп. п.
Гончар-Гончарів В., сот. 2
Запорож. п.
Гончар-Гончарів Ан., хор. Гор-
дієнків. п.
Гоженко Іван, сот., поляг в
бою з болш. вніч з 7 на
8 жовтня 1918 під Слоб.-
Камінкою на Сів.
Голубовський Микола, сот.,
Штаб.
Галаган Микола, хор. 4 Зап.
ім. Гет. Богдана Хмел. п.
Голобородько Петро, хор. 4
Зап. ім. Гет. Б. Хмел. п.
Гришко, хор. 4 Зап. ім. Гет.
Б. Хмел. п.

Горбонос-Діденко, значк. 4
Зап. ім. Гет. Б. Хмел. п.
Городяний Павло, хор. 4 Зап.
ім. Гет. Б. Хмел. п.
Глушченко, сот. 4 Зап ім. Гет.
Б. Хмел. п.
Гуценко, значк. Кінно-Горний
гарм. дивізіон.
Гудима, сот. Технічний Кур.
Гулий-Гуленко, ген. хор. Ком-
див. 1 Запор. в 1920 р.
Грибанів Іван, хор. 2 Зап. п.
Ігнатенко, сот. 2 Запорож. п.
Глова Андрій, хор. 2 Зап. п.
Галушко, хор. 2 Запорож. п.
Гиро-Сіренський, сот. Кін.-
Горний гарм. дивіз.
Гетьман Михайло, значк. 3
Гайдамацький п.
Гончарів-Гончаренко, хор.-лі-
кар. дивіз. лікар.
Данченко, сот., Ком.-Корп.
Запорож.
Деюк, значк. 2 Запорож. п.
Дейнека Василь, значк. Нали-
вайк. п.
Дене А. значк. Наливайк. п.
Дзюблик Василь, хор. Нали-
вайк. п.
Довбня Мефодій, хор. 4 Зап. п.
Дробиш Андрій, хор. 4 Зап. п.
Дон-Донцов, сот. Мазеп. п.
Дригин, хор. 1 Зап. ім. Гет.
Дорош. п.
Дубовий Іван, полк., Комкур
2 Зап. п. Комполку, Ком-
корп., Комбриг. 1 Зап.

Дубовий Сергій, хор. Штаб.
Дяченко Петро, сот., пізн. полк.
ковник, комполку кін.
Чорних Запорожців.

Дяченко Віктор, сот., пізн. під-
полк. Чорних Запорожців.

Добровольський Гавр., значк.
Кін. полк. Чорних Запор.

Дрітман, хор. 2 Запор. п.

Дмитрійв Микола, хор. 2 За-
порож. п.

Декань, хор. 2 Запорож. п.

Добриловський Юрко, значк.
дивізійний лікар., Д-р мед.

Дадуків, хор. 2-й Запорож. п.

Дудкевич Антон, сот. 1 ім. Гет.
Дорошенка п. п.

Демиденко, хор. 4 Зап. ім. Гет.
Хмельницького. п.

Дірин, пполк. арт. 1 Зап. див.

Євсейв Петро, сот. Нач. звяз-
ку, кубан. козак.

Євтимович Варфоломій, пполк.
старшина для доручень

Штабу Запор. К-су.

Євтушенко Михайло, пполк.
Наливайк п.

Єремєнко, значк., Кін.-горн.
гарм. дивіз.

Енгельман, хор., Штаб Гру-
пи Запорож.

Еліх, хор. Кін. ім. Кош. К.
Гордієнка. п.

Євдокімів Василь, хор. Кін.
ім. Кош. К. Городієнка п.

Желябужський, полк., Штаб.
К-су.

Жидик Микола, значк. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельницького п.

Жалинський Юхим, хор. 4
Зап. ім. Гет. Хмельн. п.

Журжа Ілля, значк. 4 Запор.
ім. Гет. Хмельн. п.

Жупинас Дмитро, сот., пізн.
полковник.

Журавський, хор. 2 Запор. п.

Жук Семен, хор. Наливай-
ків п.

Журавель Андрій, Лікар Бог-
дан. п.

Жилінський Аркадій, хор. 2
Запорож. п.

Жовтенко Олександр, сот.,
господар ст. зібр.

Забілло Микола, сот., живе в
Туреччині.

Загородський Олександр, сот.,
К-р 1 Зап. ім. Гет. Доро-
шенка п. в 1920 р. отри-
мав рангу ген.-хор., К-р
Волинської див.

Загородній, хор. Кін. Гордієн-
ківський п.

Запорожець Юрій, хор. 2
Запорож. п.

† Зілінський Содоль Мих.,
сот. 2 Запорож. п.

Зілінський Содоль Петро, сот.
2 Запорож. п.

† Зілінський Содоль Йосип,
сот. 2 Запорож. п.

Зельницький, полк. 2 Зап. п.
 Зімницький, полк. 2 Зап. п.
 Зуб, хор. Кін. п. Чорних Зап.
 Зубрицький Ів., значк. 1 Зап.
 ім. Гет. Дорошенка. п.
 Заїць Іван, сот. 4 Зап. ім. Гет.
 Хмельницького. п.
 Загасвич Микола, сот. 2 Зап. п.
 Захарченко Дам'ян, сот. 1 Зап.
 дивізія.
 Ільяшевич Олександр, значк.
 2 Запорож. п.
 Іващенко Анто, значк.-лікар,
 Д-р мед.
 Іващенко Панас, значк. ?
 Запорож. п.
 Іщенко Петро, хор. Техн. Кур.
 Іванюк, хор. 2 Запорож. п.
 Івко Юхим, хор. 4 Зап. ім.
 Гет. Б. Хмельн. п.
 Іщенко Хведір, хор. 4 Зап. ім.
 Гет. Б. Хмельн. п.
 Іванюта, значк. 4 Зап. ім. Гет.
 Б. Хмельн. п.
 Іванюк, хор. 1 Зап. ім. Гет.
 Дорошенка п.
 Кавардинський, значк. Ма-
 зеп. п.
 Калюжний Родіон, значк. 3
 Гайдамацький п.
 Калиниченко, хор. 3 Гайда-
 мацький п.
 Кратюк Петро, сот. Зап. ім.
 Гет. Сагайд. п.
 Каценко, хор. Мазеп. п.
 Кіндзеравий, хор. 1 ім. Гет.
 Дорош. п.

Кірсанов, значк. 1 ім. Гет.
 Дорош. п.
 Кіріченко, сот. 4 Зап. ім. Гет.
 Б. Хмельн. п.
 Конокотін, хор. 4 Зап. ім. Гет.
 Б. Хмельн. п.
 Колісник, значк. 4 Запорож. п.
 забитий під Тирасполем.
 Кулібаба Антон, хор. 4 Зап.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Корицький Михайло, хор. 4
 Зап. ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Кисіль Павло, хор. 4 Зап. ім.
 Гет. Б. Хмельн. п.
 Коваленко Павло, хор. 4 Зап.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Коркішко Онисько, хор. 4 Зап.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Костенко Григорій, сот. 2 За-
 порож. п.
 Кондратюк, сот. 2 Зап. п.
 Колон А., полк. лікар 2 Зап. п.
 Климко, значк. Кін. п. ім. Кош.
 К. Гордієнка.
 Кирилюк Данило, значк. Зап.
 тяж. гарм. п.
 Козьма, полк. К-р Запорож.
 інжен. полку.
 Коха, ад. хор. 4 Зап. ім. Гет.
 Б. Хмельн. п.
 Ковтун Петро, хор. 2 Зап. п.
 Колодочка, сот. 2 Зап. п.
 Коваленко Василь, хор. Кін.
 п. Чорних Запорож.
 Копилівець, сот. 1 Зап. ім. Гет.
 Дорош. п.

Кононенко Михайло хор. Батарея ім. сот. Совинського.

Кузнецов, сот. Запор. гарм. п., поляг на Черниг.

Кованько, хор. 1 Зап. ім. Гет. Дорош. п.

Корнійчук Артем, хор. захоплений больш. в Празі й відвезений разом з полк. Росіневичем до Києва.

Кожушко Іван, значк. 2 Запорож. п.

Кротків Константин, хор. 2 Запорож. п., помер у Берліні 1930 р.

Корній Василь, сот. 2 Зап. п.

Крамаренко, хор. 2 Зап. п.

Крегер, значк. 2 Запорж. п.

Кустовський, сот. 2 Зап. п.

Кудрявців, пполк. 2 Зап. п.

Куц А., сот. 2 Запорож. п.

Курочкин, значк. 2 Зап. п.

Ключко, сот. Кін. п. Чорних Запорожців.

Куц Віктор, ген. штабу полк. наштакорп.

Коваленко Олександр, сот. Зап. ім. Гет. Дорош. п.

Корж, сот., Осаул 2 Зап. п.

Кононів Юрій, сот. Тяжкий гарм. дивізіон.

Кутовий, сот. 2 Запорож. п., поляг на Черниг. в 1918.

Кошман Іван, хор. Наливайківський п.

Кушніренко Максим, значк. Наливайківський п.

Крат Михайло, пполк. Кінно-горний гарм. дивізіон.

Ковальчук Охрим, хор. 4 Зап. ім. Гет. Б. Хмельн. п.

Карягин о. Ієромонах, Капелян.

Кузьменко Петро, хор. Гордієнк. кін. п.

Кузьменко Георгій, хор. Гордієнк. кін. п.

Крижановський Петро, значк. 2 Запорож. п.

Крижановський Яків, хор. 2 Запорож. п.

Клокун Семен, значк. 2 Зап. п., поляг під Пергою.

Ластівченко, сот. 1 п. Серд. ім. Гет. Хмел. п., поляг від скритовбивчої кулі в Полтаві.

Лавринович Леонід, пполк. Запорож. тяжкий гармат. дивізіон.

Лазуренко Степан, сот. 4 Зап. ім. Гет. Хмельн. п. п.

Лапчинський Микола, хор., Кін.-гор. гарм. дивізіон.

Лисиця, значк. Кін.-гор. гарм. дивізіон.

Лисицький В., хор. 2 Зап. п. п.

Литвиненко Іван, хор. 1 Зап. ім. Гет. Дорош. п. п.

Литовчик, значк. Штаб 1 див. і К-су.

Лощенко Семен сот. Запорож. гарм. полк, К-р Гарм. бригади.

Лубяницький, ген.-штабу вій-

ськовий старшина, 2 Зап.
п., К-р 4 Запорож. полку.
Ляхович, сот. 3 Гайдамаць-
кий п.
Лопатюк, значк., військовий
слідчий.
Лець-Атаманів, пполк. 2 За-
порож. п. п.
Лебідь Дмитро, сот. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п. п.
Лазар, значк., батарея Кін.
полку Чорних Запорож.
Мартинюк, сот. 2 Зап. полк.
поляг на Чернигів.
Малько, значк. 1 Зап. п.
Макаревич, значк., осавул 1
Зап. п., поїхав у відпуст-
ку і був забитий проти-
гетьманськими повстан.
Мальців Віктор, сот., 2 За-
порож. п. п.
Макаревич Б., сот. 2 Зап. п.
п., поляг 19 XI 1920 під
с. Черепова.
Марків Іван, значк. Наливай-
ківського п.
Мартинів Олекса, значк. осавул
Кін. горн. гарм. дивіз.
Матвієнко Іван, сот. Кін. горн.
гарм. дивіз.
Мацюк, хор., Наливайк. п.
Мирошниченко Василь, хор.
Кін. горн. гарм. дивіз.
Мойсєєнко В., пполк. Нали-
вайківського п.
Монкевич Борис, сот. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п.

Мохнатко Дмитро, значк. 2
Запорож. п.
Мосендз Леонід, хор. Нали-
вайків п. † Бленав, Швай-
царія.
Мокієвський, сот. Наливків. п.
Мороз Володимир, хор. вет.
лікар.
Мяловський Гавриїл, сот. Ма-
зепинськ. п.
Мякий Павло, значк.
Мамонтів, сот., Гарм. дивіз.
Мезенців, значк. Зап. ім. Гет.
Мазепи п. п.
Михайлюк Петро, хор. Кін.
Гордієнків. п.
Маринич о. Протієрей 4 За-
порож. п. п.
Мякота, хор. Кін. п. Чорних
Запорож.
Манченко Петро, хор. 1 За-
порож. п. п.
Мищенко Мих., хор. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п. п.
Манич, сот 2 Запорож. п.
Мисник Мих. хор. 4 Зап. п.
Махаринський Микола, хор.
4 Запорож. п.
Мошняга о. Протоієрей. Капе-
лян 2 Запорож. п. і Крим-
ської групи.
Мельник Микола, полк. 1 За-
порожська Дивізія.
Міляновський Георг, значк.
1 Запорож. стр. дивіз.
Мельник (не Андрій) значк.
2 Запорожський полк.

Мизін, значк. Кін. п. Чорних
Запорож.
Непомящий Юрко, значк. ка-
пельмейстер 2 Запорож п.
Назаренко, хор. Кін. п. Чор-
них Запорожців.
Насонів, хор. Кін. п. Чорних
Запорожців.
Наріжний Іван, сот., Кін.
горн. дивізіон.
Натісв О., ген.-хор., К-р Окр.
Зап. Бригади, Дивізії до
1. 8. 1918 р.
Науменко Іван, сот. осаул
Наливайків п.
Науменко Іван сот. 2 Запор.
п., учасник Крим. походу.
Нестеренко, сот., осаул Гар-
мат. Бриг.
Недайкаша значк. Низових
Запорожців.
Недайкаша Олексан. хор. Ни-
зових Запорожців.
Нездийминога Микола, хор
лікар Наливайків п.
Нечитало, сот., Кін. п. Чор-
них Запорож.
Нечитайло, сот., Кін. п Чор-
них Запорож.
Негребецький Олекса, хор. 1
Запорож. п.
Новаківський, сот., осаул. п.
Чорних Запрож.
Нестеренко, сот., Технічн. кур.
Нестроєв, сот. Кін. Гордієн-
Ніженців, значк. Кін.-гор. див.
ків полк.
Новохатський, пполк. 2 Зап п.

Омелянович - Павленко Мих.
ген.-хор. К-р Зап. груп
з верес. 1919 р.
Омельченко Тиміш, хор., пізн.
пполк., Запорож. бр.
Осмоловський Віктор, полк.,
Комдив. 7 Запорож.
Осауленко, сот. штакор.
Осьмак, сот. Запорож. див.
Орел Петро, значк. 2 Зап. п.
Отрийко Петро, значк. штаб.
групи.
Ольшановський Олександр,
хор. 2 Запорож. п.
Овдієнко Василь, хор. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п.
Оборонів Н., значк. 1 Зап. п.
поляг під Козачою Ло-
панью.
Очеретько, Д-р мед. сотник,
дивіз. шчиталь.
Одайник Г., сот. Зап. див.
Отрешко-Арський Андрій, хор.
Кін п. Чорних Запорож.
Отрешко-Арський Микола,
хор. Кін п. Чорних Зап.
Птушко, сот. Кін. Гордієн-
ківський п.
Папоротний О., хор. 2 Зап п.
Палієнко Микола, значк., за-
гинув під Бродами в диві-
зії „Галичина”.
Павелко Віктор., пполк. 4 Зап.
ім. Гет. Б. Хмельн. п.
Парфенів О. полк., К-р Зап.
гарм. полку.
Паценко Андрій. хор. Зап. ім.
Гет. Мазепи п.

- Перебийніс*, значк. Зап. ім.
Гет. Мазепи п.
- Петрів Всеволод* пполк. ген.
штабу, К-р Кін. ім. Кош.
Гордієнка п.
- Переверзів*, полк. б. к-р 5 Ки-
ївського гренадерського п.
1 Запорож. Бр.
- Петрусь*, сот., Запорож. див.
кінотчик.
- Пилипчук Олекса*, хор. Кін.
гор. гарм. дивізіон.
- Подоляк Сергій*, хор., Тех-
ніч. кур.
- Продьмо*, полк. ген.-штабу,
К-р Кін. ім. Кош. Горді-
єнка п. від б. 7. 1918 р.
- Поджіо*, ген.-хор. ген. штабу,
Запорож. група.
- Піонтковський Микола*, сот.
1 Запорож. п.
- Пирогів Микола*, полк., К-р
Наливайчів. п.
- Письменний М.*, сот., остан-
ній осаул Комкора Запор.
полк. Болбочана.
- Притика Олександр*, хор.,
Штаб.
- Присовський Константин*, ген.-
хор., Командуючий За-
порожським Загоном.
- Прудкий*, значк. Тяжкий гарм.
дивіз. 20 XI. 1920, ото-
чений больш. під с. Клу-
нинами забив себе остан-
ньою кулею.
- Пустовійт Полікарп*, сот.
Штаб, операт. част.
- Пономаренко*, значк., Тяжк.
гарм. див.
- Порховський*, пполк., к-р бат.
Запорож. гарм. п.
- Пархоменко Тиміш*, хор., 4
Зап. ім. Гет. Хмельн. п.
- Пявка Роман*, хор. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п.
- Плаух Наум*, хор. 4 Запор.
ім. Гет. Хмельн. п.
- Пашевський о.* Протоієрий,
Штаб.
- Поворозник*, хор. Кін. п. Чор-
них Запорож.
- Плужник*, хор. Кін. п. Чор-
них Запорож.
- Попович*, військ. уряд., Ка-
пельмейстер 4 Запорож. п.
- Подиряка Андрій*, хор. 4 Зап.
ім. Гет. Хмельн. п.
- Погрібний*, полк. 2 Зап. п.
- Рейтер Володим.* хор. Кін.
гор. гарм. дивіз.
- Ревюк Микола*, сот. Штаб.
- Редька Мих.*, хор. 4 Зап. ім.
Гет. Хмельн. п., застрі-
лився під Базаром.
- Рембалович Іван*, сот. н-к звяз-
ку к-су, щасливо оминув
ростріл в Базарі., Поляг
під Бродами в дивіз. „Га-
личина”.
- Рпмський-Корсаков*, значк. к-р
кін. сотні 2 Запорож. п.,
к-р Окремого кін. дивіз.
- Романовський Г.*, пполк. Зап.
ім. Гет. Мазепи п.

Романенко Омелян, значк.
Зап. ім. Гет. Мазепи п.
Романовський І., хор. 4 Запор.
ім. Гет. Б. Хмельн. п.
Римбаковський Микола сот. 4
Зап. ім. Гет. Хмельн. п.
Рогальський Микола, військо-
вий старшина. 2 Зап. п.
Рибаченко, хор. 2 Запорож. п.
Розульський Іван, сот. 2 За-
порож. п.
Римаренко-Лимаренко, сот.,
пізн. полк. Кін. п. Чорних
Запорож.
Радзівський Микола, значк.
Кін. п. Чорних Запорож.
Роменський, хор. Кін. п. Чор-
них Запорож.
Россіневич Микола, пполк.,
штаб-старш. для доручень
К-су. 9. 5. захоплений в
Празі больш. і після суду
в Києві розстріляний.
Роздольський, значк. 2 Зап. п.
Реутів, значк. 2 Запорож. п.
Рахальський Іван, хор. 2 Зап.
п. Кін.-гор. гарм. див.
Самарський Микола, значк. 2
Запорож. п.
Самойлович Микола, сот. Кін.
ім. Кош. К. Гордієнка п.
Сварика Василь, ген-хор. ін-
спектор артилерії.
Сікорський Петро, значковий,
пізн. пполк. К-р к. г. див.
Севястьянов, сот., К-р к. г. див.
Савосько, військовий старши-

на, штаб 2-го Запорж. п.
Савинський, сотник, К-р бат.,
поляг в бою під Бердиче-
вим 18. 2. 1918 р. з цілою
півбатерією.
Сальський Володимир ген-
штабу полковник, Комкор
червень-вересень 1919 р.
Сікевич Володимир, К-р 3
Гайд. полку до 1. X. 1918.
Селантієв Омелян, хоружний,
1 Запорож. ім. Гет. Доро-
шенка полк.
Сікач микола, сот. 2 Запорож.
полк і осаул комбриг. пол-
ковника Дубового.
Сич Петро, поручник Рішен-
ням Старш. Суду 2 Зап.
полку, 28. 4. 1918 р., —
Сич Ілія, хоружний — виклю-
чені зі складу старш. кор-
пусу Окр. Запор. див. за
неетич. поведження під
час здобуття Семфиро-
поля.
Стадниченко Іван, сот. Ком-
сотня і підстаршинський
вишкіл.
Стефанів М., Генштабу полк.
Наччальник Штабу Див.
Силин, Генштабу полковник,
Начальник Штабу Дивізії.
Стельмашенко Іван, хоружний,
2 Запор. полк., — помер
в санаторії Нідердону
Австрія 1940 р.

Стопкевич Дмитро, сот. 2-1
 Запорож. полк, пізн. під-
 полковник, Осаул.
 Сесь Іларіон, поручник, пізн.
 сотник 2 Запорож. полку.
 Серета Іван, хор. 2 Запор. п.
 Семенюк, хор., пізн. сотник, 2
 Зап. ім. Мазепинський п.
 Сосієнко Іван, хоружний, 1
 Зап. ім. Дорошенка. п.
 Свиридів, хоружний, Кін. гір.
 гарматний дивізіон.
 Соловиов, значк. 4 Зап. ім.
 Гет. Б. Хмельн. п.
 Соколовський, хор. 1 Запор.
 ім. Гет. Дорош. п., поляг
 у серпні 1920 біля Галича.
 Сойка, хор., Тяжкий гарм.
 дивізіон.
 Смолянський, сот. 4 Запорж.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Сафонів Яків, значк. 4 Зап.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Сандульський Федір, хор. 2
 Запорож. п.
 Сімяник Сергій, хор. 2 Зап. п.
 Суходольський, значк. 2 За-
 порож. п.
 Сотник Грицько, хор. 4 Зап.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Синиця Степан, сот. 4 Запор.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Сороковський Олександр, —
 значк. 4 Запорож. ім. Гет.

Б. Хмельн. п.
 Самійленко Степан, значк. 4
 Зап. ім. Гет. Б. Хмельн. п.
 Салогуб, значк. 4 Запорож ім.
 Гет. Б. Хмельн. п.
 Сенкевич, хор. 4 Запорож. ім.
 Гет. Б. Хмельн. п., заби-
 тий під Знаменкою 1919 р.
 Скрипка Семен, значк. 2 За-
 порож. п.
 Сельванський, ген. штабу
 полк., 2 Запорож. п. Штаб
 Корпусу.
 Синільник Мих., хор. На-
 ливайківський п.
 Стеценко, хор. Кін. п. Чор-
 них Запорожців.
 Сисун, хор. Кін. п. Чорних
 Запорожців.
 Савченко, полк., Н-к Штабу
 8 Запорож. див.
 Савойко Любомир, сот. 2 За-
 порож. п.
 Сішко Роман, сот., 2 Зап. п.
 Соловчук Василь, сот. 2 За-
 порож. п.
 Сенета Денис, хор. 2 Зап. п.
 Сімянців Олекса, значк. Кін.
 п. Чорних Запорожців.
 Сімянців Валент., хор. Кін. п.
 Чорних Запорожців.
 Тарнавський Анатолій, сот. 2
 Запорож. п.
 Ткаченко Іван, значк. 2 Зап. п.

- Ткач, сот. 2 Запорож. п.
 Троцький, полк. комполк.
 комбриг. 2. Зап. п.
 Терниченко Іван, хор., Зап.
 гарм. п. пізн. Ректор Зо-
 отехи. Інст. в Києві, роз-
 стріляний.
- Турок сот., старш. сотня 2
 Запорож. п.
- Турянський Ананій, хор. 4
 Зап. ім. Гет. Хмельн. п.
- Уляницький, хор. 2 Запор. п.
- Фесенко А., хор. 2 Запорож.
 п., поляг біля Уманя в
 бер. 1919 р.
- Федорів Дмитро, пполк. 2 Зап.
 п. Розстріляний больш.
 1926 р. біля с. Пекарів як
 член підпільн. Всеукраїн.
 Козачої Ради.
- Філоненко Іван, хор., пізн.
 сот. 2 Запорож. п.
- Фесун Хведір, хор. 4 Запор.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
- Фещук Олекса, хор. 4 Запор.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
- Халаїм, полк. 2 Запорож. п.,
 поляг 1919 р.
- Ханделей, хор. 2 Запорож. п.,
 поляг, як герой біля Кре-
 менчуга в січні 1919 р.
- Харченко Петро, хор. Запор.
 Авіаційний від., ав. див.
 і 2 Запорож. п.
- Хмелевський А., сот. 4 Зап.
 ім. Б. Хмельн. п.
- Хміленко Юрій, сот. 1 Зап.
 ім. Гет. Дорош. п., поляг
 біля Галича.
- Хвиля, хор. Кің. п. Чорних
 Запорожців.
- Цап Микола, сот., Комштабу
 і Начінспек. част.
- Цап Степан, хор., пізн. сот.
 Комсотня Штабу Окр.
 Запор. див., Корпусу і 1
 Зап. Бр. старшина для
 доручень, учасник Похо-
 ду на Крим.
- Цап-Сельчанський Василь, хор.
 Зап. Інжен. п. Під База-
 ром попав у полон і роз-
 стріляний.
- Цебро - Дубровський Тиміш,
 хор., пізн. сот. Осаул Зап.
 ім. Гет. Мазепи п.
- Цапенко Іван, хор. 4 Запор.
 ім. Гет. Б. Хмельн. п.
- Церетелі Ю., генштабу полк.,
 Наштадив. Окр. Запорож.
 див. в 1918 р.
- Цвітковський Микола, сот. Кін.
 Гордієнків. п.
- Цісаривський - Тисаривський
 пполк. Кін. Гордієнк. п.
- Цимбалюк, пполк. 1 Запорож.
 ім. Гет. Дорошенка п.
- Цилорик В., полк. К-р Богу-
 нівськ, п.
- Цетенко Віктор, хор. 3 Гай-
 дамацький п.

Чабанівський Сот. Штаб групи Запорож.
Чайківський Б., сот. 2 Зап. п.
Чижикив, сот. Кін.-гор. гарм. дивізіон.
Чубенко Олександр, сот., пізн. пполк. Кін.-гор. гарм. див.
Чорненко-Чорний, значк. осад. ул 1 Запорож. ім. Гет. Дорошенка п.
Черниш Омелько, сот. 2 Зап. п., пізн. Кін. п. Чорних Запорож.
Чуб, сот. 2 Запорож. п.
Чолій Матвій, хор. 1 Зап. див.
Шаповал Олександр, полк. К-р 4 Запорож. ім. Гет. Б. Хмельницького п. Один з основоположників 1 Козацького ім. Гет. Б. Хмельницького п.
Шаповал Федір, хор. 4 Зап. п.
Шаповал Ілько, пор., культ.-освіт. референт 1 Запор. стр. дивізії.
Шульц Петро, значк. 2 Зап. п.
Шепель, полк., пізн. ген.-хор. 2 Запорож. п. Горячий приклонник св. п. Полк. Болбочана, глибоко перенятий Ідеєю новітніх Зап.
Шелест Роман, сот. 2 Зап. п.
Шерстюк Ілько хор. 2 Зап. п.
Шевченко, сот. 2 Запор. п.
Шевченко Борис, хор. Кін. п. Чорних Запорожців.

Шатковський, Мічман, мор. старш. служив у 2 Запорожському полку.
Шрам Борис, інженер-хоруж. Запорож. інж. полк. Технічний кур.
Шундрик Павло, хор., ком. сотні кінної Запорож. ім. Гет. Мазепи п.
Шульков, сот. Комкінесотні 1 Зап. ім. Гет. Дорошенка п.
Шпилинський, значк. Запорож. панц. дивіз. і 2 Зап. п.
Шльонський Ів., хор. Тяжкий гарм. дивіз.
Щуровський В., хор. 4 Богунівський полк.
Щербина, хор., Кін. п. Чорних Запорожців.
Яворський Микола, хор., пізн. пполк., Кін.-гор. гарм. див.
Якимаха, полк. 2 Запор. п.
Яценко Микола, хор. 1 Зап. п.
Яшниченко, ген.-хор., поміш. Комдив.
Ярмоленко, хор. 2 Запорож. п. Поляг в січні 1919 р. біля Кременчуга.
Ярина Андрій, хор., пізн. сот., Телегр. сотня Корп. звяз.
Ярцев, пполк., Тяжкий гарм. дивізіон.
Ярмолук, хор. 4 Запорож. ім. Гет. Б. Хмельн. п. В грудні 1919 р. підчас Зимового Походу, хворий на тиф, замерз на возі біля Умані.

Якобінт Созонт, хор. 4 Запор.

ім. Гет. Б. Хмельн. п.

Яворський Зенон, сот. 1 Запор.

дивізія,

ПРИМІТКА:

Т-во Запорозжців ім. Полк. Болбочана в Америці оголошення цього короткого списку старшин завдячує побр. сот. Степанові Цапові, сот. Б. Монкевичові доповнення сот. П. Содоль Зілинського, пполк. С. Самійленка, Значковий-Поручник; Військовий Старшина-Підполковник. Ранги подані переважно з часів Гетьманщини, коли була строга контроля й не можна було присвоювати собі невідповідні ранги.

Ген.-хор. Г. Базильський

останній Командир Запорозької Дивізії, в 1920 р.

Сот. Петро Содоль Зілинський

голова Тов. Запорожців в Америці

ТОВАРИСТВО ЗАПОРОЖЦІВ ім. ПОЛК. ПЕТРА БОЛБОЧАНА в АМЕРИЦІ

Організаційний прапор Т-ва Запорожців ім. полк. П. Болбочана

Щоб зберегти світлу сторінку наших збройних змагань за державну Україну, треба накреслювати події об'єктивно, вистерігаючись соціального, або політичного „передрішення”.

Військо Запорозьке у своєму корені та масі було прикладом ідейности, посвяти й аполітичности; новітнім Запорожцям належить-ся чільне місце у минувшині, бо ж вони найбільше зложили жертв на вівтар Батьківщини, а їхня молода гаряча кров зросила цілу Україну. Правда, були моменти відчаю, глибокого жалю й жадоби помсти за обтинання крил орлам-козакам, за нанесені кривди й замучення творця новітнього Запорожжя. Але Запорожці — ядро Української Армії, не вгнулись і не пішли за спокусливими гаслами ані соціальними ані теж відплатними, бо це губило Україну.

Стяг жовто-блакитний з тризубом і хрестом, а на малиновому тлі з Охтирською Божою Матерею, був дороговказом козацтва.

Розділ української історії про Запорожців прихований мовчанкою, а останні з Могікан півнолі сходять з цього світу. Отже з'явилась потреба організації живучих Запорожців, щоб заховати пам'ять про величезний їхній вклад у діло визволення України. В тій цілі в 1926 р. постає за ініціативою сот. А. Тарнавського й полк. І. Дубового на терені Франції Т-во Запорожців — одна з найстаріших комбатантських організацій на чужині. Св. п. генерал М. Омелянович-Павленко до кінця свого життя був почесним головою, а генерал Сварико почесним членом Т-ва.

Друга світова війна зруйнувала весь дорібок Запорожців-зиг-

нанців, замовк журнал „Запорожець”, а багатий архів вивезли німці; де-що врятувалось у поодиноких діячів і все те пересилається американським Запорожцям. Недавно ми дістали оригінальний список „Лицарів ордену Залізного Хреста”, учасників Зимового Походу Укр. Армії й очікуємо на найбільшу козацьку реліквію — Стяг Війська Запорозького, отриманий 2-м пішим Запорозьким полком від населення Слобожанщини, в подяці за звільнення від більшовиків у 1918 році.

Сьогодні внаслідок політичних подій центр Запорозької ідеї, береження старої козацької традиції та оборони пам'яті найбільше шляхетних, а проте промовчуваних — жертвених чинів нашого народу й полководців, перенісся на гостинну землю Вашингтона. І сумно стає, коли Запорожцям приходится боронити навіть назви „Українська Армія”, котра постала, жила й боролась завдяки запорожським міцним підвалинам.

В Америці малим гуртком Запорожців засновано в 1951 році Т-во Запорожців ім. Полк. Петра Болбочана; з ініціативної групи Запорожці розростаються в неповну сотню міцно спаяної козацької сім'ї, з ціллю продовження праці побратимів з Франції та з інших частин світу. Трьохрічна праця принесла гарні наслідки. бо Т-во поминає політику, стоїть осторонь від сварок і демагогії, співпрацює з усіми організаціями, де є щирість в загально-українських справах, а головне шанує погляди усіх чесних, ідейних українців і признає їхні заслуги відповідного вкладу в державницько-творче життя. Запорожці, передаючи велику любов і обов'язки до Матері-України, запалюючи той огонь, яким вони горіли й тепер горять, рівночасно відчують вдячність до Великої Америки за її гуманність і свободулюб'є.

У висліді дотеперішньої тихої, скромної праці Запорожці власними оплаканими середниками, без помочі загалу, допомогли своїм братам в грошах, одежі й продуктах на суму 1000дол.

Крім цього приготована до друку праця літописця новітніх Запорожців, сот. Б. Монкевича: „Похід Болбочана на Крим”. Книжка буде дуже цінною, особливо для молоді, бо до цього часу вона не знає про важливість Кримського походу, тісно зв'язаного з подіями, які вели Україну в 1918 році до Моря й де замаяли 29-го квітня національні прапори. Багато сили, гарту та завзяття можна зачерпнути з цієї славної, очайдушної боротьби Болбочана за Чорне Море — вікна до світу. Від нині нехай же „Похід на Крим” стане настольною книгою цієї нашої громадськості.

Як колись Запорожцям виривали з рук меч, називали реакціонерами, а між них кидали демагогів і „отаманів”, щоб ослабити силу козацького духа так і сьогодні вистеляють їм дорогу терниною.

В Нью Йорку діє Станиця, котра нараховує 22 дійсних членів.

Група Запорозьких Козаків учасників Паради Льояльності

Станиця є членом УККА та К-ту Об'єднаних Організацій м. Нью Йорку й приймає участь у вельми корисній діяльності К-ту. В цьому році Головна Управа Т-ва Запорозжців висловила подяку Комітетові за співпрацю й допомогу в плеканню козацьких традицій, що виявилось в організованні К-ом групи запорозьких козаків на конях підчас Паради Льояльності в Нью Йорку, з станичним сотн. Г. Одайником.

Поява на вулицях великого американського міста групи козаків зацікавила чужинців, і, напевно, зворушила уяву й почування нашої дітвори та юнацтва. Такі моменти поглиблюють любов до традиції й зацікавлення нею, збуджують пошану до минувшини. З цього боку допомога Об'єднаного Комітету в організуванні групи заслуговує на велике призначення. Безсторонньо треба ствердити, що успіхи всіх періодів наших визвольних змагань — Українська Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія — були завдяки горінню старої запорозько-козацької традиції.

По Княжій Добі, Українську Державу відродив Великий Гетьман Богдан, опираючись на славне Військо Запорозьке, на традиції Матері-Січи, що здавна була колыскою козацької Ідеї, невимірущої ідеї боротьби за Віру, Державу і Соборність всіх Земель.

Сьогодні бушують спінені хвилі над Хортицею, а ворог намагається втопити в каламутній хвилі інтернаціоналізму Ідею лицарського Ордена Запорозького...

Новітні Запорожці підняли потоптаний ворогом стяг з державним гербом св. Володимира і понесли його в широкий світ, на чужину, для пригадки старшому і новим поколінням, що — хто поминає мовчанкою нашу княжу і гетьманську традицію — той не збудує на твердих фундаментах Української Держави.

о. М. Прот. ЯКОВ КОСТЕЦЬКИЙ,
Капелян Т-за Запорожців в Америці.

Плекання Запорозьсько-Козацької Традиції — вияв національно-державницького змагу за Україну, передтеча У.С.С. і Новітніх Запорозців.

Ч. 80. А. Американське число.

Львів 30. мая 1913.

Рік IV.

Вісти з Запорожа

- ЧАСОПИСЬ РУХАНКОВИХ, ЗМАГОВИХ,
МАНДРИВНИХ І ПОЖАРНИХ ТОВАРИСТВ.

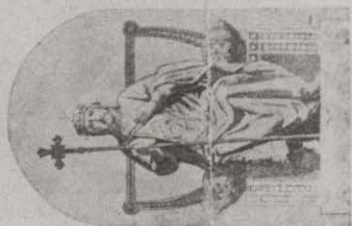
Виходить у Львові щомісяця.

Редукція, адміністрація і експедиція
Львів, ул. Руська ч. 20.

Річна передплата 2 Кор., для
пробування 2 К. 40 сот., одню
число у Львові 20 сот.

За оголошені платять ся:

за одну сторону 24 кор., пів сторони
12 кор., чверть сторони 6 кор., за
одну строку дрібним друком 20 сот.

Король Володимир Великий
полював у Києві 929—1015 р. родину
християнство 988 р., оселив Мико-
лаїв і Берест.

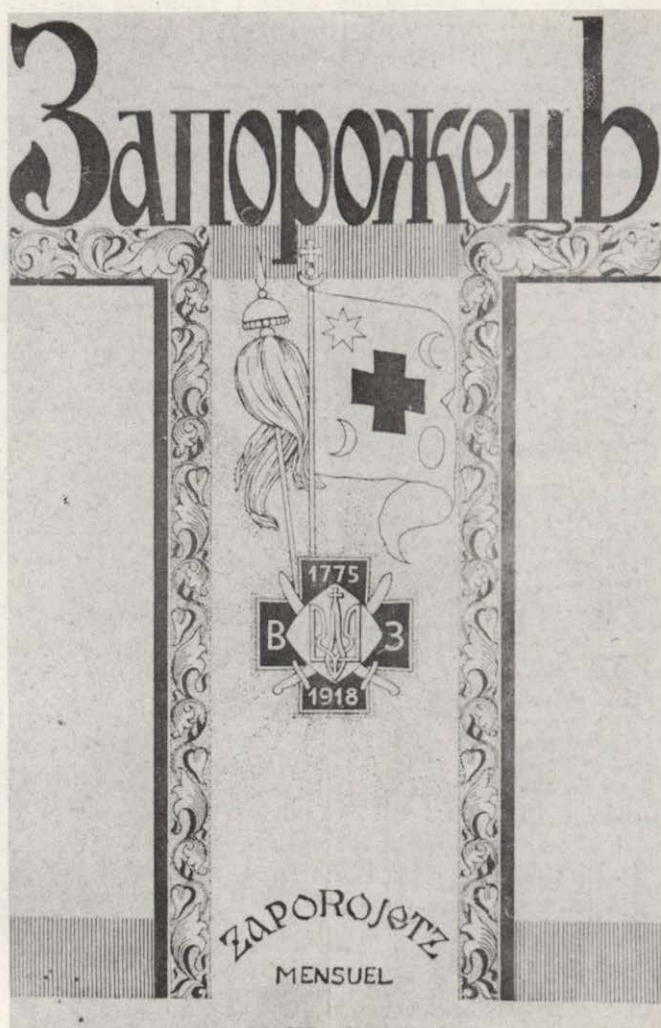

Гетьман Іван Мазепа
хочемствовав 1667—1709.

Гетьман Петро Дорошенко
хочемствовав 1663—1666.

ЖУРНАЛ Т-ВА ЗАПОРОЖЦІВ

IV. Делегатський З'їзд Товариства Запорозжців
28-29 березня 1937 року в м. Омекур (Франція).

Світлив Юнак ЧЕРКАСЬКИЙ

Запорожці на стійці підчас Академії в Нью Йорку в 10 річницю смерті
Гетьмана Павла

ЗНАМЕНА УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ

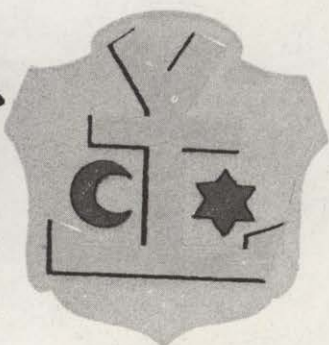
Богдан Хмельницький
1648-1657

Петро Дорошенко
1665-1676

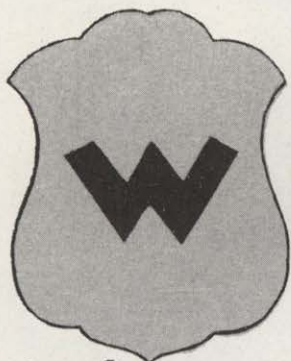

Петро Сагайдачний
1616-1622

Іван Мазепа
1687-1709

ЗНАМЕНА УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ

Іван Виговський
1657-1659

Павло Голубович
1722-1724

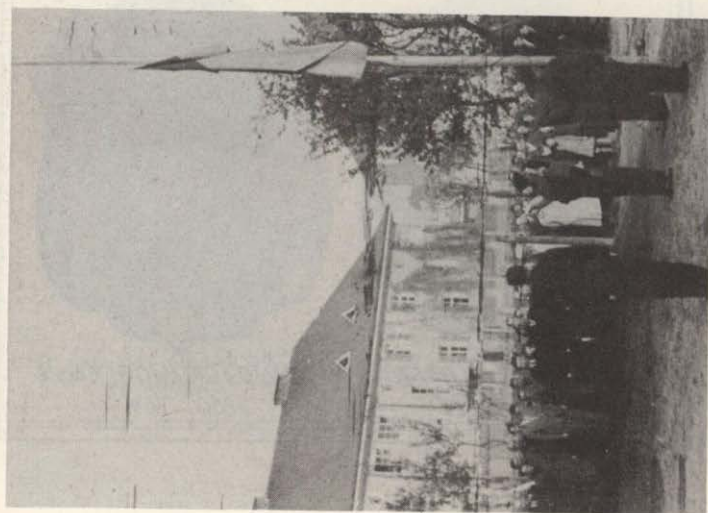
Іван Скородачівський
1708-1722

Кирило Розумовський
1750-1764

Група Запорожців Нью Йорк.

Запорожець підносить Стяг СУМ

ДУХ ЗАПОРОЖЖЯ СКЕРМОВУЄ ДО НАУКИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ

"Terrible Trio Triumphs"

Eastern's hopes for victory were carried by three of last season's top fencers; Captain of the Swordsman, Jack Szepeluk, and two able teammates, John Mocarski and Petro Sodal, also known as the "terrible trio." As the preliminary matches were held these boys fenced superbly as they defeated their respective opponents. This ability enabled Eastern to be represented in the finals with Boys High.

Кадет Юрій Коваль

E.D.'s Four Musketeers

*Чужому навчаються, свого не забувають — твердо вірять, що колись
поможуть Україні!*

Діти Запорозців

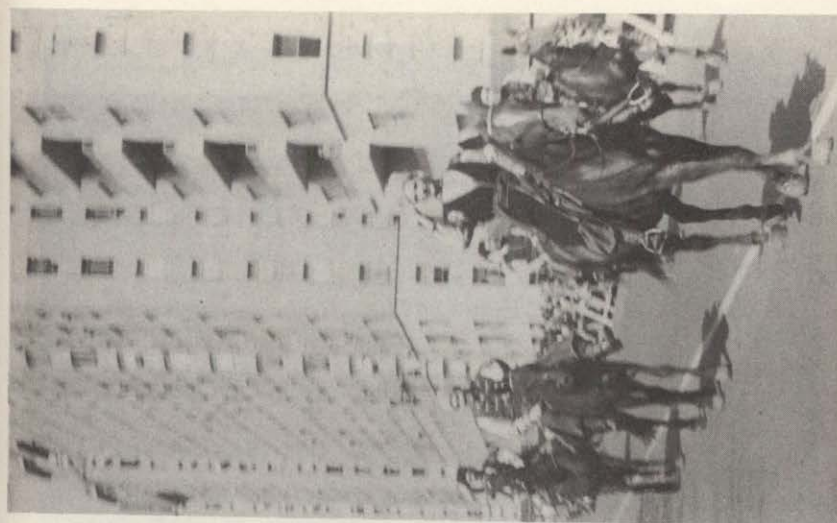
Діти Запорожців ніколи не забудуть криваві змагання своїх батьків.

Бідзнака членів Т-ва Запорозжців.

Бідзнака членів Т-ва Запорозжців.

Гей! Вулицями Ньюорку Запорозьські козаки йдуть...

Гей! Вулицями Ньюорку Запорожські козаки йдуть...

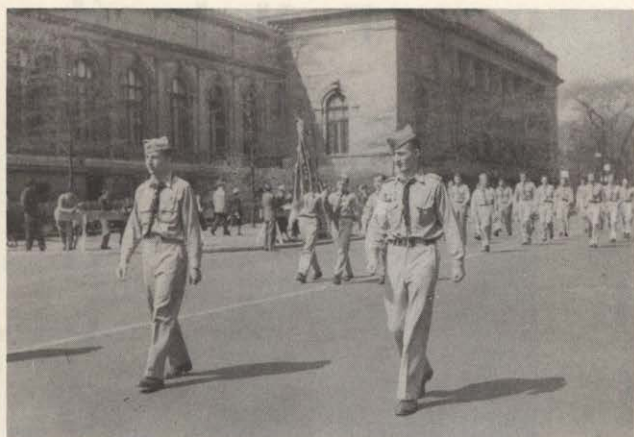

Запорожці на параді лояльності в 1955 році. Нью Йорк.

Запорожці на параді лояльності в 1955 році.

Козацькі сини ведуть відділ Пластунів на параді „Льояльності”

1. Модест Захарченко 2. Петро Роман Содоль Зіліяський.

Запорожець несе стяг СУМА в асисті двох юнаків

■ Ч О Р Н І З
 М О Н К Е В Ц І
 Ч Б О Р И С ■

«...Сотник Монкевич... дуже добре сповнив своє завдання... подає багатий фактичний матеріал... дуже зручно обійшов суху спеціальність... уможлививши легке читання для найширшого кола людей...

«...остається бажати, щоби спомини сотн. Монкевича найшли собі місце в хаті кожного українця, що пройшов страдну путь українського вояка...»

Сотник Петро Шостаківський

Шукаємо добродія видавця

З М І С Т

Передмова	7
ВІД ЖИТОМИРА ДО ХАРКОВА	
Залишення Києва	12
Бій під Ушоміром	21
Бої під Бердичевом	25
Запоріжці в Києві	31
Погляд Німців на українське військо	38
Визволення Лівобережної України. Полтавський напрям	42
Бої за Ромодан	47
Становище союзних армій в березні місяці 1918 року	59
На Полтаву	64
В Полтаві	69
Харківський напрям. Бої під Люботином	74
Константиноградський напрям	78
ПОХІД БОЛБОЧАНА НА КРИМ	
Запоріжці в Харкові	80
Приїзд отамана Натієва. Склад запорізького кор- пусу	82
Наказ про похід на Крим і в Донбас	93
Загальна ситуація на фронті союзних армій в першій половині цвітня 1918 року	96
Ситуація в Криму і становище Чорноморського флоту	99
Перші бої в Севастопільському напрямі і зустріч з Українськими Січовими Стрільцями	105

Бій під Мілітополем і зустріч з Дроздовським	113
Полковник Болбочан і генерал фон Кош	120
Сиваш або Гниле море	124
В кримських степах	132
Симферопіль	139
Конфлікт з німцями	149
Ультимат німців Запоріжцям	161
Переговори Болбочана з генералом фон Кошом	167
Приїзд отамана Натієва	171
Переговори з Урядом і його становище в Крим- ському конфлікті	182
Залишення Криму Запоріжцями. Характеристика полковника Болбочана	185
Мілітополь. Гетьманський переворот	193
Комісар Уряду і його розkładowa діяльність серед війська	201
Інцидент з матросами і конфлікт з губерніяльним командантом	217
Боротьба за донецький водозбір	223 - 264
I. ДОДАТОК:	
II. ДОДАТОК:	265 - 286

PROPERTY OF
 VASYL LUCHKIW
 49 WINDMILL LANE
 NEW CITY, N. Y. 10956

